

319376

6

6. évf.
1997.
4. szám

KISEBBSÉG- KUTATÁS

SZEMLE A HAZAI ÉS KÜLFÖLDI IRODALOMBÓL

KISEBBSÉGKUTATÁS

Szemle a hazai és külföldi irodalomból

6. évfolyam 1997. 4. szám

Alapító és főszerkesztő: *Cholnoky Győző*

Szerkesztőbizottság: *Niederhauser Emil* (elnök), *Pomogáts Béla*, *Doncsev Toso*, *Kocsis Károly*. Kiadja a Hatodik Síp Alapítvány. 1132 Budapest, Kresz Géza u. 26 V/1. Felelős kiadó: *Németh István*. Grafikai tervező: *Szabó János*. Tervezőszerkesztő: *Fekete Valér*. Szerkesztőségi titkár: *Vetter Ilona*. Szerkesztőség 1132 Budapest, Kresz Géza u. 26. V/1.

Telefon/Fax: 131-8844. Szerkesztőségi órák: Minden szerdán 10–14 óra között. Megjelenik negyedévenként. Éves előfizetési ár 1200 Ft (ÁFA-val), külföldön 24 USD. Előfizethető a kiadónál az Esztergom és Vidéke Takarékszövetkezet 63100150-12001572 (3. számla, Kisebbségkutatás) számláján. Adományokat ugyanerre a számlára lehet utalni. A lap egyes számai 300 Ft-os áron megvásárolhatók a kiadónál, a Könyvtárellátó Vállalat Kódex könyvruházban (Bp., V., Honvéd u. 5.), az Osiris kisebbségi könyvesboltjában (Bp., V., Veres Pálné u. 4–6) és a PÜSKI Könyvesháznál (Bp., I., Krisztina krt. 6.). Nyomás és kötés Fónix Kft. Felelős vezető: *Soskóné Müller Judith*.

HU ISSN-1215-2684

E szám megjelenését a Magyarok Világszövetsége, a Nemzeti Kulturális Alap, a József Attila Alapítvány és az MKM Etnikai és Nemzeti Kisebbségi Főosztály támogatta.

Válogatásunk kiadványai

<i>Antropological Journal of European Cultures (USA)</i>	<i>Polisz (Magyarország)</i>
<i>Canadian Review of Studies in Nationalism (Kanada)</i>	<i>Politique Étrangere (Franciaország)</i>
<i>Duklá (Szlovákia)</i>	<i>Pro Minoritate (Magyarország)</i>
<i>Đurica, Milan S.: Dejiny Slovenska a Slovákov 2. vyd. (Szlovákia)</i>	<i>Regio (Magyarország)</i>
<i>East European Quarterly (USA)</i>	<i>Review of International Affairs (Jugoszlávia)</i>
<i>Ethnic and Racial Studies (Anglia)</i>	<i>Slovenské phol'ady (Szlovákia)</i>
<i>Europäische Rundschau (Ausztria)</i>	<i>Slovenský národopis (Szlovákia)</i>
<i>Irodalmi Szemle (Szlovákia)</i>	<i>Social Identities (USA)</i>
<i>The Journal of Politics (USA)</i>	<i>Südostdeutsche Vierteljahresblätter (Németország)</i>
<i>Korunk (Románia)</i>	<i>Südosteuropa (Németország)</i>
<i>Le Monde Diplomatique (Franciaország)</i>	<i>Südosteuropa Mitteilungen (Németország)</i>
<i>La Nouvelle Alternative (Franciaország)</i>	<i>Üzenet (Jugoszlávia)</i>
<i>Osteuropa (Németország)</i>	<i>Więź (Lengyelország)</i>
	<i>Zeitschrift für Politik (Németország)</i>

Tartalom

A MAGYAR NYELV ÉRTÉKELÉSE	403
---------------------------------	-----

TANULMÁNYOK

Péntek János: A magyar nyelv értékelése szomszédaink körében	405
Eőry Vilma: A csehek magyarsággépe a cseh nyelv magyar jövővényszavainak tükrében	411

MŰHELY

Bodó Barna: Azonosulás, elitek, peremlét	418
--	-----

KRITIKA

Futala Tibor: Alternatív történelemkönyv a szlovák Oktatási Minisztérium kiadásában	444
---	-----

S Z E M L E

NEMZETI TUDAT, NEMZETI ÉS ETNIKAI FOLYAMATOK

Tilley, V.: Új niceai zsinat kellene az etnikai terminusok tisztázására (Tokai András).....	450
Rex, J.: A többnemzetiségű és többkulturájú társadalmak problematikája (Tokai András).....	453
Niederhauser Emil: Történeti tudat és nemzeti fejlődés Kelet-Európában (Kovács Olga).....	455
Bartak, K.: Szlovákia, a Nyugat „rossz tanulója” (Kakasy Judit).....	457
Kubicek, P.: A mai ukrán nacionalizmus dinamikusa a birodalomrombolástól az államépítésig. (Tokai András).....	459
Hausleitner, M.: Moldova Köztársaság az Oroszországi föderációval (Sonnevend Péter).....	462
Honko, L.: A nemzeti azonosság-tudat változásai Finnországban (Tokai András).....	465
Gürbey, G.: Erbakan török miniszterelnök külpolitikája: mohamedán fordulat? (Sonnevend Péter).....	467
Gross, M. L.: Az etnikai paradigmák szerkezeti átalakulása az USA-ban (Tokai András).....	470

NEMZETI ÉS NEMZETISÉGI IRODALMAK

„Ugrás a bizonytalanba” (Kovács Olga)	473
Dér Zoltán: Megemlékezés Jámbor Pálról (Kovács Olga).....	480

KISEBBSÉGEK NYELVHASZNÁLATA

Mojzes Tímea: Kétnyelvűség és nyelvhasználat (Kovács Olga)	483
--	-----

KISEBBSÉGEK KULTÚRÁJA

Magyarországi nemzetiségi alkotók találkozója (Kovács Olga)	486
Lešák, M.: A szlovák etnográfia forrásai (Komáromi Sándor).....	488
Serba, G.: Az északi lemakók művelődési törekvései (Futala Tibor).....	491

KÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPAI NÉPEK ÉS ORSZÁGOK

KAPCSOLATAI

- Nic, M.: A közép-európai kis nemzetek sorsa (*Kovács Olga*)494
Capelle-Pogacean, A.: Magyarország és Románia fej fej mellett Európába (*Kakasy Judit*)...497

KISEBBSÉGI POLITIKA

- Mayer, G.: Meciar Szlovákiája meg a magyar kisebbség (*Sonnevend Péter*)502
Robert, E.: A romániai ellenzék győzelme és a magyarság (*Kakasy Judit*).....506
Veremis, T.: Konfliktusmegelőzés Koszovóban:
miként kerülhető el az újabb balkáni háború (*Sonnevend Péter*).....508
Calhoun-Brown, A.: Fekete egyházak mozgosító ereje Amerikában (*Tokai András*)511

KISEBBSÉGI JOG

- Feiler, M.: A dél-tiroli modell oldhatná meg a kisebbségi konfliktusokat?
(*Sonnevend Péter*).....513

NEMZETI ÉS ETNIKAI KISEBBSÉGEK TÖRTÉNETE

- Sajti Enikő, A.: Délvidéki magyarok politikai mozgalmai
a két világháború között (*Cholnoky Győző*)516
Tóth, P. P. : Egy 1942–1944-es észak-erdélyi statisztika mai feldolgozása
(*Tokai András*).....519
Friedrich, K.: A németek kiűzetése
– ahogy a német politikusok és történészek értelmezik (*Futala Tibor*).....521
Manner, H.: Németek Bukarestben a kezdetektől mindmáig (*Komáromi Sándor*)523

A MAGYAR NYELV ÉRTÉKELÉSE

külföldön mindig különös érdeklődésre tartott számot a magunkfajta kis és a régióban rokon nélküli nép körében. *Péntek János* nyelvész-professzor arra a különös jelenségre hívja fel a figyelmet, hogy míg a judaisztikai és germanisztikai stúdiók divatos szakoknak számítanak a kolozsvári egyetemen, addig a hungarológia – mint a nem magyar anyanyelvűeknek szóló ismeretág – képtelen vonzerőt kifejteni. Pedig – mint elemzéséből kiderül – a magyar nyelv magas *használati értéke* (centrális helyzet, alkalmasság a közvetítői szerepre), vitathatatlan *kulturális és tudományos értéke* (alkalmassága a magas szintű, árnyalt kifejezési formákra) alapján egyaránt vonzó nyelvnek kellene tekinteni a Kárpát-medencében. S hogy ez még sincs így, annak magyarázatát a történelmi tudat mélyrétegeiben, voltaképpen irracionális tényezőkben találja meg *Péntek János*.

Eöry Vilma a prágai Károly Egyetem vendégtanára a cseh nyelvbe került magyar jövevényszavakból kirajzolódó magyarságképet vázolja. Elemzéséből arra a sommás következtetésre jut, hogy a csehek szemében mi egy kis-sé bárdolatlan nép vagyunk.

Bodó Barna, az anyaországban is jól ismert temesvári társadalomkutató szűkebb pátriája, a Romániához került Bánság vegyes lakosságú temesi községeinek alapos és rendkívül érdekes szociológiai vizsgálatát végezte el. Bizonyára nem véletlenül választotta mottóul *Venczel József* egyik gondolatát, miként az sem valószínű, hogy vizsgálata színterét személyi kötődése határozta volna meg csupán. Mindenesetre frappáns történelmi adalékai, a térség árnyalt demográfiai, gazdasági és kulturális jellemzése ad módot számára, hogy az itteni etnikai viszonyokat tágasabb összefüggésekbe ágyazottan szemlélje.

Első ízben közlünk *kritikát* a lapban, mégpedig *Milan Đurica* erőteljes tiltakozást kiváltó szlovák történelmi kronológiájáról. A szokatlanul heves kül- és belföldi reflexiók magyarázata feltehetőleg a cseh–szlovák viszony, valamint a Tiso-féle szlovák állam súlyosan egyoldalú (pozitív) értékelésében keresendő.

Szemle rovatunkban visszatérünk az etnikai terminusok tisztázásának igényére, illetve az ezzel kapcsolatos vitákra – ezúttal *Virginia Tilley* dolgozatá-

nak ismertetésével. Elemzésével ő annyiban járul hozzá a homály oszlatásához, hogy a konstruktivista nézetet megpróbálja a primordialista és az instrumentalista nézetek lehetséges szimbiózisaként értelmezni. Miután ebben a számban is (szerencsére) a bőség zavarával küszködtünk különösen olyan témákban, amelyekről a szélesebb közvélemény is rendelkezik bizonyos fokú tájékozottsággal (ilyenek a magyar–szlovák, a magyar–román viszonyról, az ukrán nacionalizmusról közölt szemlék), ezért helyettük inkább a Szabad Európa Rádió szerkesztője, a szlovák politológus *Milan Nič* elemzéséről emlékezünk meg. Tanulmányában Milan Hodža és Bibó István nézetrendszerét hasonlítja össze a közép-európai kis nemzetek együttéléséről. A véleménykülönbségek magyarázatát a két jelentős személyiség lelki-gondolkodói karakterének különbözőségeire vezeti vissza: míg Hodža nála igazából a 19. századi racionalizmus reprezentánsa, addig Bibó teóriái elősegítik a mai nemzeti-társadalmi problémák mélyebb megértését.

Gondjaink megértése mellett azonban tudnunk kell ünnepelni is: Advent előtt ezért minden kedves olvasónknak kegyelemmel teljes, szép Karácsonyt kíván a szerkesztőség nevében

Cholnoky Győző

Budapest, 1997. november 26.

Péntek János

A magyar nyelv értékelése szomszédaink körében*

Semleges közönség előtt e téma legkézenfekvőbb és leghatásosabb kifejtése az lehetne, ha csupán idéznék a környező országok friss sajtóanyagából, amelyben állandó téma a magyar nyelv: a magyar nyelv jogi státusa, a magyar nyelv használata, a magyar nyelv oktatása, az anyanyelvű oktatás stb. Egy hungarológiai konferencia számára azonban az ismert nyelvpolitikai problémák felelevenítése nélkül is nyilvánvaló, hogy *a peremrégiók magyar népessége határozottan igényli a magyarságtudományt, szomszédaink viszont nem igénylik, sőt többnyire elutasítják a hungarológiát*. Holott a külső műhelyeknek a kettőt egyszerre kellene művelniük. A jelenleginél rosszabb változat az lehetne, ha a magyarra csak mint idegen nyelvre, kultúrára volna igény.

Mindez a magyar nyelv külső megítélésének romlására utal. Ennek vannak közvetlen politikai okai, de van egy általánosabb háttere is: *a magyar nyelv geopolitikai, geolingvisztikai helyzetének megváltozása* és az általános nyelvi mozgás néhány negatív tendenciája a XX. században. *Korábban, évszázadokon át ez a mozgás konvergens volt és emelkedő* (belső változataiban, kodifikációban, intellektualizációban, jogi státusban stb.), *századunkban divergens, területileg és funkcionálisan regresszív* a magyar nyelv mozgásának iránya, presztízse pedig gyöngült éppen a kárpát-medencei népek körében.

Nyilvánvaló persze, hogy amikor valamely nyelv értékéről vagy értékeléséről beszélünk, nem hivatkozhatunk pontos mércére, objektív értékskálára. Virtuális mércéről van szó, amely állandóan ingadozva mindig mást mutat befele, az anyanyelvi beszélők számára, mint kifele, mindig más a belső ér-

*A nemzetközi Hungarológiai Központ 1997. évi konferenciáján elhangzott előadás (1997. augusztus 27.).

tékelés, mint a külső. A Kárpát-medence a magyar nyelv számára fagyos területté vált, értékelése *kintről negatív értékeket mutat*, gyakran sértő stigmatizációt, *belülről pedig védekező, lázas állapotot*. A negatív mélypontra jellemző, hogy a szlovák nyelvtörvény 6. paragrafusa gyakorlatilag megtiltja a hivatalnokoknak a magyar nyelv megtanulását, vagy hogy óriási felháborodás fogadta és a román nyelv elleni merényletnek tekintette a közvélemény jelentős része a román oktatási törvénynek azt az „engedékenységét”, hogy sajátos helyzetekben lehetővé teszi a magyar nyelv tanulását román tanulóknak számára is.

Az értékelés közvetlenül befolyásolja a hungarológiai stúdiumok helyzetét. „A hungarológia nem az, amit a metropolis kínál, hanem amit a helyszín igényel”, idéztem két évvel ezelőtt Monok István megállapítását akkor frissiben megjelent dolgozatából, és arra is utaltam, hogy ezek a helyszínek képzeletbeli koncentrikus körök szerint rendeződnek el „a metropolis”, azaz Budapest vagy tágabban, Magyarország körül (vö. *A hungarológia dilemmái kisebbségben*. Magyar Szemle 1996, VI/6, 630–639). *A centrumtól távolodva egyre inkább a tudományos érdek válik meghatározóvá vagy önmagában a rokonszenv és kíváncsiság, a közeli térségekben pedig egymást korlátozza a gyakorlati érdek, a tudományos érdeklődés és az előítélet.*

Közvetlenül a peremrégiókban egyelőre erősebbek az előítéletek, a saját nyelv, az államnyelv felsőbbrendűségének tudata, mint a praktikus szempontok, gyakoribb és általánosabb az elutasítás, sőt a tiltás, mint az igénylés. Amiből túlzó és a helyzetet némely vonatkozásában torzító általánosításként már korábban azt a paradoxont fogalmaztam meg, hogy *valamely nyelv külső értékelésében fordított arányban áll a presztízs az anyanyelvi beszélők ot-tani számával, a nyelvet beszélő közösségek súlyával, kiterjedésével*. Ezt nem nehéz észrevenni a kolozsvári egyetemen, ahol *konjunktúrája van a judaisztikai és germanisztikai stúdiumoknak, és dekonjunktúrája van a hungarológiának* (a hungarológiát most mint a nem magyar anyanyelvűeknek szóló stúdiumot értem). És nem lehet nem érzékelni egy olyan térségben, ahol a nyelv körüli háború vitaanyaga ilyen, kérdve tagadó című kötetben jelenik meg: „Mit ér a nyelvünk, ha magyar?”

De mielőtt az elsietett általánosítás maga is előítéletszerűen nem hangzana, és gyanússá nem válna, megkísérlem részeire bontani, faktorokként megfogalmazni azokat az elemeket, amelyek valamely nyelv értékelésében, az igénylésben vagy az elutasításban szerepet játszanak. Azt még mindig előljáróban jegyzem meg, hogy a *nyelvek rivalizálása* általában az egymást átfe-dő nyelvhatárokon, *peremterületeken a legerősebb*, ezt fölerősíti vagy tom-

pítja az a történelmi adottság, hogy e peremterületekhez hogyan viszonyulnak az államhatárok: teljesen elkerülik-e őket, vagy éppen a közelükben húzódnak. Mindebből a tudati hozadékkal együtt óhatatlanul dominanciák és aszimmetriák alakulnak ki a nyelvi kontaktusokban és a nyelv iránti attitűd-ben is.

Maradjunk az attitűdnél, illetve azoknál a tényezőknél, amelyek a virtuálisan egyenlő értékű nyelveket aktuálisan oly feltűnően egyenlőtlen értékűekké teszik. A legfontosabb bizonyára a *használati érték*, valamely nyelv praktikus értéke: az, hogy mire jó, mire alkalmas. Ezt elsősorban a beszélők száma és az illető nyelv földrajzi elterjedtsége határozza meg, valamint az, hogy mennyire elterjedt második nyelvként és közvetítő nyelvként. Természetesen a világnyelvek használati értéke a legnagyobb, mögöttük helyezkednek el a többiek: a közepes és a kis nyelvek, a helyi nyelvek, a regionális közvetítő nyelvek stb. Ebből a szempontból a közép- és kelet-európai nyelvek között nincs lényeges különbség. Sőt közvetlen *szomszédainknak is észre kell venniük a magyar nyelvterület centrális fekvésének előnyét, a peremrégiók kétnyelvűségének előnyét*, azt, hogy: „Ezzel a nyelvvel – a történelmi okok miatt – 8–9 országban lehet ügyeket intézni, informálódni” (Balázs Géza – Marác László: *Nyelvgeopolitika. Példák, tételek és feladatok*. Magyar Nyelvőr 120. évf., 1996. 1: 44).

Azzal is számolni kell persze, hogy *minél általánosabbá válik valamely területen az egyoldalú kétnyelvűség, annál inkább csökken az alárendelt nyelv használati értéke*, a teljes kétnyelvűségében az egyik nyelv gyakorlatilag „feleslegessé” válik. A jogi státusbeli különbség miatt kisebbség–többség viszonyában a domináns nyelv mint presztízsnyelv jelenik meg, a másik nyelv pedig mint az esélytelenség nyelve.

A közvetlen használati értékektől elválasztható a *kulturális és a tudományos érték*. A kulturális érték abból fakad, hogy milyen irodalma van annak a nyelvnek, *milyen kultúrát hordoz és közvetít*, van-e írásbelisége, és ennek milyen múltja van, *használatos-e az intézményes oktatás nyelvként, belső változatai alkalmassá teszik-e a tudományok művelésére*, megfelel-e a korszerű kommunikációs igényeknek stb. A tisztán tudományos értéket, az ilyen jelleget érdeklődés motivációját maga a nyelv adja, a nyelv típusa, karaktere. A kulturális és a tudományos értéke a magyar nyelvet éppen eltérő mivoltában és gazdag örökségével *magas szintre helyezi, ezt azonban a közvetlen környezet, még az akadémiai, egyetemi, irodalmi környezet sem méltányolja* kellőképpen a *szomszédos országokban*. A Nemzetközi Magyar Filológiai Társágban érzékelhető például, hogy – néhány tiszteletre méltó kivételtől elte-

kintve – mennyire hiányzik a szomszéd államok tudományos életéből a hungarológia iránti érdeklődés, a hungarológia művelése. Ez inkább visszajára fordul még bölcsészettudományi körökben is: nem azt érzékelik, hogy pl. általános nyelvészeti stúdiumként mennyire tanulságos, hanem – előítéletszerű beidegződéssel –, hogy mennyire nehéz. Ez alól *kivételként a levéltári munka említhető* és általában a történészhallgatók érdeklődése, akiket a *források kényszerítenek rá a nyelv megtanulására*. A finn nyelv mutatja, milyen előnyt jelent az előítéletek hiánya. Amikor 1992-ben finn szakot indítottunk, beigazolódott korábbi sejtésünk: a román hallgatók körében sokkal nagyobb volt iránta az érdeklődés, mint a magyar iránt, és ez a helyzet ma is változatlan.

A külső megítélés és az önértékelés az értékek harmadik szférájában távolodik el leginkább egymástól, vagy válik éppen ellentétessé: a *szimbolikus érték* szférájában. Ez a *nyelv* és valamely *vallás, hagyományos értékrendszer, érzelmi elemek, sajátos gondolkodásmód, észjárás összefonódásából áll*. Éppen szimbolikus értéke révén válik a nyelv fontos identifikációs tényezővé. Az azonosság és a másság eltérő megítélése fejeződik ki mind a természetes etnocentríkusságban, mind az ideológiailag táplált, ellenszenvvé vagy éppen gyűlöletté gerjesztett etnocentríkításban.

Két nyelv kölcsönös viszonyában az is csak előítéletszerű minősítés, hogy *nehéz nyelv*, hiszen a nyelvtanulás nehézségei is kölcsönösek. Az általános ismeretlenség szüli az olyan minősítéseket, hogy *madárnyelv*, hogy *tolvajnyelv* (azaz: csak a beavatottak ismerik), a más vallásúak megvetése azt, hogy *az ördög nyelve* stb.

A szomszédos országokban mintegy „kompromittálja” tehát a magyar nyelvet, hogy *egy kényelmetlen kisebbség nyelve*, hogy más vallásúak nyelve, az is, hogy ott többnyire valamelyik regionális változatában használatos, de fő változatában is idegen, fölösleges, kis nyelv. Ez a többszörös stigmatizáltság eredményezi aztán az idegenkedést, az elutasítást. Azt az idegenkedést, amelyre mindegyik szomszéd nemzet történeti tudatában megvan a hajlam. „Volt... ennek a történeti tudatnak még egy ... mozzanata – állapítja meg Niederhauser Emil *Történeti tudat és nemzeti fejlődés Kelet-Európában* című tanulmányában – a történelemben mindenütt és jóformán minden korszak vonatkozásában meg lehetett találni az „ösellenséget”, aki mindig az illető nemzet vesztére tört, meghódította, elnyomta. Sok esetben ennek a mozzanatnak meg is volt a történeti alapja. A lengyelek a németekre meg az oroszokra gondoltak, a csehek egyértelműen a németekre, s ebben osztozkodtak a magyarokkal, de az utóbbiaknak azért még ott volt az oszmán-török is. A történelmi Magyarország nem magyar nemzetei számára az ösellenség egyértelműen a magyar” (*Korunk* 1997/7.).

Ismeretes, milyen ellenérzéssel fogadták a nemzetiségek a magyar nyelv hivatalossá tételét a múlt század közepén, amely gyakorlatilag csak 1867 után érvényesült. Úgy érvényesült, hogy Erdélyben még az 1910-es népszámláláskor is *a nem magyar ajkúak 15 százaléka tudott csak magyarul*, és ennek az aránynak jelentősebb részét akkor is bizonyára a spontán, népi kétnyelvűség alkotta. Ebben a tekintetben nem lehetett lényeges eltérés a későbbi külső régiók között.

Az akadályok tehát a történeti tudat mélyrétegeiben vannak, és tovább táplálja őket a modern kor nacionalizmusa, xenofóbiája. *Irracionális faktorokról van szó, amelyeket nehéz vagy éppen lehetetlen racionálisan „kezelni”*. Mit lehet tenni a sztereotípiákkal, az előítéletekkel, a dominancia-igényekkel, a hatalmi kényszerekkel?

A helyzet azért nem ennyire sötét és reménytelen. Voltak és vannak biztató próbálkozások, kedvező jelzések. Szlovéniában a kétnyelvű oktatás már eleve kölcsönös volt. A 80-as években váradi román gyerekek azért tanultak meg gyorsan magyarul, hogy rajzfilmeket nézhessenek a magyar televízióban, a felnőttek pedig, hogy a sportközvetítéseket követhessék (az akkori zárt világban a televízió motivációja és eszköze is volt a nyelvtanulásnak). Magán nyelviskolákban újabban sikeres magyar nyelvi kurzusok indultak fiatalok, valamint szakemberek számára. Elvértve egyetemi hallgatók is jelentkeznek, hogy magyarul akarnak tanulni. Sajnos, *csak a negatívumokról vannak vészjelzéseink, arról nem, hogy milyen arányban tanulják nyelvünket*. Az attitűdvizsgálatok is csak a magyar anyanyelvűeknek nyelvükkel és az államnyelvvvel kapcsolatos magatartását vizsgálták. Ennek az ellenkezőjére is sort kellene keríteni: meg kellene nézni, *milyen a szlovákok, osztrákok, szlovének, románok stb., különösen a fiatalok nyelvünkről kialakított képe*. A szociálpszichológia kitűnő sztereotípa-vizsgálatai sem terjedtek ki a nyelvvel kapcsolatos sztereotípiákra (vö. Hunyadi György: *Sztereotípiák a változó közgondolkodásban*. Budapest, 1996).

A *nyelvtanulás motivációjának* skálájára és szélsőségeire számadat híján néhány példát említek. Az egyik, anekdotikus véglet a magyar nyelv a háziállatokkal való kommunikációban: valaki a szórvány Mezőségeen olyan lovat vásárol, amellyel csak magyarul lehet beszélni, ezért a gazdának is meg kell tanulnia a nyelvet. A másik véglet a magyar nyelv az Istennel való beszélgetésben: *egy nagyváradi szlovák adminisztrációjú női szerzetesrendnek* belső nyelve, *szakrális nyelve a magyar*, és mindenki megtanulja, azok a nővérek is, akik tiszta román környezetből kerülnek oda. Egy új, hivatalos igény: magyar nyelvoktatót keresnek a bukaresti katonai akadémiára a felállítandó közös román–magyar hadtest előkészítéseként.

Bármennyire szórványosak és anekdotikusak is ezek a példák, mégis arra utalnak: változik, a jóval több és elképesztőbb ellenpélda ellenére *remélhetőleg kedvezően változik a magyar nyelv megítélése, értékelése* ebben a kritikus második övezetben is. Remélhetőleg lesz vonzereje a magyar nyelvnek. Nem hatalmi dominancia alapján, hanem *gyakorlati megfontolásból és szellemi érdekből*. Akik belekóstolnak, nem szabadulnak tőle.

A csehek magyarságképe a cseh nyelv magyar jövevényszavainak tükrében

1. Ha az ember néhány évet eltölt egy országban, természetes módon alakul ki benne vélemény arról, hogy az ország közvéleménye rendelkezik-e egyáltalán valamilyen *magyarságképpel*, s ha igen, milyennel. Ez a vélemény azonban elsősorban egyéni érzékenységünktől függ, másrészt nagy szerepet játszanak benne véletlenek is. E bizonytalansági tényezőknél kitéve egyéni benyomásaimat mellőzve megkísérlem tehát, hogy saját tudományágam, a nyelvészet és az annak tárgyául szolgáló nyelvi tények segítségével rajzoljak föl egy lehetséges vázlatot a csehek magyarságképéről. Azt azonban továbbra sem ígérhetem, hogy maga a gondolatmenet és a kínálózó példákából való válogatás mentes lesz minden szubjektivitástól.

2. Bevallom, nem tudok róla, hogy a nyelvészetnek kidolgozott módszerei lennének az *image-kutatásra*, és nem is gondolom, hogy éppen a nyelvtudomány lenne az a terület, amelynek eszközeivel ez az összetett, bonyolult jelenség a legsikeresebben megközelíthető. Mégis reménykedem benne, hogy a kirajzolódó kép, ha általánosítható nem is lesz, de hozzájárulhat egy teljesebb tabló elkészítéséhez.

3. A következőkben a *cseh nyelvtudomány magyar vonatkozásait*, a bennük tükröződő magyarságképet tekintem át vázlatosan. Természetesen ezek a vonatkozások sem függetlenek a két ország történelmi-politikai kapcsolataitól, ahogy majd a későbbiekben felsorolandó konkrét nyelvi jelenségek és azok értékelése sem.

Köztudomású, hogy a cseh nyelvtudomány az 1926-ban indult Prágai Nyelvész kör eredményeivel hosszú időre a világ nyelvtudományának élvonalába került. A nyelvi rendszer szemlélete, leírása ott nemcsak korszerűbb, hanem jóval átfogóbb, egyszerűen színvonalasabb, mint nálunk. E tekintetben tanulgattunk-tanulgatunk tőlük – sajnos még mindig nem eleget –, el sem képzelhető tehát, hogy a cseh *elméleti* vagy *leíró nyelvészetnek* lehetne jelentős képe a magyar nyelvtudomány e területéről. Közben azonban a magyar – mint a csehtől genealógiailag és tipológiailag egyaránt különböző nyelv – meglehetősen foglalkoztatja a cseh nyelvészeket (vö. Vladimír Skalička: Zur ungarischen Grammatik. Nákladem Filozofické Fakulty

Univerzity Karlovy, Praha 1935; úő: A magyar nyelv tipológiája. NytudÉrt. 58. [1967]: 296–299).

A nyelvtudománynak egy másik, ma már világszerte kevésbé divatos ága, a *nyelvtörténet* azonban már kínál olyan lehetőséget, hogy a magyar kutatók értékelését vizsgáljuk a cseh nyelvészetben. Történeti munkákban, különösen a magyar vonatkozású etimológiákban gyakran támaszkodnak a cseh szerzők olyan magyar szlavisták kutatásaira, mint pl. *Kniezsa* István, *Sulán* Béla vagy *Kiss* Lajos, különösen azokra a megjegyzéseikre, amelyeket a magyar nyelv szláv jövevényszavai kapcsán a szláv nyelvekbe átkerült magyar szavakról tettek. Úgy tűnik tehát, hogy a magyar etimológusoknak van tekintélyük a cseh szakemberek előtt (vö. Václav *Machek* vagy Vladimír *Šmilauer* munkái). Valóban, több más ok mellett nálunk éppen a nyelvi rendszer modern leírásának késlekedése segíthette a történeti nyelvtudományi ágak folyamatos továbbélését, sőt fejlődését, míg a cseheknél éppen a strukturalizmus térhódítása szoríthatta vissza ugyanezt. E tendenciák mögött azonban nem nehéz felfedezni mélyebb okokat is. A magyar nép és nyelv társtalanságát itt Közép- vagy Kelet-Közép, sőt, szinte egész Európában, s a cseh nép és nyelv társasságát. S ha mindennek csak a legracionálisabb következményét említjük is: természetes, hogy a magyarországi nyelvtudományra több feladat hárult pl. a finnugrisztikai kutatásokban, mint a cseh nyelvtudományra a szlavisztikaiakban, s talán nagyobb felelősség is, s mindebből következhetett a *nyelv történetének nálunk központibb, a cseheknél periférikusabb szerepe*.

4. A magyar nyelvvel kapcsolatba hozható cseh szavak etimológiájából azonban már egy differenciáltabb kép rajzolódik ki. Általános jellemzőjük, hogy sokszor *bizonytalanok*, vagy pontosabban – de nem szakszóval élve – *tartózkodók* ezek az *etimológiák*. Biztosan, határozottan inkább azokat a szavakat tartják magyar eredetűeknek, amelyeket a már említett *Kniezsa*, *Sulán* és *Kiss* Lajos annak tartott, velük a cseh etimológusok általában nem is vitatkoznak. S valóban, ezek a magyarázatok kielégítőnek tarthatók. Ilyen hivatkozási lehetőségek hiányában azonban gyakran előfordul, hogy a szókölcsönzés útjának végigkövetése helyett a szónak csupán az eredetét kapjuk meg, ha nem finnugor származtatású vagy belső keletkezésű a magyarban, hanem pl. török, oszmán-török, esetleg német, legfőljebb később olvashatjuk a szócikkben, hogy a szlovákba vagy valamelyik morva nyelvjárásba a magyarból kerülhetett át, vagy esetleg azt, hogy az illető szó a magyarban is megvan.

Az egyes etimológiai munkák azonban, mint egyéb szempontokból, a magyar jövevényszavak tekintetében is különböznek egymástól. Václav Machek: *Etymologický slovník jazyka českého* (Academia. Nakladatelství

Ceskoslovenské Akademie Věd, Praha 1968, 1971) című munkája Vladimír Šmilauer szerkesztésében, s különösen a könyv második kiadása e tekintetben is a legkorrektebb munka. A Josef Holub és Stanislav Lyer szerkesztette Strucny etymologický slovník jazyka českého (Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1968, 1973) már kevésbé alapos. Mindkettőre jellemző azonban néhány olyan szakszerűtlenség, mint pl. az, hogy a *jiddis mint átadó nyelv számukra ismeretlen, s a kóser és a šólet (soulet, šálet) héber szónak számít.* Olyan alapvető tévedések azonban nemigen fordulnak elő bennük, mint a szlovák idegen szavak szótárának már-már legendás szószármaztatásai (a *harc, a harcovat, a lárma, a tinta, a verbunkoš* így, ilyen hangalakban német, a *kuruc* és az *egres* latin, a *papuča* perzsa-török szó, a *bajúz* és a *bikavér* csak kérdőjelesen magyar, s a *pipasár*, kérdőjelesen ugyan, de angol szó – Mária Ivanová-Šalingová, Susana Maníková: Slovník cudzích slov. Slovenské nakladateľstvo, Bratislava, 1979).

Visszatérve a cseh nyelv jövevényszavaira, különösen a magyar jövevényszavakra, meg kell állapítanunk, hogy vizsgálatuk nem problémamentes. És ennek nem csupán az az oka, hogy az etimológiák ritkán problémamentesek, s nem is az, hogy egy nyelvben meddig idegen és mettől kezdve jövevény egy szó, inkább az, *mi számít cseh nyelvnek a befogadás szempontjából.* Hogy a cseh és a szlovák nyelv olyan közel áll egymáshoz, hogy mintegy hetven évig egy állam két fő nyelvét alkották, hogy a magyar nyelvközösség területileg csak a szlovákkal, illetve egyes morvaországi nyelvjárásokkal érintkezett – mind-mind bonyolulttá teszi a kérdést, hogy mit nevezünk a csehben magyar jövevényszónak. Maga a cseh nyelvtörténet is küzd ezzel a gonddal, hiszen más-más etimológiai munkák más szavakat tartanak csupán nyelvjárási szintűeknek (így szlováknak is!), s másokat köznyelvi cseh szavaknak. Elég talán arra az anomáliára hivatkoznunk, hogy Václac Machek már említett etimológiai szótárának 1957-ben még A cseh és a szlovák nyelv etimológiai szótára (Etymologický slovník jazyka českého a slovenského) volt a címe, 1968-ban azonban már A cseh nyelv etimológiai szótára (Etymologický slovník jazyka českého a slovenského) címmel jelent meg, miközben tartalma, átdolgozva bár, de lényegében ugyanaz maradt.

Mindezen körülményeket is figyelembe véve a továbbiakban Václac Macheknek ez utóbbi, A cseh nyelv etimológiai szótára című munkájának 1971. évi kiadására támaszkodom. Nem utolsósorban azért, mert kedves prágai kollégám, Bredár Gyula egy ilyen példányt bocsátott rendelkezésemre, felbecsülhetetlen értékű bejegyzéseivel.

5. Gondolni lehet, de tény is, hogy a csehben kevés a magyar jövevényszó. A legföljebb egy-két tucat kultúrszón, valamint az osztrák–magyar monar-

chiabeli együttkatonáskodásra visszavezethető szavakon kívül a szótár jó-részt olyan, a magyarból átkerült szavakat tartalmaz, amelyek a szlovákban vagy valamelyik morvaországi nyelvjárásban megvannak, sőt egész szócsaládjuk is van, a cseh köznyelvnek azonban – néhány kivételtől eltekintve – nem váltak szerves részévé. Pontos kimutatást készíteni, arányokat számítani azonban nagyon nehéz lenne, és nem is nagyon érdemes, elsősorban a korábban említett bizonytalansági tényezők miatt, s azért sem, mert a szlovák-ból a kötet megjelenése óta bizonyára számos szó átkerült még a csehbe.

Csupán azt mutatom be, milyen *fogalomköri csoportokra* oszthatók a szótárnak azok a szavai, amelyben a magyarból való kölcsönzés jelölve van. A csoportokba – amelyek talán differenciáltabbak is lehetnének, s éles határ nincs is köztük –, bekerültek a nyelvjárási szintűeknek minősítettek is, bár azokat a szavakat részesítettem előnyben, amelyeknek a tárgyalt etimológiai szótárban nincs minősítésük, tehát köznyelvnek számítanak. De ezeket sem sorolom fel hiánytalanul, hiszen itt nincsen rá hely, csupán válogatok közülük, arra törekedve, hogy az egyes csoportoknak a szótárban kirajzolódó előfordulási aránya tükröződjék.

5.1. Kultúrszavak

Idetartoznak azok a szavak, amelyek jellegzetes magyar fogalmakkal együtt kerültek be a csehbe: *bet'ár*, *čarda*, *čardás* 'táncfajta', *pusta*; azután *gulás*, *lečo*, *perkelt*, *cabajka* 'csabai kolbász'; a magyarban szerbhorvát eredetű *paprika*, amely tőlünk került a szlovákba s onnan a csehbe, valamint a belőle magyar képzővel létrehozott *paprikás* mint ételnév. Ezek mindegyike a cseh köznyelv része a minősítések szerint (tehát a szótár nem szűkíti használatukat nyelvjárásokra). A szinte nemzetközi érvényű néhány alapfogalomon kívül, amelyeket mindenki ismer, aki Magyarországról valamit is tud, mint a *betyár*, a *csárda*, a *puszta*, olyan ételnevek szerepelnek itt, amelyek jellegzetes magyar ételeket jelölnek. Az étkezéssel kapcsolatos szókinés azonban, különösen a szlovákban és a morvaországi nyelvjárásokban olyan magyar jövevényszavakat is tartalmaz, amelyeknek jelentése lényeges átalakuláson ment át, pl.:

báleš (*béles*) 'dolek' – 'tésztaféle', dalkedli' (Dobossy László: Cseh–magyar szótár)

rantaš – 'hús sütése után visszamaradt üledék'

palačinka – 'palacsinta' (tipikus helyzet: a csehbe 1900 körül került a szlovák-ból, oda a magyarból, oda a románból, eredete a lat *placenta*)

5. 2. Öltözködés, ruházat

bačkor(a) – szlovák: 'papucs; cseh: 'bocskor'

baganče, bakance – 'katonai lábbeli'

čizma – morva: 'ua.' (a magyarban oszmán-török eredetű szó a morvába a magyarból került át)

topánka – morva, szlovák: 'cipő, félcipő' (Dobossy László: Cseh–magyar szótára szerint: cseh: *topánky* – 'szlovák félcipő')

bekeš – 'magyar szabású hosszú télikabát'

bunda – 'zubbony, kabátka'

dolomán, dolmán – 'dolmány: zsinóros katonai kabát' (a magyarban oszmán-török eredetű)

hajtás – 'fehér zubbony ujján levő fekete hajtóka'

bagaria – 1. 'bőrfajta'; 2. 'szíj, derékszíj' 3.; 'bárdolatlan' (a magyarban oszmán-török eredetű)

šaravárý – tört. 'széles magyar nadrág' (a magyarban oszmán-török eredetű)

brnavý – szlovák: *barnavý* 'sötétbarna'

E szavak egy része inkább a szlovákban, illetve a morvaországi nyelvjáráásokban él. Más részük, mint a *baganče, bakance* és a *dolomán, dolmán* ma is katonai jelentésben használatos, megőrizte tehát a cseh–magyar közös katonáskodáskor átvett eredeti jelentését. A mindennapi cseh nyelvben a *bunda* szóéhoz hasonló általános használatot azonban ebből a fogalomkörből nem sok szó ért el.

5. 3. Eszközök, szerszámok

kočár – 'kocsi, hintó'

koč – 'kocsis'

hintov – 'hintó'

kantár, kantárek – 'a ló fején levő szerszám része' (a magyarban oszmán-török eredetű)

paripa – 'igásló' (a magyarban görög eredetű)

čakan – 5 különféle szerszám megnevezésére (a szótár török eredetűnek tartja, s valószínűnek, hogy a magyaron át került a csehbe)

dereš – 'büntetőeszköz' (magyar eredetét valószínűnek tartja)

palcát – (pálca) 'pálca' (a magyar accusativusi alak nominativusi értelme-

zése a huszita korból, miközben a *pálca* szó a magyarban szláv eredetű)
šátor – 'ua.' (a török eredetű szó a szlovákba, a morvába, a csehbe a magyarból került át)

čutora – 1. 'kulacs'; 2. 'a pipa hosszú szára' (a magyarba a balkáni nyelvekből került át)

dohán – szlovák, délmorva: 'dohány' (magyarban oszmán–török eredetű)

bago, bako – 1. 'kis csomó rágni való dohány'; 2. 'cigaretta-, ill. szivarvég'

pohár – szlovák: 'ivóeszköz'; cseh: 1. (írott nyelvi) 'ivóeszköz'; 2. 'kupa, bajnokság'

5. 4. Történelmi fogalmakat jelölő szavak

banderium, bandérium – 'a történelmi Magyarországon nem gyalogos (valamilyen közlekedési eszközzel ellátott) katonai alakulat' (a magyar *bandérium* latin, a népi *banderiom* román eredetű)

žandarm – 'zsandár' (a finnugor eredetű szó a magyarból a szlovákon át került a csehbe)

kinštart – (kincstartó) 'királyi pénztárnok (15–16. sz.)'

mariáš – ((szűz)máriás) szlovák: 'Mária Terézia kéttalléros'

5. 5. Becsmérlés, káromkodás (pejoratív vagy durva stílusértékű szavak)

balik – (balek) 'esetlen, modortalan ember'

but'och – (buta) 'ügyefogyott, bamba'

bambula – (bamba) 'tökfilkő'

balfas – szlovák: 'tökfilkő'

pajsan – (pajzán) morva: 'tolvaj'

basantit – (*baszama*) 'káromkodik'

herdek – (ördög) szlovák, morva: 'káromkodás'

zherdekovat – 'összeszid valakit'

herdecit – 'káromkodik'

A szótárban szereplő durva szavakat gyarapítani lehetne spontán adatközlőktől vett példákkal, de ha ettől eltekintünk is, világos, hogy ez az egyik leggazdagabb fogalomkör.

A szavak felsorolásánál követtem a Machek által megadott adatokat és módosításokat. Az etimológiákat kiegészíteni, esetleg korrigálni nem feladatom, s ennek az áttekintésnek sem feladata. A szókölcsonzések amúgy is bonyolult útja azonban, úgy látszik, a mi térségünkben különösen bonyolult lesz. Általános vonásként megemlíthető a magyar–szlovák–cseh vagy magyar–morva–cseh kölcsönzési irányon kívül az, hogy feltűnően sok köztük a magyarban török vagy oszmán–török eredetű szó. Anélkül, hogy ennek mélyebb összetevőit itt vizsgálánánk, talán feltételezhető, hogy a véletlenül és azon a statisztikai tényen kívül, hogy a magyarban sok török eredetű szó van, szerepet játszhat ebben a tendenciában az is, hogy bizonyos fogalmak ugyanúgy a nevükkel együtt kerültek be e nyelvekbe, nyelvjárásokba a magyarból, mint annak idején a magyarba a törökből a vándorlások vagy a hódoltság idején.

6. Eddig igyekeztem a cseh nyelvtudományban tükröződő magyarságkép-nél maradni. De vajon mennyire élnek a nyelvhasználatban a felsorolt magyar jövevényszavak, és jelentésük összefüggésbe hozható-e egy általánosabb magyarságképpel?

A szavak egy része inkább történelmi vonatkozású, s annak számít a katonai fogalmakat megnevező szavak egy része is. Ezek természetesen történelmi jellegű szövegekben fordulhatnak elő. A köztudat inkább az első csoportba sorolt ún. kultúrszavakat, ezeken belül is inkább az *ételneveket* tartja számon mint magyar szavakat. A másik, a csehek körében magyarnak ismert szócsoport a pejoratív, sőt sokszor durva stílusértékű, *káromkodással*, *szidalmazással* kapcsolatos szavak csoportja. Egyrészt, különösen a katonai nyelvben, ezek gyakran használatosak is, másrészt, ha kicsit tájékozottabb csehvel beszélünk, s megtudja, hogy magyarok vagyunk, büszkén mond néhány magyar eredetű, a magyar fülnek káromkodásnak számító szót. Természetesen nem ő pirul el, hanem mi, hiszen a szavak kölcsönzéskor eredeti stílusértéküket általában elveszítik.

Nagyon leegyszerűsítve: a csehben valóban élő magyar jövevényszavak tükrében sokat és nehéz ételeket evő, kissé durva, esetleg bárdolatlan nép vagyunk. S ez alapján nem mond ellent, azt hiszem, az imagológia egyéb eszközeivel megrajzolható képnek, legföljebb csak része egy ennél azért, remélem, differenciáltabbnak. A nyelvtudomány felől nézve és annak eszközeivel ennyi idő alatt azonban többet nem lehetett belőle bemutatni.

Bodó Barna

Azonosulás, elitek, peremlét

*Szükségesség a népszigeteken is éber szemmel
figyelni nemzeti személyiségünk állapotát.*

Venczel József

Korunk kikerülhetetlen kérdése: az átmenet társadalmi költségei kik számára jelentik a legnagyobb terhet? Szűkítéssel: mit hoz(hat) azok számára, akiket helyi közösségként demográfiai fogyás és gazdasági forráshiány jellemez? Mit jelent az etnikai másság szociális terhét és/vagy kohézió-forrását megélők számára? És ott mire számíthatunk, ahol a peremlét nyomása hármas – demográfiai, gazdasági, kulturális – meghatározottságú?

Kutatói figyelmünk – 1996-os vizsgálatunk* során – az utóbbiakra irányult, a kicsiny, erőforrásszegény etnikai közösségekre. A helyzet percepciója előtt magára a helyzetre nézvést: gazdasági, demográfiai mutatókkal kívánjuk leírni a kiválasztott településeket, az önazonosság kulturális hordozóinak jellemzésére mutatók bevezetésével kísérletezünk.

Módszertanilag annyit fogalmaztunk meg: a települések – s ezeken belül a különböző etnikai közösségek – megmaradásának léteznek számszerűsíthető feltételei. A venczeli feladat-hármasból, tudatosan, a falukutatást vállaltuk indítványunkkal, a falu szolgálata és a helyi vezetők, mai szóval az elit szakmai támogatása, képzése áttételesen kapcsolódik munkánkhoz.

* A kutatás előkészítésében, a települési kérdőív kialakításában, a feldolgozás során Alberti Ferenc segített. Javaslataikkal közreműködtek még: Bakk Miklós, Bálintfi Ottó, Toró T. Tibor

A befogadó Bánság

A modern Bánság – a Maros–Tisza–Duna, valamint keleten a Kárpátok Duna-ig lenyúló lánca által határolt térség – területileg és a történelem időtengelyén – (a török 1716-os kiűzetését követően létrehozott, több mint fél évszázadon át, 1778-ig közvetlenül Bécsből irányított koronatartomány) – világosan és egyértelműen meghatározott. Az első világháború utáni békekötés nyomán kisebb része Magyarországhoz, a jelentősebb Romániához és Szerbiához került, ami az itt élők Bánság-tudatán alapvetően nem változtatott.

Demográfusok, gazdaságtörténészek figyelmére érdemes kérdés, miért volt a térség mindvégig elsősorban befogadó. Bár, amikor a politika nyomása – a totalitarizmus embertelensége – miatt a hetvenes évek végétől kezdődően az itt élők az el-, vissza-, illetve továbbvándorlást választották, a népesség a tízezres nagyságrendű kilépés hatására sem csökkent, olyan mérvű volt a gazdaságpolitikai – központi késztetésű – ellentétes népességmozgás, illetve a vele párhuzamos beszivárgás. A folyamat 1989 eseményeit követően sem állt le, sőt: 1990–92 között szinte egyetlen ajtónyitásra kitelepült – főleg Németországba, de Magyarországra is – csaknem félszázezer ember, és a politika hullámverésében sodródtak helyükbe szinte ugyanennyien. Utóbb mérséklődött a folyamat – részben az 1991-es földtörvény alkalmazásának hatására –, illetve némileg erősödött az ellentétes irányú mozgás is a szülőhelyen visszaigényelhető föld miatt.

A Louis Henry francia demográfus függetlenség- és folytonosság-hipotéziseivel¹ (ezek: az elvándorlók, ha a helyükön maradtak volna, termelékenységi és halandósági magatartásuk megegyezne a bennmaradottakéval, illetve ha a bevándorlók nem érkeznek meg, a helybeli népesség népesedési magatartása megegyezik a megfigyelt értékekkel) élve kijelenthetjük: a Bánságba érkezők népesedési magatartása igazodik a helyi szokáshoz, minek eredményeképpen a térség újraképződő demográfiai hiányát a folyamatos befogadás a legutóbbi időkig ellensúlyozta.

Miközben számos székelyföldi település többszázas csoportokat kibocsátva is képes fennmaradni, a Bánságban az urbanizációs nyomás és a népesedési magatartás együttes hatására jó néhány település szűnt meg az utóbbi években. A Bánság legalább 70 éve Románia legalacsonyabb természetes szaporulatú térsége; a demográfiai növekedést állandóan főleg betelepülők adták. A falvak népességmozgását ezen az alapon kell követni.

Helyzetelemző vizsgálatunk dimenziói: népesedés, gazdaság, közművek és művelődés. Az első három kérdés természetszerűleg a település egészére

vonatkozik, az utóbbi elsősorban a helyben élő magyar közösségre. Nem a térség magyar társadalmáról szólunk,² ez külön elemzés tárgyát kell, hogy képezze. Célunk a folyamat leírásán túl megvizsgálni, a helyi etnikai közösségek megmaradásának milyenek az esélyei.

Vizsgált települések

A települések kiválasztásakor a megye *minél jobb „átfedésére“* törekedtünk, ugyanis a 75 községbe (közigazgatási alapegységbe) szervezett 318 falu (település) túlnyomó többségében élnek magyarok is. Sajátos vonása a bántási magyarságnak, hogy nagyobb arányban városi, mint a román, szerb de akár a német etnikum (volt). A megye magyarságának 31,9 százaléka él falun, az összlakosság esetében ezen arány 38,17 %. E különbség okait nem vizsgáljuk, de annyi ide tartozik, hogy 1778-ig a magyar népelem minden másnál kevésbé szívesen látott volt itt.³

A magyarok részaránya 27 településen haladja meg a közigazgatási kormányrendelet által külön jogállást biztosító 20 százalékos küszöböt, ami a települések 8,49 százalékát jelenti. Temes megyében a magyarok demográfiai részaránya az 1992-es népszámlálás szerint 9 százalék. Az alacsony részarány szórtságot jelent, amihez társuló jellegzetesség: nem rajzolódnak ki magyar túlsúlyú szigetek a megye területén, magyar többségű falvak más etnikumú, főleg román falvak közé ékelődnek be. Ez is jelzi azt, hogy a mai településstruktúra kialakulásakor a magyar elem nem kapott szerepet. A magyarság 45 község falvaiban nem éri el az 5 százalékos részarányt, sok helyen néhány főtől pár tucat személyig terjedő a jelenlét, amely inkább magyarázható az egyéni életpályák alakulásának hatásával, mint a népcsoportok közigazgatási mozgásával.

Második kiválasztási szempontunk az *elérhetőség*: bár nemzetközi műút mentén egyetlen olyan falu sincs, ahol a magyarok legalább relatív többségben lennének, mintánkban szerepel fő közlekedési útdőer mentén lévő település is.

A kiválasztás harmadik szempontja a *vonzáskörzet*, mert a (nagy)város közelsége, kisugárzása kisebb települések számára előny és lehetőség. Vizsgáltunk ezért nagyvároshoz közeli és elzárt települést is.

További kiválasztási szempontok: *a település nagysága, a magyarság lélekszáma helyben, illetve a település létrejöttének időpontja*. Az utóbbi fontos, mert a múlt század végi kincstári telepítések során a letelepedő családoknak meg kellett váltaniuk földjeiket. Akik az első világháborúig adósságukat

nem törlesztették, azok tulajdonjogát a román állam nem ismerte el. Az első településcsoportba a régi, a koronatartományi státus vége (1778) előtti településeket soroltuk. Az 1867-es kiegyezésig létrejött települések kerültek a második, a századvégen telepítettek a harmadik csoportba (vö. az 1. táblázattal).

1. táblázat: Vizsgált települések

Sz.	Település neve	Község-központ	Lakosság/lépték*	Telepítés időpontja	Helyzete: útvonal-térség**	Megyei rangsor***
1.	Varjas	Varjas	4030/ 5	1333 újra:1797	II. műút – közepes	3
2.	Újszentés	Újszentés	2316/ 4	1891	II. műút – jó	4
3.	Rékás	Rékás	5085/ 6	1318	I. főút – jó	9
4.	Csanád	Csanád	3991/ 5	1030	II. műút – gyenge	20
5.	Ötvösd	Törökszákos	459/ 1	1868	II. műút – jó	29
6.	Végyvár	Végyvár	2705/ 4	1790	II. műút – jó	35
7.	Bodófalva	Bálint	521/ 2	1892	II. műút – közepes	47
8.	Nagyomor	Denta	402/ 1	1343	III. út – gyenge	50
9.	Ótelek	Újvár	823/ 2	1790	II. műút – gyenge	69

*Lélekszám szerinti lépték: 0-500=1, 500-1000=2, 1000-2000=3, 2000-3000=4, 3000-5000=5, 5000-10000=6.

**A közlekedési lehetőségek szerinti osztályozás: I – nemzetközi, országos műút, II – megyei műút, III – alsóbbrendű utak. A térségek osztályozása: (nagy)városi környezet jó, határtérség gyenge, a többi közepes.

***1977 májusában közzétették az ADETIM – megyei fejlesztési ügynökség – jelentését a megye településeinek a mutatóival. Az ott szereplő 35 mutató alapján megyei rangsor állítható fel.

A megye település-rangsorát a községekre számított mutatók alapján határoztuk meg. A községet alkotó egyes települések szintjén ezek módosulnak, rendszerint a községközpont javára. Bodófalva, Ötvösd, Nagyomor a községi statisztikát biztosan rontják, egyedül Ótelek esetében merülhet fel jogosan a kérdés, jobb-e itt a helyzet, mint a községi átlag.

Helyi mutatók

A regionalizmus eszméjének térhódítása következtében irányul fokozódó figyelem a megyéknél kisebb közigazgatási egységek felé. A gazdasági talp-

ra állás erőforrásait nem csupán több megyényi makrorégiók, hanem néhány település együttes érdekérvényesítését célzó kistájak létrejötte is biztosíthatja. Az országos hivatalos statisztika alapegysége mind ez idáig a megye volt. Legalábbis a nem titkosított adatoké. A központosító politika számára a megyénél alacsonyabb szintű, a helyi tények és igazságok konkrétságával ütköztethető adatszolgáltatás nem lehetett cél.

Amikor a megyei gazdaságfejlesztési ügynökségek – így a temesvári ADETIM – a megyén belüli helyi különbözőségek számbavételére vállalkoztak, új mutatókat kellett bevezetniük.⁴ A bruttó nemzeti termék makroszintű kategóriája szintetikus, helyileg semmitmondó. A település bevételi forrásaira (profitadó, jövedelemadó, forgalmi adó, önkormányzatok más illetékekből és szolgáltatásokból származó bevételei) épülő *helyi forgalmi potenciál* (potențial circulant local – PCL) a helyette javasolt mutató, bár ez is képtelen például a feketegazdaság hatását jelezni.

Helyettesítésre szorul az ún. életremény-mutató is, amelyet helyileg – éppen a központi statisztikai hivatal javaslatára – két mutató: a demográfiai függőségi arány és a munkaerő helyettesítési rátája vált ki. Előbbi az eltartott korúak (a 15 év alattiak és a 65 év felettiak) összege és mint ilyen a munkaképesek arányát jelzi, az utóbbi pedig a 15 év alattiak és a munkaképesek egyharmada közötti arány. E kettő középárányosa az *aktív emberi potenciál* (potențial activ uman – PAU).

A *nevelési szint indexét* (indicele nivelului de educație – INE) két összetevő, a beiskolázottság foka és az írástudás mértéke alapján számítják ki.

A *helyi fejlettségi index* (indicele dezvoltării locale) a fenti három mutató középárányosa.

A területfejlesztési koncepciók kidolgozásakor elvégzik az illető területi egység SWOT-elemzését, vagyis megjelölik, melyek a helyi erősségek, gyengeségek, lehetőségek, illetve veszélyek. Települések szintjén ilyen elemzés még nem létezik, az ehhez szükséges adatok jó része, bár már nem titkosított, mégis hozzáférhetetlen. A SWOT-elemzés többek között elősegíthetné a kistáji érdekközösségek kialakulását. Az is igaz: a kistáji opportunitások számba vétele akkor igazán indokolt, amikor helyileg nem csupán közigazgatnak, hanem önkormányoznak, amikor a helyi dolgokban helybeni döntés születik, s nem csupán javaslatétel felfelé.

A totalitarizmus korában a falut és világát uralni kívánták, az ipar hátróságává tenni a város=*ipar*; *falu*=*mezőgazdaság* képlet szerint. Egynevezítettek, kivitték a faluból a harmadik szektort, hogy kiszolgáltatottsága még nagyobb legyen. Emiatt szinte lehetetlenné vált a falusi térség korszerűsödése éppen azokban az években, amikor a demokráciák világában felértékelődött, a zaj- és füstmentes falu, és a városiak kitelepedésével a korszerűsödés máig tartó folyamata indult meg. Miközben a nyugati világban a város szolgáltatásai kezdtek megjelenni falusi környezetben, Romániában elindult a falurombolás.

Temes megyében ez tucatnyi település halálra ítéletét jelentette, aminek következtében az ott lakók nem építkezhetek, még a létező megjavítására sem kaphattak hivatalos engedélyt. A lista mindmáig nem ismert, még nem tette közzé senki. Aligha fogják, mert a kijelölésnek volt egy erős etnikai dimenziója: felszámolni a kisebbségi erőforrásokat. Mint hírlík, a felszámolandó falvak közé tartozott – többek között – Bodófalva, Ötvösd, Nagyomor az akkoriban 95, 80, illetve 60 százalékban magyarok lakta település. Ezért vették el a helyi közigazgatást 1968-ban a magyarok lakta Ótelekről vagy például a tiszta szerbnek számító Kétfélről (Gelu). Volt település, amely 1968-ban ugyan megúszta ezt a „reformot“, de a hetvenes években külön rendelettel fosztották meg községi státusától (Újszentes). Temes megyében 1989-re egyetlen magyar többségű település maradt helyi közigazgatási központ: Végvár.

1990 után az eladdig zárt nagyvárosokban, többek között Temesváron tízezrek lettek papír szerint is városiak, miután évek óta ténylegesen városon éltek. Aki menni akart, elsősorban a németiség, nekivághatott. Pár év alatt közel negyvenezren telepedtek át Németországba csak Temes megyéből. A stabilizációs folyamatok is elkezdődtek, főleg azért, hogy az 1991-es román földtörvény nem annyira reparációs, mint inkább reform jellegű: mindazok földhöz jutottak, akik legalább három éve az illető településen éltek és a mezőgazdaságban dolgoztak. A Bánságba érkezettek immár tulajdonosként is otthon érezhették magukat.

A megye falusi lakossága folyamatos fogyást mutat (1966: 334 244 fő, 1992: 274 904 fő, 1996: 263 360 fő) annak ellenére, hogy korlátozott betelepülés (beszivárgás) akkor és oda is volt, amikor és ahova ezt tiltotta a hatalom – például a határövezetben, illetve a megpecsételt sorsú falvakban. 1991-94 között a népességfogyás a megye városaiban 1 400 fő (-0,8 %), a

falvakban 4 436 fő (–4,0%) volt, miközben országosan a városokban némileg növekedett a lakosság száma (+1,3%), a falvakban pedig a csökkenés a városi növekedésnél kevéssel nagyobb (–1,9 %) volt.

Az 1992-es népszámlálás adatai szerint a megye mai lakosságából az évek során 276 500 személy költözött ide más megyékből, az elköltözők száma pedig 55 ezer volt. A lakosságnak az ország lakosságával kb. megegyező mértékű növekedése a jelentős – 221 500 fős – migrációs többletnek tudható be. A beköltözők regionális megoszlásának megfelelően, a megye román lakossága 1966–92 között 180 ezer fővel gyarapodott, ami az egykori 62,2 %-hoz képest 82,1 %-os demográfiai arányt jelent. Néhány, egykor német többségű település lakossága teljesen kicserélődött. Ma az egykori nagy és gazdag sváb települések egyikén sem éri el a helyi németiség az 1997-es helyhatósági rendeletben biztosított jogok gyakorlásához szükséges 20 százalékos lakosságarányt. A folyamat további vesztesei a zsidók és a szerbek, akik számára a más térségből ide költözöttek szintén nem jelentettek utánpótlást. (Vö. a 2. táblázattal.)

Magyar szempontból megfogalmazódik a kérdés: a máshonnan jövő utánpótlás hiányában a temesi magyarság is a németek, illetve a – századeleji lélekszámukhoz képest jelentősen megfogyatkozott – szerbek sorsára jut?

2. táblázat: Temes megye lakosságának alakulása

Évszám	Összes	Román	Magyar	Német	Egyéb	Ebből	
						zsidó	szerb
1920	512891	217056	74324	168605	52906	11779	?
1930	559591	236305	84756*	178238*	60292	9768	27075
1941	578881	263474	74745	176732	63930	?	?
1956	568881	325834	77530	114194	51323	7378	23781
1966	607596	378183	76183	109315	43915	2909	22709
1977	696884	472912	77525	98296	48151	1799	20891
1992	700033	561200	62866	26722	49245	625	17144
1996	692645	560953	62798	26543	42351	?	16753

* A növekedés jórészt az 1923-as jugoszláv–román határkiigazítás következménye.

A második világháborút követő megtorlások a Bánságban legerősebben a német etnikumot sújtották. Igen sokan nem tértek vissza szülőföldjükre, mások eltitkolták hovatartozásukat, például magyarnak vallották magukat. Az 1941 és 1956 közötti lakosságcsökkenés jórészt a német etnikum számlájára

írható. 1992-ben azért nem csökkent a magyarányú német kivándorlás ellenére a megye lakossága, mert hivatalosan is temesváriakká válhattak azok, akik évek óta éltek és dolgoztak e zártan nyilvánított városban, de végleges lak-helyhez nem volt joguk.

A vizsgált településekre általában a fogyás jellemző, mint azt 3. táblázatunk mutatja.

Rékás és Újszentes lakossággyarapodása a nagyvárosi agglomeráció, illetve a kedvező – nemzetközi műút menti – helyzettel magyarázható kivétel. Mindkét esetben a domináns román népelem képes jobban élni a lehetőséggel. A magyarság relatív értelemben folyamatosan teret veszít, ahol pedig fennmarad az abszolút, illetve a relatív többség, a település, Újszentes kivételével, maga is leépülőben van (Bodófalva, Ötvösd, Nagyomor). Külön figyelmet Varjas érdemel, ugyanis itt hagyományosan németek és szerbek éltek; az első világháborúig a románok még a magyaroknál is kevesebben voltak. Mára a németiség eltűnt (69 főt számoltak 1992-ben az egykori 2318-hoz képest), a szerbek lélekszáma pedig 737-re esett vissza a valamikori 2007-ről. A teljes helyi magyar közösség újnak számít, az utóbbi hullám székelyföldi. 1989 előtt közösségi megerősödésüket a politika nem tette lehetővé, azóta pedig a társadalmi átalakulás feszültségei örölik az erőket. Csanád hozadékának a magyarázata: ide is betelepültek székelyek és szilágysági magyarok.

3. táblázat: A vizsgált települések lakosságának alakulása

	Település lélekszáma									
	1920		1941		1966		1977		1992	
	Össz.	Magy.	Össz.	Magy.	Össz.	Magy.	Össz.	Magy.	Össz.	Magy.
Varjas	4272	48	4577	158	4521	253	4461	294	4030	443
Újszentes	1226	1018	1419	955	2140	1384	2978	1687	2400	1285
Rékás	4158	1129	4280	1396	4980	1398	5764	1264	5085	930
Csanád*	7219	534	7526	718	5614	730	5022	682	3991	734
Ötvösd	583	553	585	523	459	417	467	417	279	211
Végvár	2585	2412	2547	2265	2166	1897	1862	1591	1545	1213
Bodófalva	1560	1560	1054	1001	829	802	704	649	521	464
Nagyomor	958	551	779	437	601	336	515	285	402	198
Ótelek	1882	1853	1647	1476	1421	1373	1201	1152	823	750

* 1956-ban egyesített Ócsanád és Nagycsanád Csanád néven. A két település adatait összeadtuk.

A jelen kutatás keretein túlmutató kérdés: hol a demográfiai határ, ahonnan egy település sorsa megfordíthatatlan? Az utóbbi 30 évben négy település szűnt meg a megyében.⁵ Aztán további féltucatnyira tehető azon települések száma, amelyekről ugyan nem állíthatni, hogy felszámolódtak volna, ui. a közigazgatási határok tologatása elfedi a valós helyzetet, de valószínűleg jó esetben is csak minimális lakosságszámot tudnának felmutatni.⁶ Az 50 fő körüli települések jövője is igen kétséges: tizenkettő van belőlük.

Mindezen települések nagyobb veszélyben vannak, mint bármelyik a mintánkban szereplők közül. Érdemes megvizsgálni, honnan valók. A keleti dombvidék (Lugostól keletre és délre) veszélyeztetett övezetnek mondható – innen a szóban forgó települések zöme –, amiként ide sorolandó néhány település miatt a Marosmente Lippa feletti balpartja is. Itt a népfogyatkozás okai elsődlegesen gazdaságiak, miközben délen és nyugaton a határövezettel szembeni megszorító politika okozta az elnéptelenedést (4. táblázat).

4. táblázat: A határ menti övezet lakossága

	Település lélekszáma									
	1920		1941		1966		1977		1992	
	Össz.	Magy.	Össz.	Magy.	Össz.	Magy.	Össz.	Magy.	Össz.	Magy.
Keresztúr	807	788*	800	767	633	604	562	523	503	390
Porgány	1039	918	457	373	187	168	203	138	104	79
Valkány	3429	617*	3108	478	1989	195	1731	149	1279	83
Nagykécsa	3045	400*	3142	581	2398	304	2274	275	1812	188
T.keresztes	1054	1019	937	868	738	683	613	560	464	354
Gyér	1380	414	1252	320	1013	366	879	344	678	254
Csávos	1047	228	931	154	542	124	331	55	219	46
Partos	955	308	1201	766	743	238	564	143	480	108
Dezsánfalva	916	536	811	491	433	284	340	188	245	44
Zsombolya	10873	2116*	10781	2066	13633	2816	14682	2896	11830	1916

* Az 1920-as adatok hiányoznak a Dicționarul-ból, ezek 1930-as adatok.

A marosmenti övezetben magyar alig lakik, lakott. A Lugostól keletre elterülő dombvidéken is mindig kevés volt a magyar. Viszont a jugoszláv határ mentén román oldalon Óébtől a Moravicához tartozó Dezsánfalvaig szinte minden településen volt magyar népelem. A fogyása itt jóval meghaladja az általánost.

A táblázatból kitűnik: az övezet népességének a fogyása a II. világháborút követően folyamatos, veszélyesen jelentőssé viszont 1977 után vált. Kivételemként Zombolya, melynek a vonzása érvényesülhetett mindaddig városként, amíg ezt a központi politika meg nem akadályozta.

Második észrevétel: a fogyást javarészt a magyar – általánosabban: a kisebbségi – népelem vesztesége adja. Miközben a térség biztonságpolitikai szempontból került szigorú zárlat alá, céljá vált a megbízhatatlan kisebbségek eltávolítása a biztonsági zónából. Ha idevesszük a mintánkban külön szereplő Óteleket, és figyelembe vesszük, hogy Nagyteremia (Máriafölde) és Komlós német többsége elolvadt időközben, illetve Zombolyán az egykori 8 ezer fős németsegből alig ezer maradt 1992-re, akkor a határmente minden egyes településén jelentős és elsődlegesen a kisebbségeket érintő volt a fogyás.

Vizsgáljuk meg mintánk településeinek általános demográfiai adatait (5. táblázat). 1990 óta a népsűrűség minden vizsgált településen csökkent. Az idézett adatok községekre vonatkoznak, a statisztikai hivatal községnél alacsonyabb szintre, falvakra vonatkozóan ilyen adatokat nem szolgáltat. Települési kérdőívünkben kértük az 1990 utáni időszak születési, elhalálozási és házassági adatait. Ugyanakkor a lakosság életkorcsoportok szerinti megoszlását is feljegyeztük, bár a községközpontok a hozzájuk tartozó falvak adatait ritkán kéri be és tartják nyilván külön. Volt, ahol lakossági (Nagyomor), máshol egyházi (Rékás, Ótelek) segítséget kaptunk. Adataink pontosságát ellenőriztük a megye általános, az ADETIM-tanulmányban szereplő adatbázisa segítségével; az eltérés elenyésző volt.

5. táblázat: Általános demográfiai adatok

Település neve	Községközpont	Alkotó falvak száma	Össz-lakosság	Népsűrűség	Magyarok % aránya	Etnikumok jelenléte*
1. Varjas	Varjas	3	6059	53,33	10,99%	R+Sze+M+U+C+N
2. Újszentes	Újszentes	1	2400	116,62	53,54%	M+R+N+Sze
3. Rékás	Rékás	7	8665	35,32	18,28%	R+M+N+Sze+C+H
4. Csanád	Csanád	1	3991	37,72	18,40%	R+M+C+Sze+N
5. Ötvösd	Törökcszakos	7	3037	21,90	75,62%	M+R+N
6. Végvár	Végvár	3	2705	22,18	78,51%	M+R
7. Bodófalva	Bálinec	4	1849	31,85	89,06%	M+R
8. Nagyomor	Denta	4	3187	38,42	49,25%	M+R+Sze
9. Ótelek	Újvár	6	4324	24,07	91,13%	M+R

* A betűk jelentése: R–román, M–magyar, N–német, Sze–szerb, C–cigány(roma), U–ukrán, H–horvát. A sorrend az etnikai közösségek nagysága szerinti. A 10 fő alatti jelenléteket a táblázatunkban eltekintettünk.

Következő – 6. – táblázatunkban a már tárgyalt helyi mutatóknak csak az abszolút értékeit adjuk meg, s nem számítjuk ki – idevágóan – az aktív emberi potenciált, ezt a jelzett ADETIM-tanulmányból vesszük át az összesítéshez.

Az idézett adatokból közvetlenül lehetetlen kimutatni, hogy a Németországba, Magyarországra és máshová történő kitelepedés miként hatott ki a minta településeinek etnikai összetételére. További előzetes észrevétel: a mezőgazdaság a Bánságban jó ideje sok más megyéből jött, többnyire moldvai származású személyt foglalkoztatott.

6. táblázat: Demográfiai mutatók

Település neve	Dem. függőség	Munkaerő-ráta	1990–1995 között			Beköltözés 1000 lakosra*		Elköltözés 1000 lakosra*	
			Születés	Elhalálozás	Házasság	1990	1995	1990	1995
Varjas	0,60	1,13	512*	454*	297*	32,7	15,5	98,7	18,9
Újszentes	0,43	0,58	161	212	91	27,2	18,5	168,6	24,8
Rékás	0,56	0,95	592*	724*	358*	14,0	16,8	128,5	14,6
Csanád	0,49	0,94	314	326	123	43,8	20,4	80,9	20,6
Ötvösd	0,66	0,44	11	36	9	17,8	16,4	214,9	17,5
Végvár	0,55	0,90	138	150	54	9,7	14,4	88,4	14,8
Bodófalva	0,69*	0,66*	27	74	20	18,2	16,9	56,1	11,8
Nagyomor	0,57	0,85	28	49	17	17,1	12,5	70	16,6
Ótelek	0,45	0,37	35	96	31	50,8	25,1	114,8	15,9

* A jelzett adatok nem a településre, hanem a község egészére vonatkoznak.

Az 1990-es intenzív népességmozgás magyarázata elsősorban az, hogy a máshonnan való és itt dolgozó földművesekből sokan azonnal hazamentek. Jórészt a többiek közül kerültek ki azok, akik 1990 viszonylag magas beköltözői arányát adják. Bodófalván a házak kb. 10 százaléka lakatlan, olcsón megvásárolható, ezért nagyobb 1995-ben a belépők aránya a kilépőkénél.

A demográfiai dependencia és a munkaerő helyettesítési rátájának adatai jelzik, hogy Varjason az eltartottak magas aránya a sok gyermeknek és nem az idős korosztály népes voltának tudható be. Ötvösdön a születések abszolút számából is látni:⁷ itt a sok idős léte a meghatározó. A település lélekszámához mérten Óteleken nagyon aggasztó a gyermekszám, ezt jelzi a munkaerő-ráta roppant alacsony értéke is.

Varjas kivételével valamennyi vizsgált településen a természetes szaporulat negatív előjelű. A hiányt pótolni képes, országon belüli jelentősebb népességmozgásra pedig nem számíthatni.

A vegyes házasságok kérdését is vizsgáltuk, már ahol – a községházán – készek voltak arra, hogy az utóbbi évek minden egyes egybekelt párja esetében megnézzék a házastársak etnikai hovatartozását is. Újszentes, Végvár és Ötvösd adatai állnak így a rendelkezésünkre.

A román etnikum e településeken fiatalabb korosztályokból áll, ez megmutatkozik a házasulandók etnikai összetételében. Miközben Végváron a lakosság háromnegyede magyar, a házasságra lépőknek majd a fele – 43,5 százaléka – román. Hasonló a kép Újszentes esetében is, ahol 56 százalékos a román részarány a házasulók között, tíz százalékkal nagyobb községbeli részarányuknál.

A három településen 1990–95 között összesen 154 házasságot kötöttek, és pedig román fiatalok között 57-et, magyarok között ugyancsak 57-et, a fennmaradó 40 házasság vegyes. A települések etnikai arányaira vetítve mindezt megmutatkozik, hogy a vitálisabb a román népelem. A jelenlegi trendek alapján a továbbiakban a vegyes házasságok arányának növekedésére lehet számítani.

Gazdasági potenciál

Temes megye a regionális különbözőségek összesítő táblázatainak évek óta előkelő helyeken áll, sok szempontból országos első. A fejlettségi mutató, valoarea indicelui de dezvoltare szerint 1990–95 között végig a legmagasabb értékelést kapta, bár 0,5%-kal (73,5-ről 73,0-ra) visszacsúszott ez idő alatt. A másik véglet – Botoşani és Giurgiu megye – azonos mutatói: 27,4 az időszak kezdetén, 31,0 a végén. Ha pedig csak a bruttó nemzeti termék szerinti rangsort vesszük, a megye szintén az elsők között van. Eszerint ami Temes megyében település szinten a legalacsonyabb fokozatot jelenti, Romániában sok helyütt magas fejlettségi mutató volna.

A vállalkozói szféra alakulása roppant izgalmas kérdéseket vet fel, s mint ilyen külön kutatást érdemlő terület. Azt azonban jelen vizsgálatunk is kimutatta, hogy falusi környezetben a vállalkozási kedv leginkább a kereskedelem iránt nyilvánul meg. Kérdés marad, hogy az indulásnál mi állt rendelkezésre: az anyagi háttér, az információ avagy a szakértelem. Az adatfelvételkor folytatott beszélgetésekből arra következtetünk, hogy a helyi igények kielé-

gítésének módjával kapcsolatos információk jelentették többnyire a kiinduló állapot, s ha az illető szakértelmet is tudott társítani a birtokolt információhoz, 1990–92 között elindíhatta vállalkozását. A kezdő tőke hiánya sok esetben máig meghatározza az üzletmenetet.

A jövő kérdése, sikerül-e a helyi adottságokra építeni vállalkozásokat, illetve felismerni a létező aktiválható latens tőkét – például a faluturizmus számára –, s a nemzetközi érdeklődést is, melynek révén a szükséges pénz megszerezhető. Egyelőre falun főleg kereskednek, helyel-közzel szolgáltatnak. Termelés ott folyik a nagyváros körüli települések egyikén-másikán, ahol a létező kapcsolat és terepismeret tőkésíthető: például a varjasi székely származású épületasztalosok esetében.

Az ADETIM elemzése különbséget tesz gazdasági szereplők és vállalkozók között. Az utóbbiak is gazdasági szereplők, de például a munkája után adót fizető egyetlen mesterember nem vállalkozó. Temes megyében 1996-ban 18 789 gazdasági szereplőt jegyeztek, miközben a vállalkozók száma 6 819 volt (az ADETIM-tanulmány szerint).

7. táblázat: Általános gazdasági adatok

Település neve	Község-központ	Gazd. szereplő község*	Falu	Vállalk. ezer lakosra**	Forg. egy lakosra***	Személygépkocsi száma****
1. Varjas	Varjas	49	38	8,08 – 9,43	499,863	307
2. Újszentes	Újszentes	67	67	27,91	2731,337	230
3. Rékás	Rékás	75	55	8,65 – 10,82	5768,756	641
4. Csanád	Csanád	27	27	6,76	312,174	278
5. Ötvösd	T.szákos	11	3	3,62 – 10,75	452,250	21
6. Végyvár	Végyvár	15	12	5,54 – 7,76	692,632	90
7. Bodófalva	Bálint	5	1	2,70 – 1,92	91,691	21
8. Nagyomor	Denta	28	3	8,78 – 7,46	178,234	9
9. Ótelek	Újvár	?	9	? – 10,93	289,163	35

* A gazdasági szereplők száma a polgármesteri hivatalokból van. Egy megyei kismonográfia lényegesen – 3-7-szer – nagyobb számadatokat közöl.

** Az első adat a község egészére, a második mintánk településére vonatkozik.

*** A forgalom adatai az ADETIM-tanulmányból származnak, és a községre vonatkoznak.

**** A települések adatai.

7. táblázatunkból kiderül, hogy van olyan falu, amely a községközpontnál gazdasági szempontból élőbb. Az is érdekes, hogy a személygépkocsi száma és a vállalkozói kedv nincs egyenes arányban. Ezt különben országos pél-

da is bizonyítja: a vállalkozók száma Fehér megyében a legnagyobb az országban, a gépkocsitulajdonosok viszont Temesben vannak a legtöbbben. Az 1000 lakosra jutó gépkocsik számát illetően egymás mellé kerül Nagyomor (22) és Csanád (28), pedig az utóbbi minden szempontból jelentősebb potenciált képvisel. Rékás (110) és Újszentes (96) megközelíti a 119-es megyei átlagot, utánuk a sorban a kicsiny Ötvösd következik (77), jóval kisebb gazdasági erővel. Mintánk három kis települése – Ötvösd, Nagyomor, Bodófalva – nem rendelkezik vasúttal, a gépkocsi iránti igény eléggé különböző (77-22-40-es értékekkel). Úgy tűnik, sok a kocsi ott, ahol jelentős a magyar közösség, és élénk a gazdasági élet. Kérdés, a gépkocsi iránti igény mennyiben jelez civilizációs szintet is.

Újszentesen – és még néhány városközeli településen – több temesvári nyitott vállalkozást, mert bérleményhez itt kedvezőbb áron és könnyebben lehet hozzájutni, mint Temesváron. A minta települései közül Rékáson 1989-ig működött egy kihelyezett gyári részleg, ezt vásárolta meg és működteti egy külföldi vállalkozó, innen kiugró forgalma.

A falusi munkanélküliség kérdése külön vizsgálatot érdemel. Tudni kell, hogy a falusi munkanélküliek szinte kivétel nélkül dolgoznak földjeiken, miként korábbi fizető állásuk mellett is gazdálkodtak. A munkaviszonyban lévők aránya Rékáson és Újváron a legnagyobb (20,16 és 16,36 %), legalacsonyabb Csanádon (3,0 %) és Dentán (6,02 %), messze a 40 % körüli megyei aránytól. A munkanélküliek száma a legkisebb (22) volt Törökszákoson, és a legnagyobb (148) Varjason 1996 végén.

A bántási föld minősége általában jó, de kiugróan az a Temesvár – Nagyszentmiklós tengely mentén, az egykor – főleg – németek lakta vidéken. A magyar többségű települések közül egy sem rendelkezett ilyen kiváló földekkel, miközben a „kiugró” zónában voltak szerb és bolgár többségű települések is. Ha figyelembe vesszük, hogy mindezekben jelentős volt a román népesség is, adott a következtetés: a magyar földműves a Bántásban nem tartozott a sors kegyeltjei közé. (Mintánk általános mezőgazdasági helyzetét a 8. táblázat mutatja be.)

1990 kezdetén helységek szerint eltérő módon mutatkozott meg a falusi földéhség. Volt ahol azonnal „szétszedték” a gazdaságot, például (a magyar többségét nemrég elvesztett) Igazfalván. Máshol mindmáig van fölös föld, mert a határvidék mivolt miatt a bevándorlás szinte lehetetlen volt, de elszivárgás létezett (Óteleken). De van még igényelhető – bérbe vehető – föld Csanádon, és majdnem minden olyan településen, ahol egykor a fő etnikai csoportot a németek tették ki.

Ahol az idős korosztályok túlsúlyban vannak – pl. Bodófalván –, a megművelés komoly gondot jelent. E földek gazdái alig várják, hogy a földpiac szabaddá váljék, ugyanis a földhöz jutottak, a törvény értelmében, öt évig nem adhatják el tulajdonukat. Egyes helyeken – Óteleken például – olyakkora erőfeszítéssel hozták létre a gazdák saját gépparkjaikat, hogy már jóval több traktor van magánkézen, mint amennyit a falu határának a megművelése indokolna. Eközben létezik a másik véglet is, amikor valaki úgy gazdálkodik a földjén, hogy beruházást nem eszközöl, a gépi munkákat megrendeli, a többi családlag végzi el, és pontosan vezetett könyvelése szerint jövedelme jelentős (óteleki mesterember).

Főleg a városiak adják haszonbérletbe földjüket; a 20 százalékos rész a termésből haktáronként átlagban 80-100 márkányi pénzt jelentett az utóbbi években.

8. táblázat: Mezőgazdasági helyzet

Település neve	Földet vissza		Új tulajdonos		Magánkézen				
	Fő	Ha	Fő	Ha	Traktor	Vetőg.	Komb.	Marha	Sertés
1. Varjas*	1076	5490	1777	1805	102	45	33	1080	4447
2. Újszentes	313	1179	302	298	23	23	3	185	1450
3. Rékás*	2733	10533	714	961	85	42	23	3065	2771
4. Csanád	1687	5135	470	2705	69	17	9	330	2600
5. Ötvösd	183	614	40	51	7	4	4	49	286
6. Végvár	761		96		60	27	9	199	1201
7. Bodófalva	306		90		6	2	2	140	460
8. Nagyomor	185	838	41	59	7	5	2	132	700
9. Ótelek	553		118		43	9	14	382	2030

* A községre vonatkozó adatok.

Varjason és Újszentesen a földtörvény inkább reform –, mint reparációs hatású, az immár stabilizált lakosság felerészt, illetve még ennél is nagyobb mértékben újszülött.

Bodófalva helyzete a legaggasztóbb a táblázatban foglaltak szerint. Újszentes szerény számainak a magyarázata: kicsi a határa és közeli a nagyváros (ez utóbbiról már esett szó). Kiugróan magas a gépekkel való ellátottság Varjason és – a megművelendő földhöz viszonyítva – Óteleken. A sertések hihetetlenül alacsony száma Rékáson adatszolgáltatási bizonytalanságot is jelenthet. Csanádon és Végváron a viszonylag alacsony számú szarvasmarha állományra a helyi gazdálkodási szokások adhatnak magyarázatot.

A helyi mutatók ismertetésénél, a gazdasági potenciál több jellemzőjéről esett szó. A helyi jövedelemadó, profitadó, forgalmi adó és a polgármesteri hivatal helyi illetékekből és adókból származó saját jövedelme – szintetikus adatok, a helyi vállalkozási kedvről és potenciálról áttételesen tudósítanak.

Egy település fejlettségi mutatója a helyi forgóeszköz potenciál (potential circulant local), melynek struktúrájában a profitadó a gazdasági szereplők vitalitását jelzi, a jövedelemadó a jövedelemszintről, az áruforgalmi adó (TVA) pedig a kereskedelmi forgalomról nyújt információt; az illetékekből és helyi adókból származó, 1000 lakosra vetített helyi jövedelem a szolgáltatásokat jellemzi áttételesen. Külön adják meg a foglalkoztatottság mértékéenként az alkalmazottak 1000 főre vetített arányát és a vállalkozások 1000 lakosra vetített számát. (Ld. a 9. táblázatot.)

9. táblázat: Helyi gazdasági potenciál

Település neve*	Helyi forgóeszköz potenciál (1000 főre)				Helyi potenciál- index	Rangsor a mintában
	Profit- adó	Jövedelem- adó	ÁFA -TVA	Saját jövedelem		
1. Varjas	12,525	39,573	69,922	55,321	0,141	4
2. Újszentés	30,277	20,959	131,908	41,216	0,166	3
3. Rékás	24,746	102,956	61,526	35,778	0,169	2
4. Csanád	8,792	13,766	6,158	32,531	0,060	6
5. Ötvösd	8,295	15,881	18,556	38,575	0,074	5
6. Végvár	88,281	93,317	95,154	41,377	0,330	1
7. Bodófalva	1,125	12,386	10,511	33,042	0,044	7
8. Nagymor	8,127	12,826	13,056	22,740	0,043	8
9. Ótelek	5,203	18,872	5,840	24,963	0,042	9

*) Községekre számított értékek.

A gazdasági mutatók alapján kialakuló rangsor csak mintánk felső részén okozott sorrendcserét. Ennek a mutatónak az alapján Végvár a megyei nyolcadik, különben pedig – mint láttuk – a 35. az infrastruktúra elemzésénél. Az általános mutató részeként – még olyan elemek lépnek a képbe, amelyek csak virtuálisan jelentenek előnyt: például a nagy szobaszám egy elnépteledő településen. Ezért a települések jövője szempontjából e rangsor fontosabb lehet, mint amely az általános mutató alapján alakult ki.

Bodófalva és Nagymor helyzetével kapcsolatosan merül fel a legtöbb kérdés. A községközpontjaik közül Bálint mutatói a legrosszabbak, ez esetben maga a kistáj is hanyatló ágban van. Ótelek, amennyiben a tervezett köz-

igazgatási rendezés során megkapja a községközponti státust – amire felterjesztették –, akkor minden bizonnyal javítani fog helyzetén. Szerepe erősödhet, sokkal inkább, mint a nála hátrányosabb helyzetű szomszédjának, Jánosföldének (Ionel, Johannisfeld), ahol a német lakosság kitelepedése miatt a faluközösség szétzilálódott.

A helyi bevételeket és a helyi közköltségeket összevetve a megyében a településeket öt csoportba sorolták: az első csoportba tartozó 16 községben a helyi közigazgatás alkalmazottainak a fizetését sem tudják helyi bevételből kifizetni, a második csoport 8 községében ez abszolválható, a harmadik csoport 22 községe képes a községháza működtetési költségeit is állni, a negyedik csoport (6) községeiben jut helyi pénz a közvilágításra, de nem jut a helyi szociális kiadásokra, kultúrára, amire csak az ötödik csoport 22 községében tudnak helyi pénzt fordítani. Mintánk községei közül Bálinc (Bodófalva) a II., Denta (Nagyomor), Újszentes, Törökszások (Ötvösd), Újvár (Ótelek), Végvár és Csanád a III., Rékás és Varjas az V. csoportba tartozik.

Közművek (vö. a 10. táblázattal)

1989 után kiderült, az ország politikai sikerként annyit hangoztatott villamosítása közlről sem befejezett, van megye, ahol több tucatnyi kis településre még nem ért el a villany. Temes megye pozitív kivétel: itt nincs település villanyáram nélküli, bár itt is akadnak nem villamosított falurészek és egykori tanyák. A vasútvonalak sűrűsége országosan itt a legnagyobb, és az úthálózat tekintetében is az országos átlag feletti a megyei érték (33 km 100 km² területen, az országos 31-hez képest).

A fő nemzetközi közlekedési ütörek mentén található települések rendelkeznek legalább egy jó műúttal, viszont a félreeső falvak közül több olyan van, ahol még kövezett út sincs, csak poros-sáros szekérút. Mintánk települései közül ilyen Nagyomor, de Ötvösd sincs sokkal jobb helyzetben, mert a megyei rangú – megrongálódott – műút a falu szélét éppenhogy érinti. Különben Törökszások községben, amelynek Ötvösd is része, jó a helyzet, az itt lévő 25,6 kilométernyi megyei rangú út teljes hosszában műút. Mintánk települései közül a jobb helyzetűek közé tartozik még Csanád. Itt jelentős összegeket költöttek helyi forrásokból útjavításra, amit a legtöbb község képtelen kigazdálkodni. Ebben megyei szinten is az élen állnak.

Az építkezési kedv igen szélsőséges értékeket mutat. Sok községben 1989 óta egyetlen lakóházat sem építettek, máshol – Rékáson – harmincnál is több

azon új paloták száma, amelyekre építõik, az egymás között e téren vetélkedõ cigányok lejben milliárdokat (többszázezer márkát) költenek. E pénzek romániai nagyságát a 200 márka alatti havi átlagkereset érzékelteti. Különben sok településen annyi az üres ház, hogy karban tartani sem tudják õket: pl. Rigósfördõ (Bogda) falvaiban ezer lakosra 887 lakás (értsd: ház) jut. Mintánkból ezer lakosra a legtöbb ház Törökszákoson esik (473,8), Bálincon pedig 466. Mintánkból mindössze két településen, Dentán és Végváron csökkent az ezer fõre számított lakások száma, aminek fõ magyarázata az egykor innen eltávozottak visszaköltözése.

A közművesítési ágazatok – vízvezeték, csatornahálózat, (vezetékes) gáz, telefon – közül a telefónia helyzetének alakulása a legellentmondásosabb. Egyrészt optikai kábellel elkezdõdött a falvak bekapcsolása a nemzetközi távhívásba (Varjas, Újszentes), másrészt a megyében 68 faluban nincs telefon, és további 58-ban a kapcsolattartás „problémát okoz”, az illetékes hivatal szerint. A megyében 1990-ben 131,9, 1996-ban 176,46 készülék jutott ezer lakosra. Napi pár órát mûködik a helyi központ Óteleken, még ennyit sem a kitelepített árva egy-két készülék Ötvösdön, Nagyomoron, Bodófalván.

10. táblázat: Közművesítés helyzete

Település	Utca-k hossza*	Vízvezeték hossza	Csatornahálózat hossza	Vezetékes gáz	Telefon
1. Varjas	18 km	11,5km.	1,4 km	kész terv	autom. közp.
2. Újszentes	11 km	9,5 km	nincs	kész terv	autom. közp.
3. Rékás	50 km	21,5 km	2,5 km	kivitelez. alatt	félaut. közp.
4. Csanád	36 km	30 km	nincs	nincs	kézi központ
5. Ötvösd	34 km	nincs	nincs	nincs	1 tel.készülék
6. Végvár	14 km	kész terv	nincs	nincs	kézi központ
7. Bodófalva	26 km	nincs	nincs	nincs	2 tel.készülék
8. Nagyomor	27 km	kész terv	nincs	nincs	1 tel.készülék
9. Ótelek	30 km	kész terv	nincs	nincs	kézi központ

*) Az utak minõségérõl a hozzáférhetõ adatok ellentmondásosak. Ritka kivétellel csak az országos és a megyei mûutakként is szolgáló utcaszakaszok rendelkeznek korszerû burkolattal.

A közművesítés terén a vízvezetékek építése áll az elsõ helyen. 1990-ben a megye 47 községében volt vízvezeték, 1996-ra a számuk 53-ra növekedett. A kis falvak (például Ötvösd) nem számíthatnak ilyen beruházásra, ameddig

a községközpontban nincs vezetékes víz. Más a helyzet Óteleken, ahol a lakosság nem várt arra, hogy a községi vezetés lépjen, és magánerőből a házak jeletős részében benn van a saját fúrású kutak vize. Eközben elkészült a fejlesztési terv. A csatornahálózatok építésében 1989 óta nincs jelentős előrelépés, a megyében azóta is csak 9 falusi településen van a vízvezetéknel jóval kisebb hatósugarú szennyvízbegyűjtés. Több település elkészítette a csatornázási tervet.

A gáz bevezetése a közművesítésben általában a vízvezeték és a csatornázás után következik. Itt a legnehezebb az előrelépés, összesen két faluban indult el a gázszolgáltatás a megyében, mindkettőben 1990 után. Mintánk települései közül egyiken sincs vezetékes gáz.

1996 őszén a megyei tanács kezdeményezésére azon települések számára is megrendelték a területfejlesztési terveket, ahol ezek kimunkálására korábban nem került sor. A tervek nem napi igényt elégítenek ki, sokkal inkább szükségesek viszont a jövő megtervezéséhez. A fejlesztési elképzelések elemzése lehetővé teszik új, helyi partnerkapcsolatok kialakítását a közös érdekek és előnyök mentén. Mintánk települései közül Újszentcsanak készítette el már a közös akciót megelőzően e terveket.

Oktatás, művelődés

Az oktatás és a művelődés vizsgálatok az intézményi háttér számbavételén túl figyelmet fordítunk a művelődésszociológia A. Moleš⁹ által vizsgált olyan kérdéseire is, mint a történelmi-társadalmi háttér, a társadalmi kommunikáció milyensége, illetve néhány szervezet-szociológiai vonatkozás.

Temes megyében összesen 818 oktatási egység működik, ezek 77,1 százaléka általános iskola, 22 százalékuk középiskola és 0,9 százalékuk egyetem. A középiskolák és az egyetemek vonatkozásában a megyei értékek az országos szint (15,8, illetve 0,6 százalék) feletti.

11. táblázat: Oktatási helyzet

Település	Írástudás foka(%)	Beiskolázás mértéke(%)	Egy tanárra eső diák		Iskola elérhetősége**
			elemi*	ált.isk.*	
1. Varjas	95,061	46,765	21,93–20,28	12,84–12,26	nincs/ gyalog
2. Újszentcsanak	98,465	47,508	16,00–14,66	7,33– 4,66	
3. Rékás	95,999	43,092	19,10–23,21	10,95–10,68	nincs
4. Csanád	90,172	35,934	16,54–19,33	14,78–12,41	

Település	Írástudás foka(%)	Beiskolázás)mértéke(%)	Egy tanárra eső diák		Iskola elérhetősége**
			elemi*	ált.isk.*	
5. Törökszákos	96,440	42,857	10,30–14,33	4,63–3,93	nincs/gyalog
6. Végvár	97,140	41,704	14,00–16,00	5,04–5,68	nincs/gyalog
7. Bálint	95,896	46,174	10,20–16,40	10,00–6,71	nincs/kerékpár
8. Denta	95,006	42,872	18,75–20,87	15,10–11,41	nincs/gyalog
9. Újvár	94,972	36,035	17,30–20,00	8,38–5,86	nincs/gyalog

* Az első adat az 1990-es, a második az 1996-os.

** Elemi [alsó tagozat] helyben van, de az általános iskolába [felső tagozat] többnyire be kell járni a községközpontba. Újszentes és Csanád egyedül alkotnak községet, ide nincs honnan bejárni.

A megye mind az írástudás, mind a beiskolázás tekintetében országosan az elsők közé tartozik, bár a beiskolázottság mértéke eléggé nagy eltéréseket mutat, azon túl, hogy a városokban lényegesen jobb a helyzet, mint falun. Az óvodától az egyetemig terjedő, összes oktatási formában a városi beiskolázottsági maximum Buziásfürdőé (69,59%), a falusi Orczifalváé (53,61%), miközben a minimumokat Detta (41,45%) és Nagykövérés (28,83%) adja. Az egy tanárra jutó tanulók száma 1990–1996 között az elemi iskolákban nőtt, az összes többi oktatási formában csökkent, a legnagyobb mértékben a líceumokban (27,69-ről 12,95-re). A gyermekszám minden szinten csökkent, csak az elemi oktatásban az összevont osztályok létrehozása miatt némileg emelkedett az egy oktatóra jutó gyermekszám. A legnagyobb létszámcsökkenés líceumi szinten jelentkezett. A mintánkra vonatkozó műveltségi és oktatási paramétereket a 11. táblázat közli.

Az iskolák elérhetősége általában gond, de külön gond a kisebbségi oktatást választók számára. A negyedik osztály befejezése után döntéskényszer áll elő: igen kevesen küldik ma 10-11 éves gyermeküket a közeli-távoli város anyanyelvű iskolájába a közeli falusi román általános iskola helyett. Bodófalva számára, és ide tartozik Szapárfalva, a felső Bega mentének másik magyar többségű települése is, megoldást jelenthet a Szekszárdról kapott autóbusz, amelyet 1997-től iskolabuszként kívánnak működtetni. A megyei tanács négy – Németországból kapott – buszt adott át iskolások utaztatására a községi polgármesteri hivataloknak. A legtöbb kis faluban, mivel a helyi buszjáratokat gazdaságossági okokra hivatkozva megszüntették, a helyzet megoldatlan.

Az írástudás mértéke és a beiskolázottság foka nem mozog együtt, mutatja táblázatunk. Az okok feltárására mélyebb vizsgálatra van szükség. Minden bizonnyal jelentősen befolyásolja a helyzetet, hogy az illető településen mekkora mértékű volt az utóbbi tíz-tizenöt év folyamán a lakosságcsere. A helyi

hagyomány szerepe igen nagy. Vélhetően a helyben maradt, megállapodott családok ragaszkodnak leginkább az iskolához. Ahol sok a cigány – Rékáson például – sajátos gondokkal kell szembenézni. Az iskolából igen sokan maradnak ki, a kötelező osztályok elvégzése előtt.

Külön figyelmet érdemel a magyar oktatás. Jelenleg Nagyomor kivételével minden vizsgált településen működik magyar iskola vagy tagozat. Nagyomoron 12 magyar elemista korú gyermek jár a két összevont román osztályba, ahol összesen 18-an vannak. Tizenkét gyermekért el kell(ene) indítani a magyar osztályt, hat elegendő volna a román osztály indításához. Egytanerős magyar elemi működik Rékáson és Ötvösdön, körülbelül azonos tanulói látszámmal. A különbségek mégis nagyok, hiszen Rékáson 930, Ötvösdön 211 a magyarok lélekszáma. Bodófalván, Ötvösdön és Óteleken csak magyar iskola működik. Csanádon egy összevont magyar osztály van a román tagozatról átírányított – magyar – tanítónővel. Vele kapcsolatos kérdés: elvárható-e a magyar pedagógusoktól, hogy amíg lehet, magyar tagozaton tanítsanak, s ne válasszák a román osztályokat a kedvezőbb pedagógiai eredmények reményében. Több bánási városban mentek át a jobb tanerők a román tagozatra, s ezzel érvet szolgáltatnak polgártársaiknak, hogy az anyanyelvű oktatás másodrendű, aki jobbat akar, a románra választja.

Varjas és Újszentes külön figyelmet érdemel.

Varjason 1959-ben hoztak létre magyar elemi, akkor különálló iskolaként. Előbb összevonták a román, német, szerb és magyar iskolákat, majd megszünt a magyar tagozat. A szerb és a német tagozatok a nyolcvanas-kilencvenes években szűntek meg. 1990 után az ide költözött – főleg – székely származásúak igényét kielégítendő, beindult a magyar általános iskola. Egyetlen osztály futott végig, mára már az összevont elemi léte is kétséges, ui. azokat hozzák ide a szülők, akik a „rendes” – román – iskolában nem bologulnának.

Újszentesen az oktatás a 12. sz. táblázat adatai szerint alakult. A tanulók létszáma önmagáért beszél, bár járnak magyarok a román tagozatra is. Ma az elemiben két összevont osztályra van csak gyermek a magyar tagozaton. Történt ez egy olyan településen, ahol – nem, mint Varjason – a magyar oktatásnak erős hagyományai vannak. Itt a politika közvetlenül is, illetve a különböző csatornákon közvetített üzeneteivel beavatkozott a helyi közösség értékválasztásaiba.

12. táblázat: Az újszentesi oktatás alakulása

Év	Összes tanuló	Magyar tanuló	Összes osztály	Magyar osztály
1948	136	122	8	7
1955	143	118	8	7
1965	195	128	12	8
1975	196	106	12	8
1985	192	98	12	8
1995	158	55	14	6

A közművelődés kérdése (vö. a 13. táblázattal) nehezen fogható meg. Inkább jelent mozgalmat, öntevékeny embereket, mint a statisztika segítségével körüljárható intézményi hátteret. A társadalmi átalakulások idején általában veszít jelentőségéből a kultúra, amiben az anyagi források nagymérvű beszűkülése is közrejátszik. Az általános átrendeződés irányvesztést, elbizonytalanodást gerjeszt, amikor a képzés-átképzés különböző formái gyakran túlképzésbe mennek át. A művelődés klasszikus intézményei alig üzemelnek. 1990 után éveken át senki nem törődött – az anyagi felelősségvállalás szintjén – a vidéki művelődési házakkal. Közülük sok tönkrement, vagy súlyos károsodást szenvedett.

Más a helyzet a médiával, itt valóságos robbanás ment végbe, főleg a tévézés területén. Az újságok kínálata összehasonlíthatatlan az 1990 előttivel, mégis a magyar sajtó vonatkozásában általános a példányszámok csökkenése. Az ezer lakosra jutó tévéelőfizetések száma mindenütt emelkedett.

13. táblázat: Művelődési helyzet (1000 lakosra számított értékek)

Település	Kvtári olvasó sz.*	Kölcsönzött kötetek*	Tévé-előfizetés	Újságelőfiz.**
1. Varjas	64,39–131,43	794,6–1472,5	188,77–211,10	547 – 7
2. Újszentes	139,56–118,72	2107,9–1714,5	209,52–262,34	397 – 107
3. Rékás	89,69–78,11	793,9–1093,4	183,34–199,54	?
4. Csanád	136,41–106,60	1628,8–668,6	201,32–203,96	189 – 14
5. Törökszákos	192,18–153,27	2075,4–1475,2	126,90–161,88	Ötvösd: 33 – 21
6. Végvár	113,99–43,97	1628,5–1099,3	169,36–172,59	239 – 138
7. Bálint	127,72–66,59	1774,3–483,7	126,30–151,96	Bodóf.: 38 – 22
8. Denta	61,26–22,71	603,5–364,0	181,35–194,46	?
9. Újvár	61,58–26,16	1487,7–522,8	173,71–219,76	?

* Az első érték 1990-es, a második 1996-os adat.

** Bizonytalan adatok, a posta szerint. Az első szám az összes lapot jelenti, a második a magyar nyelvűt.

A könyvtárak látogatásában Varjas pozitív változásával kivételt jelent amennyiben az ADETIM-statisztikában helyes az adat. Rékás mutat még pozitív változást, mindenütt máshol visszaesett a könyv iránti érdeklődés. A román és a magyar sajtó párhuzamos olvasása kisebbségi részről természetes kérdés csupán, mikor kezdik azt érezni, hogy anyanyelvű újságra nincs is szükség. Varjason 400, Csanádon 700 magyar járat 7, illetve 14 magyar lapot, ami az anyanyelvű kultúra e közösségekbeli rangjáról hoz – szomorú – információt.

A mozik látogatottsága a megyében 1990–96 között szinte ötszörösen csökkent – ezer lakosra 1990-ben 4825, 1996-ban 1028 néző jutott. Minden falusi mozi bezárt, községközpontokban is ritka a filmvetítés.

Összegzés – önazonos megmaradás

A településvizsgálat adatai egyértelműen azt mutatják, hogy Temes megyén belül vannak dinamikus térségek, és vannak olyanok, amelyek az átalakulás kihívásaira képtelenek belső erőforrásokat mozgósítani. Az utóbbiak gazdasági és demográfiai szempontból egyaránt leszálló ágba vannak, s a társadalmi átmenet nehézségei feltehetően fokozzák köztük és a vitális térségek közötti különbségeket.

14. táblázat: *Helyi fejlettségi fok*

Település	Helyi forgalmi potenciál indexe	Emberi potenciál indexe	Nevelési szint indexe	Helyi fejlettségi index
1. Varjas	0,141	0,553	0,705	0,467
2. Újszentés	0,166	0,135	0,877	0,393
3. Rékás	0,169	0,451	0,640	0,338
4. Csanád	0,060	0,352	0,262	0,225
5. Törökszázok	0,074	0,484	0,690	0,416
6. Végvár	0,330	0,464	0,699	0,498
7. Bálinec	0,044	0,367	0,732	0,381
8. Denta	0,043	0,351	0,624	0,340
9. Újvár	0,042	0,601	0,485	0,376

A 14. táblázattal kapcsolatban elsőként azt kell megjegyezni, hogy az általa feltüntetett mutatók alapján kialakuló sorrend nem egyezik meg a megyé-

ben alkalmazott 35 mutató alapján számítottal. A települések jövője szempontjából ui. az itt tárgyalt mutatók a meghatározóak. A települések ismeretében mégis nehezen hihető, hogy Végvár jóval előnyösebb helyzetben volna, mint például Rékás. Kétélyünk, jeleztük már korábban is, a módszer finomságával és pontosságával kapcsolatos.

Kedvező helyzetűek a (nagy)városi övezetekhez közeli és a fő műutak mentén található települések. A magyar–jugoszláv határ menti sáv községei ma még – a politikai örökség okán – a közepesen hátrányos helyzetűek közé tartoznak. Számukra viszont esélyt jelent a mind dinamikusabbá váló országok közötti gazdasági-társadalmi kapcsolatrendszer.

A munkahipotézist, a megmaradás számszerűsíthető gazdasági, demográfia feltételeit illetően nincs egyértelmű válaszuk. A falusi térség átalakulása, illetve a falunak a gazdasági reform okozta nehézségek miatti felértékelődése figyelmeztető elemek. Minden mozgásban van a falu világában, a válszadáshoz egyfajta egyensúlyi helyzetnek kell beállnia.

– Az elemzés szinte minden vizsgált kérdésben *ugyanazokat a térségeket* mutatja kedvezőbb, illetve kedvezőtlenebb helyzetben lévőeknek.

– A vizsgált települések közül Rékás és Újszentes helyzete a legelőnyösebb gazdasági és művelődési szempontból. Temesvár intézményei számukra is elérhetőek.

– A totalitarizmus éveiben elsorvasztásra ítélt települések (Bodófalva, Nagyomor, Ötvösd) vitalitását nem sikerült feléleszteni. Erre a közeljövőben is kevés az esély, még akkor is, ha egyikben-másikban az elindított közműfejlesztési program változást ígér.

– Demográfiai szempontból a falu általában teret veszít, bár az iparszerkezet átalakítása viszonylag jelentős népességet készített-kényszerített a szülőfalujába való visszatérésre. Ez a mozgás nem tudta megállítani a demográfiai fogyást falun, ami az általános népességsökkenésnek része.

– A térség alapmagatartása befogadó, ide századok óta bevándoroltak embekek és csoportok. Ezért toleránsabb a térség az etnikai különbözőségek iránt is.

– A bánási falu népessége általában elöregedett, megfáradt. A változás gerjesztése falun nem annyira helyi vezéregyéniségektől, mint a városból haza- vagy betelepülőktől várható el.

– A lakosságmozgás a kilencvenes évek második felében kisebb, elkezdődött a stabilizáció, de a Bánásban földhöz most először jutottak – vagyis máshonnan érkezettek – olyan kevés termőterülettel rendelkeznek, amiből megélni nem lehet. A térség gazdálkodási tapasztalata szerint 10 kataszteri hold, kb. 5 hektár az, amely már képes egy 3-4 tagú családot eltartani, ami

az általában juttatott terület háromszorosa-négyszerese. A közeljövőben, a földek eladási tilalmának feloldásakor újabb jelentősebb mozgásokra számíthatni, aminek lesznek demográfiai következményei is.

– Az oktatás visszaszorulóban van, mind kisebb az iskola vonzása. A kapcsolódó értékviszáltságot sok tényező befolyásolja. Az is, hogy falun jelentős építkezésre egyelőre csak tisztázatlan eredetű pénzekkel rendelkezők tudnak vállalkozni (a romák).

– A közművelődés intézményeinek helyzete a legnehezebb, szinte általános az elfordulás a kultúrától. Ezen alig változtat az egyházak fokozódó szerepe, főleg hogy gazdasági és szociális téren is kezdeményeznek. Sok helyen tapogatózás folyik a kultúra intézményi munkásai és az egyház közötti kapcsolatok kialakítására.

Végezetül következzenek a magyar kisközösségek önazonos megmaradásával kapcsolatosan néhány megállapítás.

Esélyként is felfogható, hogy a magyarság a megye legnagyobb gondokkal küzdő térségeiben alig, illetve egyáltalán nincs képviselve. Tudván viszont azt, hogy jó fél évszázada – s talán korábban is – a betelepülő magyarok egyenlítették ki a mindegyre képződő demográfiai veszteséget, új szakasz kezdődik, amikor ez a népességmozgás a minimális lesz. 1990 után Temesvár mint egyetemi központ is veszített jelentőségéből; a mérnöki szakok, amelyek vonzóvá tették székelyföldi fiatalok számára, már nem keresettek.

A Bánságba korábban kapcsolati rendszerek segítségével történt a beszivárgás, csakhogy ma nem annyival jobb itt a helyzet, hogy érdemes legyen vállalni egy költözés terhét. A vállalkozói szférában a magyar elem demográfiai súlyának megfelelően jelen van (Újszentesen, Varjason, Végváron a legelső vonalban). Megjegyzendő viszont, hogy a határ menti, korábban politikailag „elítélt” övezetben, Óteleken nem tudott annyira megmozdulni, mint más településeken. A korábbi görcsök nehezen oldódnak.

Az önazonos megmaradás tudati feltételeit nem települési kérdőívvel vizsgáltuk, itt az általános jegyekre figyelmeztünk:

– Beszűkülő tér az anyanyelv használatára. Rékáson román fiatalok zokon vettek, hogy a helyi magyarok szüreti bálát szerveztek önmaguknak, ahonnan senkit ki nem zártak, de magyarul folyt minden. A többségi lakosság – annak kisebb-nagyobb része – nem érti, miért kíván a magyar anyanyelvén szórakozni.

– Lazuló kötődés az anyanyelvi közösséghez. Az iskolaválasztás és a egyes házasságok sokasodó esetei jelzik ezt a folyamatot. A bánsági magyarok 70 százaléka nem jár magyar iskolába; Rékáson pl. arányszámuk ezt az értéket is meghaladja.

– Az anyanyelvi kultúra visszaszorulása – ha sajtóból nem elég csak a magyart megvenni, akkor áttérnek a román nyelvű lapokra.

– A helyi vezéregyéniségek hiánya magyar vonatkozásban még jellemzőbb, mint a többségi románság körében. Varjas iskolája azért sem tudott életerőre kapni, mert a helyi közösség nem rendelkezett olyan átütő hatású vezetővel, aki mögé a többiek felsorakozhattak volna. Néhány székely család inkább párszáz kilométerre hazaküldi iskolába a gyermekét, mintsem harcolna az itteni iskoláért.

– A vizsgálat alapján nem lehet megállapítani, mekkora – ötszáz, ezer fős – közösség képes fenntartani a kisebbségi iskolát. Az ezres lélekszám demográfiai küszöbnek tűnik, ha helyi általános iskolában gondolkodunk, de ez csak szükséges és nem elégséges feltétel – lásd Rékás esetét.

– Az egyház fontosságát az iskolával együtt kell említeni, de a vizsgált települések egyharmadán – Nagyomor, Varjas, Ötvösd – nincs helyben pap, illetve két további helyen a katolikus pap nem tartja feladatának a magyar kultúra kiemelt ápolását.

Az anyanyelv megtartásának egyik legfontosabb tényezője a nyelv használati értéke. A Bánságban ez visszaszorulóban, bár a körvonalazódó eurorégiós együttműködés változtathat ezen a szemléleten. Sokkal kevésbé megfogható az identitásváltás másik befolyásoló eleme, az önbecsülés. Mi alakítja egy-egy közösség önmagáról, saját kultúrájáról vallott véleményét – ez további kutatások tárgya. Szerepet játszik ebben a közösség vitalitása, jövőképe, illetve kihat rá az általános politikai környezet.

Bánsági faluban élő iskolás nyilatkozta a sajtónak nemrég: amikor kicsi voltam, magyar voltam. Mi kellene ahhoz, hogy amikor nagy lesz, ismét magyar legyen?

JEGYZETEK

1. Idézi: Illés–Hablicsek: A külső vándorlás tovagyrűző hatásai. – Migráció és politika. Bp. 1997. 89 p.
2. Lásd Jakabffy Elemér: A Bánság magyar társadalmának kialakulása a XIX. század folyamán. (1940)
3. Jakabffy, i.m. 6. p.
4. ADETIM: Disparități locale. Timișoara, 1997.
5. A Temes megye településeinek etnikai (anyanyelvi/nemzetiségi) adatai 1880–1992 c. munka alapján, amely a Közép-Európa Intézetben készült.
6. Az idézett jegyzékben néhány településnek nincs meg a magyar neve.
7. A bánsági–Arad, Krassó–Szörény, Temes–megyékben a korfa 1996-os adatok szerint rendkívül torz alakú: a tíz éven aluliak száma kisebb hat másik korosztálynál, s még a 40–44 évesek száma is több mint 5 ezerrel nagyobb az 5–9 évesekénél. Lásd. Ghidul investitroului. Timișoara, 1996, 2-5. fejezet.
8. Lásd Carta Verde. politica de dezvoltare regională în România, București, 1997.
9. Moles, A. Abraham: Sociodinamica culturii. București, 1974.

Alternatív történelemkönyv a szlovák Oktatási Minisztérium kiadásában

Durica, Milan S.: Dejiny Slovenska a Slovákov. 2. dopl. vyd. Bratislava, 1996. Slovenské pedagogické nakladateľstvo. 274, (14) p. – ISBN 80-08-01427-X.

E kronológiai szócikkekből álló könyvnek sikerült mind a külföldi, mind a belföldi ellenzéki közvélemény heves tiltakozását kiváltania. Kiadása miatt ráadásul az Oktatási Minisztériumot abban is elmarasztalták, hogy e célra szabálytalanul vett igénybe PHARE-támogatást, úgyhogy az iskolákhoz eljuttatott példányait állítólag vissza is kellett vonnia. Ugyanakkor első kiadása nem egészen három hónap alatt elkelt, s ezért a szerző némileg javított 2. kiadásban tette újjólag közzé az inkriminált munkát.

Milan S. Durica egyetemi tanár: Pádovában kelet- és közép-európai történelmet, Pozsonyban a Komenský Egyetem Hittudományi Karán pedig egyháztörténetet ad elő. A jezsuita rend tagja, aki itáliai tanulmányai befejeztével nem tért vissza a „győzelmes február” utáni kommunista irányítású Csehszlovákiába.

A munka a szokványos kronológiától abban különbözik, hogy nem elégzik meg tények-események regisztrálásával, hanem kitér a közvetlen körülmények és összefüggések bemutatására is. Szerzőnk mindenekelőtt azokra az adatokra koncentrálnak, „amelyek bizonyítják a szlovák nemzet ősi etnogenezisét, államiségének mély történeti gyökereit...”

Durica kitüntetett jelentőséget tulajdonít a közkeletűen Nagy-Moráviának nevezett alakulatnak, amelynek lakosságát nem is „előszlováknak”, hanem „máris” szlovák etnikumnak minősíti. Egyébként a Nagy-Morávia elnevezést is lehetőleg kerüli, nehogy ez a név akár véletlenül is érvet szolgáltatson a csehek és a szlovákok ősi együttélése mellett.

Durica Nagy-Morávia helyett Szlovák Birodalomnak – Slovenská ríša-nak – titulálja ezt a Pribinától II. Mojmirig tartó képződményt, amely valójában nem volt független: a Keleti Frank Birodalom kezében volt a sorsa, hűbért fizetett neki. Svätopluk alatt kb. öt éven át tartott viszonylagos önállósága.

Szerzőnk az államiság kérdését olyannyira fontosnak tartja, hogy a szlovák történetírásban közkeletű tan, azaz az ország mai területét is magába foglaló „*tertia pars Regni*” létezése örvén 924 és 1106 között korlátozott szlovák államiságot tételez fel a később nemegyszer fejedelemmé, illetve királlyá előlépett Árpád-házi hadnagyok és hercegek kormányzása alatt.

Ezzel szemben szerzőnk történelemszemléletére jellemző módon a cseh-szlovák állam elnökei nem részesülnek ilyen irányú „megtiszteltetésben”. Pedig közülük 1938. november 30-tól 1939. március 14-ig Emil Hácha, 1968. október 30-a és 1992. június 20-a között Ludvík Svoboda, sőt a szlovák Gustáv Husák egy föderatív Cseh-Szlovákia elnöke volt.

A történelmi Magyarország kialakulásának és első időszakának vonatkozásában Durica is igen fontosnak tartja a szláv, ezen belül a szlovák részvételt, akárcsak a többi szlovák történész.

Az északi régió teljes beintegráltságának ténye különösen a köztörténetre vonatkozó kronológiai szócikkek megfogalmazásában állította esetenként distinkciós nehézségek elé a szerzőt. Noha a szlovák nyelvben a történelmi Magyarországot jelentő „*Uhorsko*”, illetve csak a szlovák államra jogos „*Slovensko*” érzékeny alkalmazásával igyekezett helyesen eljárni, elég sokszor mégis „*Slovensko*” szerepel ott, ahol „*Uhorsko*”-nak kellene szerepelnie, s emiatt egyes szócikkek olyan benyomást keltenek, mintha már nyolckilencszáz éve a mai határok és államiságok lettek volna hatályosak.

A köztörténeti és a kulturális mozgások-fejlemények azonban évszázadokon át alig-alig produkáltak nemzeti türelmetlenséget, nemzetiségi ellentétet. E vonatkozásban Durica sem tud felhozni más eseményeket, mint amelyek a magyar történészek köreiben is közismertek. Ráadásul bennük a magyar feudális állam nemzetiségi béke fenntartását célzó törekvése tükröződik. Így 1381-ben Nagy Lajos a zsolnai németek ellenében garantálja a szlovákok részvételét és anyanyelv-használatát a városi tanácsban, 1610-ben pedig a korponai magyarok és szlovákok az első magyarországi nemzetiségi „türelmi” törvényre (1608) hivatkozva olyan egyenlő jogokat követelnek a maguk számára, mint amilyenekkel a helybeli németek rendelkeznek.

Csupán 1728-ban esik meg az első éles, de jogi következményekkel még nem járó pengeváltás a magyarok és a szlovákok viszonyát illetően. Ekkor válaszol ui. Ján Baltazár Magin Benesik Mihálynak arra a munkájára, amelyben a fehér ló mondájából kiindulva a magyarságot a szlovákság fölé helyezi.

Mária Terézia, illetve II. József felvilágosodás ihlette reformjainak méltó felsorolása nyomán a továbbiakban a szerző főként a szlovákság szellemi

kultúrájában keletkezett gyarapodások elősorolására összpontosít (a katolikus Anton Bernolák kodifikálta, illetve az evangélikus L'udovít Stúr bevettette irodalmi nyelvre), majd ezt követően azokra a köztörténeti eseményekre, amelyekre egyre kevésbé jellemző a magyar királyság történetiájának egészébe való beágyazottság.

Ugyanakkor a szerző az ismert történeti sérelmek (lex Apponyi, a Matica bezárása stb.) regisztrálása közben mintha egyes szlovák történészeknél szélesebb retorikával élne. Felsorolásából két pozitív mozzanatot sem hagy ki, valószínűleg vallási szolidaritásból. Az egyik Simor érsek szlovák papsághoz intézett dicsérete, mintegy a pánszlávizmus vádjá alóli feloldozása. A másik Prohászka Ottokár parlamenti felszólalása a szlovák gyerekek anyanyelven történő imádkoztatásának garantálása érdekében.

Đurica a 20. század elejétől kezdve fokozatosan a szlovákok közötti belügyeket: a cseh párti, jórészt evangélikus „hlasisták” (a *Hlas* c. folyóirat köré tömörülők) és Milan Hodža hívei, illetve Andrej Hlinkát követő, jórészt katolikus „l'udákok” (néppártiak) küzdelmeit állítja érdeklődésének homlokterébe, ami egyet jelent a teljes szlovák történelem értelmezésén végigvonuló csehellenességének és katolikus-központúságának felerősödésével.

Az első világháború után Đurica felfogásában: a csehek álnok és hitszegő módon – fokozatosan szorították a szlovákokat számukra mind előnytelenebb helyzetbe. Az 1915. évi clevelandi megállapodásban a teljes körű nemzeti autonómiával rendelkező Szlovákiának ígérete szerepel, de az 1918. évi ún. pittsburgi szerződésben, amelynek eredeti példánya csak 1938 júniusában került a szlovák politikai elit birtokába, már csak annyi áll, hogy „Szlovákiában a politikai vezetés, az oktatásügy, az igazságszolgáltatás és több más intézmény szlovák lesz”. Ám a csehek a „prevrat” (államfordulat) után ezt a szerződést sem tartották be, illetve félremagyarázták saját szájuk íze és érdekeik szerint. Đurica – nem erősíti meg, de nem is cáfolja – annak a korabeli szóbeszédnek az igazát, hogy a szülőföldjére repülőgépen visszatérő vezető szlovák emigránsnak, Milan Rastislav Štefániknak azért kellett közvetlenül a landolás előtt lezuhannia, mert a csehek feltételezték, hogy magával hozza a pittsburgi szerződést.

Noha a cseh orientáció iránti készségüket bizonyítandó, az otthoni szlovákok a budapesti országgyűlésben felmondták a magyar–szlovák együttélést (Ferdiš Juriga, 1918. október 19.), az államfordulatot a cseh politikusok Prágában gyakorlatilag szlovák részvétel nélkül puccsszerűen hajtották végre 1918. október 28-án. Szlovákiában nem tudtak róla semmit.

A szlovákság nemzeti szervezete, a Szlovák Nemzeti Tanács kész helyzet elé került, olyan zsákutcába, amelyből valójában, noha sokféle kísérletet tett

rá, 1939-ig nem sikerült kivergődnie. A csehek Szlovákiában a hozzájuk húzó szlovákokkal (élükön a hlasista Vavro Šrobárral és Milan Hodzával) hajtatták végre, ahogy szerzőnk minősíti, a piszkos munkákat, nemegyszer cseh csendőrszuronyokat és sortüzeket is igénybe véve, illetve e tekintetben olykor a magyar csendőrség brutalitását is meghaladva.

Ha az állam húsz éves történetét Ďurica nyomán vezérszavakban akarjuk összefoglalni, akkor a következőket kell leírunk: áldemokrácia, a szlovákok politikai, gazdasági és szellemi kizsákmányolása, katolikusellenesség. Már ekkor vezető szerepet játszik az előbb külügyminiszter, majd Masaryk halálát követően köztársasági elnök Eduard Beneš, a szlovákság legfőbb ideológiai és gyakorlati ellensége. Ennek az államnak össze kellett omolnia, mert hiába a szlovák l'udákok minden erőfeszítése, az nem tudott erőt venni a csehek végletes makacsságán és arroganciáján.

A mai belső ellenzék Ďurica előadásából joggal hiányolja az első csehszlovák együttélés eredményeinek bemutatását. Mindazonáltal eddig szerzőnk nem írt le semmi olyat, ami miatt neki és a mögötte álló Oktatási Minisztériumnak elemi felháborodással kellett volna számolnia, legfeljebb többé-kevésbé éles szakmai kritikára.

A felháborodást feltehetőleg az utóbbi 60 év történetjének felfogása okozhatta. Ďuricánál a két világháború közötti gyászos szlovák sors mintegy sötét háttérül szolgál a Tiso-féle Szlovák Állam nagyszerűségének.

Szerzőnél ez a kis állam a világháborús körülmények között is kiválóan prosperál, eredményes nemzetgazdasággal rendelkezik, értékálló fizetőeszköz van, és szellemi síkon is korszakos eredményeket ér el. Lengyelország és a Szovjetunió megtámadása Hitler által kicsikart áldozatvállalás. Ďurica fontosnak tartja megjegyezni, hogy az ún. „zsidó kódexet” Tiso elnök sohasem írta alá, megfeledeznek azonban arról, hogy a szlovák parlamentben Esterházy János volt az egyetlen, aki nem szavazta meg a zsidóellenes intézkedéseket.

A szlovák nemzeti felkelésről a szerzőnek egy jó szava sincsen: vezetői cseh- és szovjetbérencek, partizánjai és katonai résztvevői pedig egyszerűen gyilkosok, akik százsámra öldösi az ártatlan polgárokat. A háttérben – természetesen – ott van Sztálin, Beneš, Klement Gottwald és a többi kommunista teljesen negatív alakja. Míg a felkelés felszámolására érkezett SS-alakulatok – mondja sajnálkozva, időnként megtorlásra kényszerülnek, addig ebben – egy-két kivételtől eltekintve – a szlovákok, pl. a Hlinka-gárda rohamcsapatainak tagjai nem vesznek részt.

Sztálin, Beneš és a cseh és szlovák kommunisták, illetve a hozzájuk csatlakozott egyéb kétes etikájú elemek miatt a háború befejeztével odaveszett a

szlovák államiság, amelynek megújulására egészen 1993-ig kellett várakozni. Ebben az újabb majdnem fél évszázados próbatételben ismét csak a katolikusok lettek a nemzeti és keresztény értékek védelmének legfőbb letéteményesei, esetenként szenvedő alanyai és mártírjai.

Durica a második világháború utáni jogtiprásokat kizárólag Beneš, a csehek és a kommunisták nyakába varrja, miközben nem ítéli el (csak szárazon regisztrálja) a német- és magyarellenes dekrétumokat. Azt ugyan még megjegyzi, hogy 1946-ig (nagyreszt) a csehek majdnem 3 millió németet űztek el otthonaikból, s eközben egy sor embertelenséget követtek el, de a magyar–szlovák viszonyról leginkább csak mint a 90 ezer kontra 70 ezer lelket kitevő egyszerű lakosságcsereéről emlékezik meg. Az etnikai tisztogatásnak ez a hiányos (pl. szó sem esik a felvidéki magyarság komplex jogfosztásáról, a csehországi deportálásról stb.), könnyed és nagyvonalú kezelése ismét lehetőséget ad szerzőnknek a súlyos szlovák felelősség szinte teljes elhallgatására. Ezzel szemben annál részletesebben ecseteli a szlovák nemzet és katolikus egyháza sérelmeit, amivel újabb pecséttel tanúskodik a szlovákok ártatlansága és mindenki más esendő volta mellett.

Futala Tibor

Számunk szerzői

Péntek János nyelvész, Kolozsvár

Eőry Vilma nyelvész, Prága

Bodó Barna társadalomkutató, Temesvár

Futala Tibor könyvtáros, Budapest

KISEBBSÉGGKUTATÁS SZEMLÉ

Új niceai zsinat kellene az etnikai terminusok tisztázására

Tilley, Virginia: *The terms of the debate: untagling language about ethnicity and ethnic movements.* = *Ethnic and Racial Studies*, 20. vol. 1997. 3. no. 497–522. p.

Az etnicitásról folyó elméleti viták általános zavarát az okozza, hogy a szakértők közben ugyanazokat a kulcsszavakat eltérő értelemben használják. Szerzőnk, aki a Wisconsin-Madison Egyetem Politikai Tudományok Tanszékének doktorandusza, a divergenciákat jórészt az eltérő megközelítési módok számlájára írja. Cikkében a primordialista, az instrumentalista és a konstruktivista megközelítési móddal foglalkozik. Ezeket jól meg lehet különböztetni egymástól.

A *primordialisták*, az alapelvekből, hogy ne mondjuk, az „őserediségből“ kiindulók biológiai, pszichológiai és kulturális magyarázatokat keresnek. Az *instrumentalisták* minden etnikai mozgalmat politikai szándékok és beilleszkedési megalkuvások keretein belül próbálnak magyarázni, megfelelően arra, hogy a nemzetiségi konfliktusok mélyén valóságos társadalmi intézményi „meg nem felelések“ (szerzőnk szerint: incompatibilities) munkálnak. A *konstruktivista* álláspontból kiindulók ingadoznak, hogy mire fektessék a hangsúlyt: vajon az etnikai azonosságról kialakult képzetek mérőn intellektuális konstrukciók-e, vagy pedig a társadalmi tapasztalat tetemes felhalmozódásából fejlődtek ki.

Belpolitikai konfliktusok és a nemzetközi biztonság veszélye esetén manapság mindenki az etnicitásról kezd beszélni. Különböző szaktudományok és más-más régiók képviselői beszélnek el egymás *mellett* az etnikai kérdés alapvető természetét illetően. Az *etnicitás*, szinte beteges vérbősséggel küszködve, mindig is olyan szó volt, amely olyan sokféle társadalmi jelenséget fogadott magába, mint a nyelv, vallás, szokások, étkezés és öltözködés, néprajz, illetve bizonyos országokhoz vagy régiókhoz való kötődés. Manapság az etnicitás nagy kosarába nemcsak a bőrszín, nyelv vagy vallás által külön-

böző csoportokat söprik bele, hanem a „törzseket“, „fajokat“, „nemzetiségeket” és „kasztokat” is. A szó jelentése immár annyira kibővült, hogy szinte bármilyen csoport azonosítására alkalmas, lassan már a férfi és a nő is két külön „etnikum” lesz.

Az „eticitás” szót újabban a „kultúra” szó helyettesítésére is használják. A szándék érthető. A „kultúra” szó a gyarmatosítás végeztével kellemetlen mellékzöngéjű lett. Ugyanakkor a „kultúra” az egyik legkevésbé megragadható tárgya a társadalomtudományoknak, talán csak a (szociál)-antropológusok foglalkoztak vele igazán szisztematikusan. Legtöbben, különösen ha az etnicitás egyik összetevőjeként vizsgálják, szeretnek átsiklani rajta (ld. például Glazer és Moynihan meghatározását, miszerint az etnicitás kultúrából, vallásból, nyelvből, szokásokból és politikai hovatartozásból tevődik össze).

Szerzőnk e bevezető gondolatok után sorra veszi a primordialista, instrumentalista s e két korábbi szemléletet részben összebékítő, illetve meghaladni igyekvő konstruktivisták iskoláit.

A primordialis elképzelések jegyében az etnikumhoz tartozás érzése, a világnézet és a viselkedés valamilyen mély kulturális, pszichológiai, sőt biológiai emberi minőség eredménye. Van den Berge például azt állítja, hogy az ember ösztönösen alakít ki rokoni köteléket, melyekből azután erőt merít. Egy másik primordialista nézet szerint az ember nemcsak a családjához, hanem a szülőhelyéhez is makacsul ragaszkodik (ahogy a mexikói Ber Borojov már 1905-ben hangoztatta). Az ún. „kulturalista” iskola – pl. Geertz és Max Weber nyomán – azt mondja hogy „az ember olyan állat, amelyik saját maga által szőtt jelentéshálón függ”, tehát saját kultúrája formálja azt a realitást, melyet egyáltalán képes befogadni. Az etnikai azonosság koncepciói azután e hálók, e jelentésrendszerek különbségeiből alakulnak ki.

1993-ban Eller és Coughlan épp e folyóirat hasábjain intézett esszét az ellen a felfogás ellen. Cikkük címe mindent megmagyaráz: A primordializmus szegényessége: az etnikai kötődések demisztifikációja (*Ethnic and Racial Studies*, 16. vol. 2. no.). A velünk született, őseredeti kötődéseket többek közt az örökbe fogadott gyerekek beilleszkedésével cáfolják. Az etnicitást a biológia és az ösztön birodalmából a kultúra és a megismerés birodalmába emelik át.

A 90-es évek elején, részben a szemlézett folyóirat hasábjain kibontakozott vitákból szerzőnk a primordialitás elméletének öt különböző felfogását látja kibontakozni: 1. biológiailag vezérelt ösztönök (van den Berghe), 2. jelentéshálók (Geertz és M. Weber nyomán), 3. szülőhely, illetve eredeti csoport (Shils), 4. szubjektív rokonság-koncepciók (ugyancsak Shils), 5. a társa-

dalmi interakciókat megelőző ismeretek és kongnitív behatások (Eller és Coughlan). Hogy mindezeket az egymástól igen eltérő jelenségeket az etnikum őseredeti, elsődleges meghatározóinak lehet-e tekinteni, legalábbis zavarbaejtő. Eller és Coughlan majd George M. Scott ismét egy beszédes című cikkben: (Az etnikai csoportsszolidaritás primordiális és a körülmények hatására keletkező megközelítéseinek új szintézise, kísérlet egy magyarázat irányában) elfogadja ugyan a velünk született etnikai affinitásokat, de azzal, hogy azok csak akkor bontakoznak ki, ha – pestiesen szólva – „helyzet van”.

Különös fordulata szerzőnk cikkének, hogy az általa már korábban vázolt két másik irányzat, az instrumentalista és a konstruktivista felfogás bemutatása előtt az arab teaivásról, illetve az ecuadori *chicha*-sör szertartásos fogyasztásáról illeszt be egy fejezetet. Abból, hogy arab országokban egy teát vagy kávét elutasítani becsületsértés, a *chicha* pedig spirituális háttérű női ajándék, szerzőnk végül nem tud komolyabb következtetést levonni, mint hogy a „primordiális” hovatartozási vonzalmakat mélyebben kellene tanulmányozni.

Az *instrumentalista* szemlélet bemutatását szerzőnk összekapcsolja az etnikai mozgalmak természetének vizsgálatával. Az instrumentalista iskolák az etnikai politikai mozgalmak környékén szerveződnek, és az etnicitást merőben politikai jelenségként tüntetik fel és magyarázzák. Anderson – szerzőnk kutatótársa a Wisconsin – Madison Egyetemen – egyenesen azon az állásponton van, hogy etnikai identitás ki sem tud fejlődni máshol, mint a modern államrendszerekben. Ezzel a gyakran hallható felfogással és általában az instrumentalista megközelítési móddal gyakran olyan mozgalmakat támogatnak, amelyek – politikai megfontolásokból – a ma már el is halványuló etnikai identitások életben tartására szerveződnek.

Sokszor már ténylegesen nem is létező vagy sohasem létezett népcsoportokat *rekonstruálnak* (ahogyan a britek találták ki a jorubákat, vagy a belgák a tuszi és hutu ellentétet, vagy ahogyan a szinte már eltűnt különbséget ismét kiélezték a szerbek és horvátok között a közelmúlt délszláv konfliktusaiban).

Az eszközként megjelenő etnicitáson belül szerzőnk a rekonstruálás mellett az *inflációs* képződményeket is sorra veszi: pl. a „nemzet” szó eluralgását vagy az olyan etnikai címkék kitalálását, amelyek valójában soha nem létező, vagy alig kimutatható azonosságokat próbálnak népszerűsíteni, mint pl. a „maja” címke a legalább harminckét különböző nyelvet beszélő guatemalai bennszülött csoportra stb.

A primordialista és instrumentalista nézeteket ötvözni és kibékíteni igyekvő *konstruktivista* nézetek életrevalóságát egy kvantumfizikai analógiával

igazolja szerzőnk (a példát eredetileg a kasztok viselkedésének magyarázatra hozta fel még 1970-ben Louis Dumont): „az elemi részecskék individualitása annál jobban kifejezésre jut, minél inkább részt vesznek interakcióban”. Az (etnikai) valóság valahol az autonóm individualitás (a primordialiszták figyelmének központja) és a teljes összefüggő rendszer (az instrumentaliszták figyelmének központja) között lelhető fel.

Cikkének végén a dolgozat írója figyelmeztet arra, hogy milyen eltérések találhatóak az etnikai terminusok használatát illetően a világ különböző régióival foglalkozó, illetve a világ különböző régióiból származó szakértők között. Óva inti az európai és észak-amerikai szerzőket témáik és terminológiáik európaizálásától, illetve amerikanizálásától.

Sok figyelmeztető példája közül figyelemre méltó a szub-szaharai Afrika etnikai sokszínűsége, ahol a kulturális összehasonlíthatóság olyan elem, amely ezeket az etnikai csoportokat gazdaságilag és politikailag igen jó együttműködésre készítheti.

Az ilyen kényes területekkel kapcsolatos éles etnopolitikai viták egy jó részét azonban továbbra is a nyelv és a terminológia pontosítására kell szánni, mert ugyanúgy, ahogy 1931-ben Carlton Hayes új niceai zsinatot kívánt a „nacionalizmus” jelentésének meghatározására, manapság új zsinat kellene, hogy tisztázzuk, mit is jelent az „etnicitás” vagy az „etnikum”.

Tokai András

A többnemzetiségű és többkultúrájú társadalmak problematikája

Rex. John : The problematic of multinacional and multicultural societies. = Ethnic and Racial Studies, 20. vol. 1997. 3. no. 455-473. p.

John Rex, a Warwicki Egyetem Etnikai Kapcsolatok Kutatóközpontjának professzora a fenti címmel tartotta meg a London School of Economics és az Ethnic and Racial Studies folyóirat évi közös előadását 1996 októberében. Korábban a brit szigetekre bevándorló etnikai kisebbségek „abszorpciójának” kérdéskörét a népvándorlás és a társadalmi osztályok terminusaival magyarázták. Rex olyan átfogó elvet keresett, amely a két problematikát a birodalmak és a többnemzetiségű államok szempontjából egyszerre magyarázhatná.

Példája a brit jelenség: a skót, a walesi, és az ír nacionalizmus, majd a fővárosba való bevándorlás a volt gyarmatokról. Rex úgy véli, hogy sem a birodalmi elv nem teljesebben ki egészen, sem – szellemes megfogalmazása szerint – Britannia nem tökéletesen Egyesült Királyság. Ha a birodalmi eszmét–elvet logikusan végigvitték volna, a korábban létező, alárendelt nemzetek megszűntek volna, és intézményeiket is birodalmiként elismert intézmények váltották volna fel. Lakosaik egy része persze akkor is a fővárosba emigrált volna, és bekapcsolódott volna a birodalom gazdasági és politikai folyamataiba. A francia birodalmi tradíció, mely az alárendelt nemzetek polgárait a tengerentúli francia megyék lakosaiként kezeli, ugyanebbe a logikus irányba mutat.

Elemzésének első része, melyben a brit államközösséget alkotó walesi, ír és skót sajtóságokat veszi sorra, főként napjaink észak-ír és skót fejleményei tükrében válik érdekessé. Talán nem kell túl nagy előrelátó bölcsesség ahhoz, hogy föltételezzük: hamarosan bekövetkeznek a walesi önállósulás napjai. Igaz, éppen Wales esetében, ahol a kelta nyelv megőrzésére a legerősebb erőfeszítések történnek, Rex megjegyzi, hogy az ottani nacionalizmus és autonómia alapkérdése a kultúra megőrzése és az ősi nyelv elevenen tartása. Eközben azonban a nagy gazdasági nehézségek közepette az angol nyelv használata ad a walesi népesség számára is „gazdasági lehetőséget a nagyvilágban”.

Érdekes odafigyelni, mit mond szerzőnk az angolokról: „Az angol nacionalizmus, ha ilyesmiről egyáltalán beszélhetünk, brit nacionalizmusként jelenik meg, s az Unió fenntartása a fő gondja. Az angolok maguk is szívesen részesülnének azokból az extra jogokból, melyeket ők maguk biztosítottak a skótoknak, walesieknek és észak-íreknek.”

Rexet elsősorban mégsem a tökéletlenül egyesült Királyság, hanem a nagy metropolis, London helyzete érdekli. Ez a multikulturális és multinacionális konglomerátum, ahogy cikke címében is előre jelezte. Fejtegetéseinek finom megközelítéseiből egy bekezdést teljes egészében idézünk:

„A migrációs csoportokat sem nemzeteknek, sem pedig diaszpóráknak nem tekintjük, amennyiben ez utóbbit szoros értelemben vesszük. Inkább olyan transznacionális közösségeknek tekinthetjük őket, amelyek egyre globalizáltabb világban kényszerülnek élni. Gazdasági, társadalmi és politikai orientációjuk mindazonáltal részben felhatalmazza tagjaikat, hogy első letelepedési helyükön keressék az igazságot és az egyenlő jogokat. Ennek érdekében több generáción át megőrzik saját közösségi szervezeteiket és kultúrájukat, ez azonban nem jelenti azt, hogy az őslakosságot valami új amalgám létrehozására próbálnák kényszeríteni.”

Cikke végén a veszedelmes dél-szláv eseményekre utalva óv valamiféle etnikai szándékoktól, de ugyanakkor figyelmeztet: valószínű, hogy a nemzetállamok, a soknemzetiségűek is, úgy fogják próbálni megőrizni egységüket és azonosságukat, hogy vagy nem adnak helyt a kisebbségi kultúráknak, vagy ezeket a lehetőségeket szigorú ellenőrzés alatt igyekezzenek majd megtartani.

Tokai András

Nemzettudat a Lajtától keletre

Niederhauser Emil: Történelmi tudat és nemzeti fejlődés Kelet-Európában. = Korunk, 3. F. 8. évf. 1997. 7. sz. 7–12. p.

A szerzőnél Kelet-Európa három alrégiót foglal magába a középkori történelmi földrajz kategóriái szerint, úm. „a tulajdonképpeni Kelet-Európát”, azaz Oroszország európai területeit, Délkelet-Európát és Nyugat-kelet-Európát: a Baltikumot, Lengyelországot, Csehországot, Magyarországot és Horvátországot. Az itt élő népek közül az ún. nemzeti etnikumok államalapításuk óta saját politikai elittel rendelkeztek, mely maga „csinálta” a történelmet. Ezért a történelmi tudat itt eléggé konform a történelmi fejlődéssel. Ahol nem alakult ki a politikai elit, vagy hamar eltűnt, ott a történelmi tudat is hiányzott, s a modern nemzet kialakulása során nekik a mítoszokhoz kellett fordulniuk.

A 18. századtól a 20. századig elnyúló időszakban következett be a modern nemzetek kialakulása. A folyamat első fázisa a nemzeti tudatosodásé, benne a két legfontosabb integráló tényezővel, a nyelvvel és a történelmi tudattal.

A történelmi tudat alapja az eredettudat, az Orosz Őskronika szavaival a „honnan jött” kérdése. A mítoszok szerepe itt különlegesen fontos. Érdekes szakasz a nemzetté válást megelőző időszak, amikor valamiféle etnikai öntudat létezhetett, s általában az egy nyelvhez tartozók közösségét jelentette. (Ám ez nem biztos: a szlovák jobbagyot pl. a magyar nemesi státusban lévő földesúr megértette. Ez azonban nem teremtett közösséget közöttük, a szociális különbségek sokkal fontosabbak voltak a nyelviéknél.)

A 18. században, amikor a maroknyi értelmiségi ráébred arra, hogy valamely nemzethez tartozik, megindul a történelmi tudat kialakításának a folyamata. E történelmi tudatok általánosítható sajátossága az igen dicső származás, valamint az adott nemzet őshonos volta. Ez alól a magyarság kivétel,

mert esetében a honfoglalás mozzanata legalizálta az ország politikai irányítását. Mindegyik nemzet megtalálta történelmének legfontosabb korszakát is (mellékesen, amikor a legnagyobb kiterjedésű volt állama): a görögök Bizáncra gondoltak (meg persze az ókori görögségre), a szerbek Dusán István korára, a bolgárok az első vagy második cárság korára, a lengyelek a kora középkorra, mi magyarok a későre, midőn „három tenger mosta” határaitakat stb. A kis baltiak a pogány őskorba révedeztek vissza, amikor még senki sem nyomta el őket.

A régió népei minden történelmi korszakban megtalálták saját „ősellenségüket”, aki az illető nemzetet meghódította, elnyomta. A lengyelek az oroszokra meg a németekre haragudtak, a csehek a németekre, s ebben osztoztak a magyarokkal, de az utóbbinak ott volt még a török is. A történelmi Magyarország nem magyar népei számára az ősellenség egyértelműen a magyar lett. Egyedül az oroszok nem töprengtek ezen a kérdésen, nekik mint nagyhatalomnak általánosabb ellenségük volt, a Nyugat, amely nem bírta elviselni Oroszország nagyságát.

A nagyobb nemzetek történelmi tudatában fontos szerepet játszott az európai hivatás. Az oroszok számára ez nem más, mint Európa erkölcsi megújítása, a lengyelek számára pedig az elnyomott nemzetekért vívott harc. A csehek mint a huszitizmus letéteményesei a lelkiismereti szabadság védnökeinek tartották magukat, a magyarok az ország nem magyar népeit a polgári átalakulásba elvezető nemzetnek.

Noha a modern korban a nemzeti történetírás ennél jóval összetettebb történelmi tudatot kívánt volna meg, valamiben azonban közös minden változata, nevezetesen, hogy az adott nemzet története a másiktól, különösen a szomszédokétól igencsak különbözik. (A szerző megjegyzése: manapság itt tartunk.)

A 19. század második felétől a közoktatás lett a történelmi tudat kialakításának legfontosabb színtere. Persze ez a lehetőség csak a saját nemzetállammal vagy legalább a nemzeti önrendelkezés lényegesebb jogosítványaival bíró népek számára adatott meg (magyarok, csehek, lengyelek), viszont pl. a baltiak, ukránok nyilvánvalóan nem az elemi iskolában hallottak saját történeimükről, hanem a vasárnapi iskolában vagy a népművelés különféle fórumain.

1918 után az államisághoz jutott országokban (feledve a birodalmi hűség eszményeit) a nemzeti történelem egyenes vonalúan fejlődött az önálló nemzetállam felé, a veszteseknél pedig a sérelem, a méltánytalanság lett a történelmi tudat fontos eleme. Az oktatás ezt a felfogást követte, mely alól a

szovjet állam 1945-ig tartó gyakorlata volt kivétel: az internacionalizmus jegyében egyszerűen felszámolták a történelem oktatását, s helyette az ún. társadalmi ismereteket tanították.

1945 után a Szovjetunióban alapvetően megváltozott a helyzet, minthogy a nemzeti történelem ismét lényeges stúdiummá vált: Alekszander Nyevszkij és Nagy Péter újra nemzeti hőssé lépett elő. Az orosz történelmi tudat ezzel sokat nyert, ám a birodalom más népeié annál kevesebbet: az ukránok például megtudhatták, hogy nemzeti felemelkedésük a Moszkvával való egyetértés (1654) nyomán kezdődött el. Az egész térségre jellemzően az elvi internacionalizmus valójában nacionalizmust takart. A múltbeli ellentéteket fenn lehetett tartani, csak osztályharcos megalapozást kellett találni hozzá. Nálunk különösen találékonyak bizonyultak az ideológusok: a szomszédokat nem volt szabad bántani, de a történelmi tudat betelhetett az idegen elnyomók elleni harccal, amely a Habsburgok, Hitler és az amerikai imperialisták ellen egyaránt folyt.

Azt hihetnénk, hogy az államnacionalista rendszerek lebomlása után az ellentétek lassan elsimulnak, Ennek – sajnos – az ellenkezője igaz. Felületes megítélés szerint az elfojtott nacionalizmus most tör felszínre. Valójában csak Nyugaton hitték el az internacionalista jelszavakat, holott a felszín alatt igencsak munkáltak a nacionalista indulatok.

Kovács Olga

Szlovákia, a Nyugat „rossz tanulója”

Bartak, Karel: La Slovaquie, „mauvaise élève „de l'Occident. = Le Monde Diplomatique, 1997. 44. no. 518. és köv. p.

Az elmúlt négy évben gazdasági téren ugyan meglepően jó eredményeket elérő kis ország kevés rokonszenvre számíthat nyugati körökben a NATO-hoz, illetve az Európai Unióhoz csatlakozás ügyében.

Csehszlovákia 1993-ban vált ketté, s az akkori két miniszterelnök Klaus és Mečiar azóta is hivatalban van. A cseh „bársonyos forradalomhoz” hasonló megtisztulási folyamat azonban Szlovákiában nem zajlott le, sőt: bárkit tárt karokkal fogadtak, aki korábban az államgépezet működésében részt vett. Ennek a furcsa átmenetnek az élén bukkant fel Mečiar 1992-ben. Hatásos

szónoklataival a mindenkori hallgatóság kb. egy harmadát azóta is megtudja magának nyerni, hiába olvasták a fejére a be nem tartott ígéreteket, a sorozatos csúsztatásokat és az egyéb „bűvészkedéseket”. Jellemző módon e különös, mečiarizmusnak nevezhető jelenség az 1994-es választások során majdnem szövetségessé szervezte a szélső jobbnak, illetve a szélső balnak tekinthető politikai erőket. Egy monográfusa (Marian Leško) szerint Mečiar titka abban rejlik, hogy „nem látja a különbséget a hazugság és az igazság között”. Keserűbben fogalmaz Vasaryová, aki szerint a nepotizmus oly mértékű a miniszterelnök környezetében, hogy képtelenség a többségben nem „eurokonform” politikai elit tényleges politikai arculatát meghatározni. Talán majd a következő generációét könnyebb lesz.

Az ellenzék a miniszterelnök erőfitogtatásáról, illetve arról a homályos privatizációról beszél, amelyből őt kihagyják, de azt azért elismeri, hogy a kormány nagyjában-egészében figyelembe veszi a pluralizmust. Eközben abban reménykedik, hogy az 1998-as választásokon sikerül nagyobb teret kapnia.

A szlovák főváros arculata – a mit sem változott házfalak és közjárművek, a hirtelen elszaporodott vadonatúj nyugati márkájú gépkocsik és az árubőség együttélése – teszi az aggasztó kereskedelmi deficitet. A kis ország kedvezőtlen megítélését bizonyítja az a tény is, hogy igen csekély, mindössze 808 millió dollárnyi külföldi beruházást eszközöltek területén 1990 óta. Az Európai Bizottság hiába ajánlja rendszeresen, hogy tegyék kedvezőbbé a privatizációs és versenyfeltételeket, alkossanak csődtörvényt stb., a szlovák vezetők azal hárítják el ezek teljesítését, hogy pl. „a mindent kiárúsító magyaroknak sem megy jobban...”, valamint hogy ” a liberális modell vak követése több százezres munkanélküliséget okozna”.

Mindezek ellenére 1996-ban a bruttó nemzeti össztermék 76,8%-a a privát szektorból származott. Az ország elsőként a volt KGST-tagjai közül a nehéziparban 1997 folyamán túlszárnyalta 1989 előtti eredményeit. Az inflációt talval ugyan sikerült 5,4%-ra visszaszorítani, mégis a térségben itt a legalacsonyabbak a fizetések. Egyes szlovák vidékeken minden aktív dolgozóra öt munkanélküli jut. Schmögnerová, a volt gazdasági miniszter szerint a lakosság 80-90%-a rosszabbul él, mint tíz éve.

A hadiipar 90%-os visszaesése igen sebezhetővé tette a szlovák gazdaságot, mert így rászorul az Oroszországgal való kereskedelemre, amelynek gyenge minőségű félkész termékeket (acélt, fémeket, vegyipari termékeket, cellulózt stb.) szállít. Az aktív fizetési egyenleg deficitje is ide vezethető vissza (1996-ban 1,9 milliárd dollár volt). A külső adósságállomány fokozatosan emelke-

dik, s a nemzeti bank nem képes szembenézni ezzel a kihívással. Brüsszel az Oroszországgal érvényben lévő szabad kereskedelmi megállapodás megszüntetését szorgalmazza, annál inkább, mert egyesek szerint az orosz maffia ezáltal szivárgott be a megfelelő szlovák gazdasági körökbe. A hivatalos szlovák vezetés azonban elutasítja ezt a kérést. Ráadásul Černá asszony az EU által szubvencionált termékek Szlovákiába történő importját is sokallja, és egyenlő elbánást sürget a szlovák termékek nyugati importjára vonatkozóan.

Egyáltalán, Szlovákia fittyet hány a brüsszeli elképzeléseknek: a kis- és középvállalkozásokat nem támogatja, s a multinacionális cégek helyett saját nagyvállalatokat igyekszik működtetni. Úgy tűnik, hogy még mindig hisz az állam gazdasági szerepében, s ezért pl. nem szabadítja fel az energiákat, a béréket.

Nagyszabású autót, illetve gázvezeték-építési programba fogott – úgy mond – új üzemek megteremtése érdekében.

Szlovákia tehát a maga útját járja. Nyugati megítélés szerint illogikus, olykor abszurd módon. Problémái alig különböznek kelet-közép-európai szomszédaitól, megoldásai azonban irritálják a nyugati vezetőket, akik Szlovákiát, Albániával egy sorban Románia mögé, a Kelet „rossz tanulóit” közé sorolják.

Kakasy Judit

A mai ukrán nacionalizmus dinamizmusa a birodalomrombolástól az államépítésig

Kubicek, Paul: Dynamics of Contemporary Ukrainian Nationalism: empire-breaking to state Building = Canadian Review of Studies in Nationalism, 23. vol. 1996. 1–2. no. 39–47. p.

Szerzőnk, az isztambuli Koc Egyetem munkatársa 1992 és 1994 között két tanulmányutat tett Ukrajnában a Michigani Egyetem támogatásával. Cikkét szellemes helyzetképpel kezdi: „Míg a Szovjetunió felbomlását a nacionalizmus győzelmeként jellemezhetjük a kommunizmus fölött, a posztsovjet időszak első éveit az utódállamokban a nacionalizmus győzelmét hozták a demokrácia kiküszöbölésével.” A helyzet általános magyarázatát pedig Partha Chatterjee 1993-as, a volt gyarmati világ nacionalizmusairól szóló könyvéből vett idézettel indítja: „Mások a kezdődő nacionalizmus manőverei, mint azé a nacionalizmusé, amelyik révbe ért.” Az ukrán nacionalizmus szószólói

stratégiai kompromisszumot kötöttek Kravcsuk elnökkel és az „erő pártjával”, hogy azután a nacionalista kártyát gyakran kijátsszák hatalmuk további erősítésére.

Sokan hangoztatják azt a véleményt, hogy a nacionalizmus kibontakozását a Szovjetunió különböző tagköztársaságaiban a gorbacsovi glasznoszty tette lehetővé. Az ukrán nacionalizmusnak azonban legalábbis a 60-as évek óta ismerjük gyökereit. Az ún. *sesztigyeszjatniki*, a „hatvanasok”, Seleszt akkori ukrán elsőtítkár hallgatólagos engedélyével Moszkva rosszállását váltották ki „burzsoá ukrán nacionalizmusukkal”. Az ő tevékenységük bizonyára hozzájárult Seleszt 1972. májusi leváltásához. Ezt „általános pogrom” követte, melynek során mind a pártból, mind az intellektuelek köréből olyan, a nacionalista mozgalomban azóta is prominens vezetőket börtönöztek be, mint Vjacseszlav Csornovij, Sztepan Hmara, valamint Valentin Moroz, Ivan Dzsuba, Mihajlo Horyn és mások.

Virágozni kezdett az ukránul *samvidav*-nak nevezett kiadványok piaca. E kiadványok az ukrán nemzeti felszabadítás ügyét emberi jogi kérdésként tálták. Az Ukrajnai Helsinki Csoport, a legkiemelkedőbb ukrán belső ellenállási szervezet, 1976-ban a helsinki megállapodások végrehajtását figyelte. Gorbacsov felléptével mindenki gyors sikerben bízott, ez azonban csak a bal-ti államokban következett be. Ukrajna Volodimir Scserbicki ukrán párt-főtítkár kezében továbbra is erős kontroll alatt maradt. Ahogy Ivan Drah költő fogalmazta: „Moszkvában megnyirbálják a körmödet, – Ukrajnában az ujjaidat vagdossák le sorba.” Megjelentek a környezetvédők is; a csernobili katasztrófa után, és az eloroszosított Don-medencében kezdődött sztrájkok hatására megszerveződött a „Zöld Világ”-mozgalom.

1989 novemberében alakult meg a *Ruh*, az Ukrajna Átalakítása Népi Mozgalom, melynek magja az Ukrán Írószövetség volt, kombinált célja pedig a peresztrojka támogatása és az ukrán nemzeti jogok kivívása. Működéséhez olyan látványos tömegakciók tartoztak, mint az 1990. január 22-i milliós élő lánc Kijevtől Lvovig. A 90-es évek közepére a Ruhnak már félmilliós tagsága volt. Az Ukrajnai Helsinki Csoport átalakult Ukrán Köztársasági Párttá, céljaként pedig a „független, demokratikus ukrán állam és polgári társadalom” létrehozását határozta meg az ENSZ egyetemes emberi jogi nyilatkozata alapján. Több más szervezet, köztük az ukrán katolikus egyház, kezdett ismét nyíltan tevékenykedni a nemzeti jogokért. Ukránok a „Kozák dícsőség napját” ünnepelték az eloroszosított Zaporozsjében és környékén.

Ezek után az ígéretes kezdetek után olyan fejlemények következtek, melyek a kilátástalan gazdasági összeomlással egyidejűleg egyrészt szakadáso-

kat okoztak a nacionalista erők között, másrészt segítették annak a Kravcsuknak az uralmon maradását, aki korábban maga is a „burzsoá ukrán nacionalizmus” üldözöje volt. Szerzőnk itt részletes eseménytörténetet ad, amelynek talán legérdekesebb megállapítása, hogy a válságból kivezető utat még egyes ukrán liberálisok is valamilyen chilei típusú diktatúrában látták, és egy ukrán Pinochet eljövételében bíztak.

A dolgozat érdekes elméleti kitérője, miközben bőségesen idéz a szakirodalomból, különösen a nemzetet imaginárius közösségként felfogó Benedict Andersontól és az 1970-ben Cambridge-ben publikáló Lakatos Imre tudománytörténésztől, azt járja körül, hogy miért lehetetlen bárkinek, így az ukrán nacionalistáknak is pontosan meghatározniuk, mi is az a „nemzet”, ami-re folytonosan apellálnak.

Az ukránoknak természetesen ott van a Kijevi Rusz, a kozák hetmanátus, a XIX. századi ukrán nemzeti megújulás, valamint az I. világháborút követő önálló államiság emléke.

Teoretikus következtetésként szerzőnk kidomborítja: a „nemzet” csakis mint egymással vetélkedő álláspontok aggregátuma létezik. Egy önálló állam megalkotásához valószínűleg félre kell tenni a demokráciát. Ezzel magyarázza szerzőnk Kravcsuk sikerét és az érdekházasságot a következetesen idézőjellel emlegetett „nemzeti demokraták” és a hatalmi párt között, amely maga is nacionalista jelszavakkal operál. Az új Verhova Rada (Legfelső Tanács) az 1994-es választás után (ebben Kravcsuk veszett az Oroszországgal szorosabb kapcsolatokat szorgalmazó Leonyid Kucsmával szemben) mindinkább a kommunisták befolyása alá került, és nagyban veszélyezteti Ukrajna gazdasági liberalizálását – írja szerzőnk valószínűleg még 1995 végén.

Ukrajnában a nemzeti-demokratikus mozgalom elveszítette tömegtámogatását; az olyan nyugati eszmék, mint „liberalizmus”, „demokrácia” és „kapitalizmus” ugyancsak veszélybe kerültek. Ez jó példa arra, hogy bizonyos „nemzet”-felfogások mennyire behatárolhatják a politikai kibontakozás lehetőségeit.

A román példa is azt bizonyítja, hogy éppúgy, ahogy Ceaușescu kihasználta a román nacionalizmust a „dogmatikus” Moszkva és a nyugati „demokrácia” ellenében, a mai Románia nacionalista neokommunista egysége a hazafiatlan liberalizmus ellen lép fel.

A szlovákiai helyzetet is hasonlóan látja szerzőnk. Itt a nacionalizmust a „mások” (magyarok, csehek) nacionalizmusával szemben definiálják. Megjegyzi: „A szlovák kultúra, éppúgy, mint ukrán megfelelője, paraszti hagyományokban gyökerezik, s a „hagyományost” néha az „engedelmes” eufémizmusaként értelmezi.”

Az orosz nacionalizmusban is talál analógiákat, és felhívja a figyelmünket, hogy Jelcint ellenzéke a nyugatiság árulójának tartja, olyan politikusnak, aki kiharcolja azt a szóbeszédet, hogy az orosz lélekben benne foglaltatik a tekintély tisztelete. Holott épp az orosz szellemi életnek voltak olyan nagy alakjai, mint Puskin, Herzen vagy Tolsztoj, akik a diktatúra ellen és a társadalmi igazságért egyaránt felemelték szavukat.

A liberalizmus és a demokrácia a tapasztalatok szerint nem feltétlenül összeférhetetlen a posztkommunista nacionalizmusokkal. E tekintetben Lengyelország és a Cseh Köztársaság a példa. Lengyelországban, Ukrajnával ellentétben, nincs helye a kommunizmusnak még nemzeti köntösben sem. Csehországban pedig a nacionalizmus kifejezetten egybeolvad a demokráciával. A kommunista korszak utáni nacionalizmusok összetett dinamizmusát még tovább kell vizsgálni. Ahogy egy ukrán író, Leonid Mazur írja: „A társadalmi tettek megválasztását nem lehet merő matematikai formulákra visszavezetni, s belőlük abszolút eredményt számítani. A döntéseket az ukrán étosz mélyebb működéseinek figyelembevételével kell meghoznunk.” Azt azonban, hogy mi az ukrán „étosz”, ugyanúgy tovább kell kutatni, akárcsak a „kultúrát” vagy a „nemzetet”, mert mint szerzőnk épp Lakatos Imrétől idézte, egyik sem statikus, hanem „progresszív”, fejlődő, mozgásban lévő alakulat.

Tokai András

Moldova Köztársaság az Oroszországi Föderációval

Hausleitner, Mariana: Die Moldaurepublik und die Russlandische Föderation. = Südsteuropa Mitteilungen, 36. Jg. 1996. 4. no. 344–352. p.

A szaksajtó még ma is gyakorta abból a feltételezésből indul ki, hogy az orosz külpolitika mögött egyetlen egységes hatalmi centrum áll, jóllehet az elmúlt évek fejleményei többször világossá tették, hogy egymással vetélkedő hatalmi csoportok küzdőtere ez a szektor.

A korábbi orosz külügyminiszter, Kozirev számára alapvető posztulátum volt Moldova, a hajdani szovjet köztársaság területi integritása, hisz ellenkező hozzáállás Oroszország részekre hullásával veszélyeztetett volna. A kialakuló új kapcsolatrendszerben három szinten meggrajzolható konfliktuspoten-

ciál jelentkezett: 1. az orosz és a moldovai gazdasági összefonódás, 2. a 14. orosz hadsereg támaszpontjának kérdése és 3. a moldovai orosz kisebbség helyzete és jövője.

A gazdasági kapcsolatok jelentőségét olyan számokkal lehet alátámasztani, miszerint 1994-ben a moldovai export 46%-a került Oroszországba. A GDP 47%-a a mezőgazdaságból került ki, más szóval itt nem jöttek létre a szovjet időkben ipari monstrumok, amelyek nehezebbé tennék a gazdaság átstrukturálását. Az orosz energiaszállítások (kőolaj, gáz, szén) a moldovai gazdaság nélkülözhetetlen elemei, amiből legalább kettő következik: az orosz szállítók az árban is érvényesíteni igyekeznek monopolhelyzetüket, másrészt a moldovai gazdaság szereplői általában a saját termékek áraiban nem képesek érvényesíteni a magas energiaköltségeket, s így fokozott állami szubvencióra szorulnak. Növekszik az orosz irányban elkerülhetetlen adóssághegy, ami viszont a politikai nyomásgyakorlás veszélyét fokozza.

A 14. orosz hadsereg az ötvenes évek óta állomásozik a köztársaság területén, hogy Délkelet-Európa felé biztosítsa a felvonulási terepet. A Varsói Szerződés 1991-ben bekövetkezett felbomlása után semmilyen jogi alapon nincs a sereg ottmaradására. Az 1994-ben elfogadott moldovai alkotmány kizárja idegen államok haderőinek állomásoztatását a szuverén állam területén. 1994 októberében a két állam közt olyan szerződést írtak alá, amely előírja, hogy a 14. orosz hadsereg három éven belüli teljes kivonását. Hogy ez be következik-e, az főként az orosz belpolitikai téren zajló küzdelmek következményeként fog eldőlni, s e tekintetben a moldovai orosz kisebbségnek elég erős kártyái vannak a fejlemények befolyásolására.

A köztársaság moldovai/román nemzetiségű népessége az összlakosság 64,5%-át teszi ki, továbbá 13% az orosz, 13,9% az ukrán, 3,5% a gagauz, 2% a bolgár és 1,5% a zsidó származásúak aránya. A moldován anyanyelvűek esetében sem általános az irodalmi nyelv ismerete, illetőleg az írott nyelv használatának készsége. Az orosz nemzetiségű lakosság helyzete a kilencvenes évek első felében objektív és szubjektív vonatkozásban egyaránt romlott. A román anyanyelvű és identitású értelmiségi rétegek sok vonatkozásban átvették a hegemon szerepet az addig kiváltságos helyzetnek örvendő oroszoktól. A Romániához való csatlakozás propagandája pedig felerősítette a saját kisebbségei – orosz, gagauz – államszerveződés iránti igényt. Erre a román identitású új vezetés rendkívüli állapot bevezetésével és fegyveres ellenlépésekkel reagált, mely 1992 júniusában véres összetűzéshez vezetett: a moldovai elit igyekezett megtalálni az orosz vezetés irányában a megegyezésre épülő kiutat.

1989–1994 közt a moldovai–orosz kapcsolatok három szakasza különíthető el. 1989–1991: a feszültség rohamosan növekedett; 1992–1993: fegyveres összetűzésekre került sor, majd a konfliktust igyekeztek „jegelni”; 1993–1994: a tárgyalásos megoldáskeresés időszakába léptek.

1989 augusztusában alkották meg a moldován nyelv hivatalos használatát szentesítő törvényt, egyben az addigi cirill írásmódról a latinra tértek át (vissza). Gorbacsov igyekezett közvetíteni, de logikusnak tűnő javaslatát, miszerint a moldován és az orosz egyaránt hivatalos nyelv legyen, rögtön elutasították. Ráadásul Románia zászlaját és himnuszát is átvették. Ekkor Gorbacsov még korántsem játszott össze a helyi orosz kisebbséggel, a szeparatistákkal. Ellenkezőleg, a köztársaság integritását szem előtt tartva, a tárgyalásos úton elérhető kompromisszumot kereste az ún. uniós szerződés keretében. Ennek népszavazáson történő elfogadását a köztársaság 1991 tavaszán bojkottálta, majd az augusztusi puccs után a helyi vezetés kinyilvánította az állami függetlenséget. 1992-ben a konfliktus fegyveres zavargáshoz vezetett a mintegy 60%-ban oroszok lakta Dnyeszteren túli körzetben, s az orosz szeparatisták oldalán szerepelt de facto a 14. orosz hadsereg is, melynek vezetője bevallotta, hogy a fejleményeket nem tudja igazán befolyásolni. Ekkor lett A. Lebegy tábornok a 14. hadsereg parancsnoka, s neki rövid idő alatt sikerült csapatai körében rendet teremtenie, ugyanakkor viszont olyan politikai nyilatkozatra ragadtatta magát – hogy ti. a Dnyeszteren túli körzet Oroszország része –, amire semmiféle jogosultsága nem volt.

Ruckojék ismételt moszkvai puccskísérlete – ebben a 14. hadsereg egységei is támogatóként léptek fel – után tisztábbá vált a képlet orosz oldalról. 1994-ben pedig Moldovában is olyan változásokra került sor, amelyek hozzájárulhattak a feszültségek enyhüléséhez. Egyrészt a februári választásokon azok az erők kerekedtek felül, melyek a függetlenséget kívánták fenntartani, másrészt márciusban a népszavazás is az állam függetlenségére voksolt a Romániához való csatlakozás elvetésével. Az új miniszterelnök pedig a moldován és orosz nyelv párhuzamos hivatalos használatát helyezte kilátásba, ami hozzájárult a kedélyek lehiggadásához. A moldovai állampolgársági törvény is megengedőbb volt (főként) a baltikumi köztársaságokban elfogadottakhoz képest. Az őszi államközi szerződés viszont ismét mobilizálta Jelcin belső ellenzékét, főként az Állami Dumában, mert az a Dnyeszteren túli területet Oroszország szempontjából különleges fontosságú stratégiai övezetnek kívánta minősíteni. Ráadásul Gracsov hadügyminiszter oda nyilatkozott 1995 tavaszán, hogy márpedig az orosz haderőnek a jövőben is kell támaszpont Moldovában. Lebegy is azért mondott le a 14. hadsereg parancs-

noki posztjáról, mert nem értett egyet a szerződésben kilátásba helyezett haderőkiegészítéssel. Moldovai oldalról viszont épp ekkor, 1995 tavaszán ígérte meg Snegur elnök moszkvai látogatása alkalmával a Dnyeszteren túli területnek az autonómiát (mely nem veszélyeztetheti az ország integritását).

Az orosz belpolitikai csatákban ismételten jelentős kérdésként artikulálódik a határokon kívülre került összesen mintegy 25 milliós orosz kisebbség jövőjéért viselt felelősség, mely felelősség néha igen könnyen színeződik nagyhatalmi vagy birodalmi aspirációkkal. Egyelőre ott állomásozik Moldovában a 14. hadsereg, ráadásul elképesztő mennyiségű munició birtokában. A Dumában pedig 1995 késő őszen egyértelmű többség követelte a Dnyeszteren túli terület önálló államként való elismerését. Az előjelek így nem a legkedvezőbbek. Jobb volna, ha a moszkvai hatalmi harc résztvevői kimaradnának a moldovai orosz kisebbség sorsának intézői közül, és jobb volna az is, ha e kérdéstről a moldovai vezetés a kisebbség helyi képviselőivel tudna megállapodni, külső közvetítők nélkül.

Sonnevend Péter

A nemzeti azonosságtudat változásai Finnországban

Honko, Lauri: *Changing National Identities: Finland, 1996.* = *Anthropological Journal on European Cultures*, 5. vol. 1996. 2. no. 35–64. p.

Az *Anthropological Journal on European Cultures* ötödik évfolyamának ezt a számát – *Mare Balticum* címmel – a balti-tengeri országok néprajzáról és kultúrájáról szóló cikkeknek szánták. (Külön cikk foglalkozik az itt ismertetett finn tárgyú cikkben említett számi néppel is.)

A finnországi azonosságtudat, egyáltalán a finn nemzeti létre ébredés múlt századi kialakulásának rövid fölvezetésével kezdi cikkét a szerző. A svéd hegemoniától, de még nem a svéd nyelvtől való elszakadás kezdete az 1908-as év, amikor a haminai békeszerződésben Finnország önálló nagyhercegségként az addigi főellenség, a cári Oroszország részévé válik. Ekkor alakul ki a skandináv (angolul következetesen: Nordic) országoknak az a csoportja, amely öt nagyjából homogén országból áll, de amelyek közül kettő, Svédország és Dánia korábban imperialista nagyhatalom volt, a többi három pedig, konkrétan Finnország, Norvégia és Izland akkor születő, fiatal nemzetállam.

Henrik Gabriel Porthan, az 1640-ben alapított Turku Egyetem retorika professzora már az 1770-es években a később híressé vált herderi eszmékhez hasonlóan azt hirdeti *De Poesi Fennica* c. latin nyelvű művében, hogy a nemzeti irodalom siralmas állapotán csak a népdalokban kifejezett természetes paraszti költői erőre alapozva lehet segíteni. Az 1810-es az a csoda-év, amikor a „turku négyes”, Arvidsson, Sjörgen, Poppius és Gottlund egyszerre iratkozik be az egyetemre, és hozzákezd a finn nemzeti identitásnak a folk-lór hasznosításával történő kialakításához. Ők az 1835-ben megjelenő Kalevala előkészítői, amely immár az 1827-ben, a turku tűzvész után Helsinkibe telepített egyetem és három újabb finn nemzetépítő, a filozófus Snellmann, a költő Runeberg és a Kalevala atyja, Lönnrot munkáját dicséri.

Fennmaradt a korból Arvidsson híres mondata: „Nem vagyunk svédek, nem akarunk oroszok lenni, legyünk hát finnek !” Ám a nehezen összegyűjtött és formába öntött Kalevalát kevesen értették. Még az irodalom szó sem létezett finnül, míg Lönnrot a *kirjallisuus* szót ki nem találta. Snellmann, a Finn Irodalmi Társaság elnöke még 1871-ben is mentegetőzik, hogy nem beszél jól a finn nyelvet. A svéd továbbra is sok finn anyanyelve maradt, és svédül éppúgy lehetett valaki finn hazafi, mint finn szavakkal. Maga Runeberg svédül írta finn tárgyú költeményeit.

A század végére a helyzet annyira változott, hogy immár a svéd nyelvet beszélők kerültek kisebbségbe. Akkor azonban, ahogy szerzőnk jogos büszkeséggel írja, „a minőségi demokrácia” szellemében a finnül beszélő többség viszonzni tudta a svédül beszélő elit egy századdal korábbi nagylelkűségét.

A finn nyelv és a finn nemzet tehát megszületett. Nemzeti identitásában jelen van, de máig – s nyilván ezután is – változó, alakuló mértékben az azonosulás legalább három eleme. A „finn nemzethez tartozni” a finnugorsággal, azonosságérzést a többi „nordikus” néppel, s ahogyan szerzőnk kimutatja, újabban az uniós európaisággal.

Érdekes, ahogy a referált dolgozat a finnek finnugor azonosulásának előnyeit és hátrányait bemutatja. Egyrészt, mivel a finnugor eredetű nyelv a keves nem indoeurópai nyelv közé tartozik, igen megkönnyíti a szomszédoktól való önmegkülönböztetést. A távoli finnugor rokonokkal való azonosulást – talán azokon az észteken és magyarokon kívül, akiknek a sok finnugor nép közül sikerült az önálló állam létrehozása – nehezíti a legtöbb rokon periferikus, visszamaradott helyzete. A finnek magukról is szívesen terjesztik, másoktól is szívesen hallják a nagyon finnugor módon alliteráló meghatározást, hogy a finnség jellemzője a „sisu, sauna ja Sibelius”. A két utóbbit nem kell

magyarázni. A „sisu”-ra az angol nyelvű cikknek kéttagú kifejezése van: „stubborn perseverance”. A magyarban egy szó megteszi: „szívósság”.

A finnek, akárcsak a szerző megjegyzése szerint a múlt századi magyarok, finnugorságukat gyakran röstelik. Újabban, az Európai Unióba való belépésükkel egyidejűleg a „nordikus” affinitásuk is csökkenőben van, egyre kevesebben kívánnak svédül tanulni, a második nyelv a leggyakrabban immár az angol lesz.

Finnországban eleven vita folyik arról, mit is tesz a „finn lét”. Egy frissen készült felmérés szerint a „finnség”-et legjobban kifejező fogalmak a következők: függetlenség, haza, szabadság, alkotmány, iskola. A 30 év alatti korosztály inkább gazdasági-társadalmi fogalmakban határozta meg finn mivoltának alapkritériumait: polgár, szakszervezet, középosztály, életszínvonal, kereskedelem, demokrácia. Ezek azonban szerzőnk szerint annyira általános Európa-fogalmak, hogy körükből a nemzeti jelleg már szinte teljesen eltűnőben van. Talán az Európán kívüli nemzeti mozgalmakra fordított figyelem kigyógyíthat bennünket ebből az Európa-vakságból, fejezi be cikkét Lauri Honko.

Tokai András

Erbakan török miniszterelnök külpolitikája: mohamedán fordulat?

Gürbey, Gülistan: Türkische Aussenpolitik unter Necmettin Erbakan: Islamistische Wende? = Südosteuropa Mitteilungen, 37. Jg. 1997. 2. no. 125–139. p.

Necmettin Erbakan a hetvenes évek első fele óta számos kormányban kapott helyet, de először csak 1996 júniusában érte el, hogy a mohamedán beállítottságú Jóléti Pártnak (RP, az 1995-ös választásokon a szavazatok 21,4%-a kapta, a parlamentben 158 helye van, és a konzervatív Igaz Út Pártjának (DYP, 19,2% és 135 parlamenti hely) összefogásával kormányt alakíthasson. Ez nem kevesebbet jelent, mint hogy a modern Törökország történetében első ízben került demokratikus úton hatalomra olyan politikai erő, amely kérdésessé teszi ennek a modern államnak az eszmei alapjait. A mohamedán fordulatot feltételező kérdések két vonatkozásban keresik a választ. Belpolitikailag az vár eldöntésre, hogy a nyugati mintájú pluralisztikus-demokratikus államrendet felváltja-e a mohamedán vallásnak megfelelő beren-

dezkedés. Külpolitikai téren viszont az a kérdés, hogy a nyugati orientáció átadja-e helyét egy mohamedán-arab prioritásnak.

Érdeemes áttekinteni egy ilyen lehetséges külpolitikai fordulat meghatározó körülményeit. A NATO létrejötte után az ország atlanti orientációja voltaképp az önálló külpolitika lényegi beszűküléséhez vezetett: a tengerszorosok felügyelete és a Szovjetunió bekerítésében való részvétel vált meghatározó feladattá és egyben a nemzeti érdekekkel azonos funkcióvá, miközben regionális környezetében az ország egészen elszigetelődött. E téren a hatvanas évek elejétől kezdődött lassú változás, miközben a közel-keleti szerepvállalás fejlesztése harmonizált az amerikai–török különleges kapcsolattal. Az ország eme nyugati elkötelezettségének betetőzéseként fogták fel az Európai Unióba történő jövőbeni felvételt.

A Szovjetunió szétesése természetszerűen csökkentette a keleti veszélyt, ugyanakkor nem járt az ország geopolitikai jelentőségének csökkentésével. Törökország változatlanul a hídfő szerepét tölti be a közép-ázsiai és közép-keleti olaj- és gázmezők feletti nyugati dominancia biztosításában. Egyben fokozatos átértékelődési folyamat indult el, mely megkülönböztetett figyelemmel tartja szem előtt a saját bel- és külpolitikai érdekeket (kurd probléma, szomszédsági konfliktusok, földközi-tengeri szerep, kaukázusi régió, balkáni szálak stb.). A földrajzi elhelyezkedéssel összefüggő biztonság- és gazdaságpolitikai érdekek így egyre markánsabbá teszik a saját érdekszférák kijelölése iránti szándékot. Őzal, az elhunyt államelnök arról álmodott, hogy a török érdekszféra az „Adriától a Kínai Nagy Falig” terjedhet. Özel vonalváltását határozottan kifejezte az Öböl-háború idején, mikor – először az ország huszadik századi történetében – támadást intézett egyik szomszédja, Irak ellen. Nyilván egyfajta regionális hatalom képe is társult e vállalkozáshoz. Az aktívabbá váló török külpolitika természetesen nem csupán ilyen fegyveres aktusban jutott kifejezésre, hanem a szaporodó regionális gazdasági-politikai együttműködési projektek (fekete-tengeri gazdasági együttműködés, barátsági és együttműködési szerződések kaukázusi és közép-ázsiai köztársaságokkal stb.) révén is.

A regionális külpolitikai szándékok részben a kilencvenes évek elejének külső impulzusaira reagáltak, részben a belső török társadalomfejlődés következményeinek foghatók fel. A görögökkel folytatott ciprusi háború hosszú távon megterhelte a külpolitikát. A vízkérdés feszültséget generált a Szíriához és Irakhoz fűződő kapcsolatokban. Közép-Ázsiában Oroszország és Törökország riválisként szerepel. A belső fejlődés meghatározó elemei közé tartozik a siralmas gazdasági helyzet, a hadsereg vezetésének

átfogó – a kemali hagyományok legfőbb őrzőjeként felfogott – politikai szerepe. A katonai vezetés kezében lévő Nemzeti Biztonsági Tanács, illetőleg a Tervezési és Ellenőrzési Bizottság nincs alárendelve a parlamentnek sem.

Az egész mohamedán világban végbemenő vallási erjedés Törökországot sem kerüli el; a vallásnak itt is egyre inkább össztársadalmi integráló szerep jut. Ráadásul a mohamedán újjászületés az oszmán török (birodalmi) hagyományok bizonyos újjáéledését is magával hozta. Geopolitikai, kulturális és gazdasági téren egyaránt szeretné ez az eszme a hajdani Török Birodalom által uralt térségekre kiterjeszteni hatását. Erbakan szerint a többi politikai párt a végét járja, minthogy „csak a nyugati mintát majmolják, ami betegséggel ér fel, továbbá a kapitalista gazdasági modellt igyekeznek meghonosítani, ami pedig csak egy felső elit réteget hoz kedvezményezett helyzetbe, s elnyomja a népet, végül harmadsorban ezek a vallás ellen harcolnak”. Erbakan (kül)politikája tehát három pillérre épül: a vallás, a nemzeti érdekek képviselője és a (neo)oszmánizmus. A külső kapcsolatokban a fő támasz a „testvéri mohamedán világ” lehet. A török expanziós politika e testvéri világ vezető szerepét is el tudná képzelni magának, mielőbb megteremtve a vámmentes mohamedán zónát, s egyfajta mohamedán NATO-t (ENSZ-et, EU-t is).

Ezek az elemek meglehetősen radikálisan jelennek meg az erbakani retorikában. Gyakorlati politikai döntései viszont felettébb pragmatikusak. A nyugati kapcsolatrendszer e szinten Erbakan annál is inkább óvatosan kezeli és ápolja, mert kerülni kívánja a konfliktusokat a katonai vezetéssel.

Ebből következően igazi külpolitikai irányváltás nem várható, miközben a súlypontok bizonyos átrendeződését igencsak el lehet képzelni. A szereplők szintjén is megjelenik a kettősség: a külügyminisztérium a hagyománynak megfelelően igazgatja a nyugati kapcsolatrendszerrel, miközben a miniszterelnök ezt a struktúrát kikerülve magának tartja fenn a mohamedán világ felé való kapunyitást. Felmerült az is, hogy a külügyi téren való szerepvállalás feltétele az arab nyelv ismerete legyen, de ezt éppen az arab országok diplomatáira való hivatkozással – hogy ti. számukra is az angol a kötelező nyelv – eddig ki lehetett védeni.

Erbakan első külföldi útjai (Irán, Pakisztán, Malajzia, Indonézia és Szingapur, illetve Egyiptom, Líbia és Nigéria), továbbá az Iránhoz, Irakhoz és Líbiához fűződő gazdasági kapcsolatok egyengetései világosan jelzik az iránymódosítás szándékát. Az eddigi egyoldalú amerikai kapcsolat lazítását jelzi az is, hogy az USA nyomása ellenére Erbakan 1996 augusztusában 20

milliárd dolláros gázszerződést írt alá Irán képviselőivel. Az Iránban tett látogatásnak talán kompenzáló szerepet is szánt a miniszterelnök, ha egyszer már annyi radikális választási ígéretét nem tartotta be.

Sonnevend Péter

Az etnikai paradigmák szerkezeti átalakulása az USA-ban

a premoderntől a posztmodernig

Gross, Michael L.: *Restructuring ethnic paradigms: From premodern to postmodern perspectives.* = *Canadian Review of Studies in Nationalism*, 23. vol. 1996. 1–2. no. 51–65. p.

Szerzőnk, a Haifai Egyetemen működő M. L. Gross az utóbbi két évtized amerikai etnikai paradigmaváltásáról szóló cikkében (ahogy korábbi, 1993-as *Paradigms of Jewish Ethnicity* című írásában is) elsősorban az amerikai zsidó és olasz népesség demográfiájának, szervezeti életének vizsgálatából kiindulva tesz igen érdekes gyakorlati megfigyeléseket, és von le elméleti megállapításokat.

Cikke a változó helyzetben – de némiképp a posztmodern divatjának is engedelmeskedve – a fogalmak tisztázására törekszik. Bevezetőjében megállapítja, hogy az amerikai etnikai csoportokkal foglalkozó társadalomtudósok fokozatosan felhagynak az etnicitás elődeiktől örökölt statikus fogalmainak használatával, és dinamikus, konstruktivista magyarázatokat keresnek.

A bevándorlók második generációja egyre kevesebbet törődik őseredetiségével, az etnikai azonosulás egyre inkább konstruált, ésszerűségből választott és átmeneti jelenségévé válik. Gross rámutat arra is, hogy az erős csoportazonosságtudat, valamint az etnikai csoport által elvárt kedvezmények rendszere valójában ellentmond a liberális társadalomfelfogás egyént előtérbe helyező elvével. Az etnikai azonosulás, még ha kezdetben a vérségi, a közös kultúrára és nyelvre alapuló primordialitásból indul is ki, mihelyst, mondjuk, egyesületekben vagy vallási gyülekezetekben szerveződni kezd, politikai elvárásokra alapul. E nemzetiségi szerveződések életében a premoderntől a napjainkban zajló posztmodern időszakig Gross négy fázist lát: a csatlakozás, a közösség növekedése, a közösség hanyatlása és a politizálás fázisát.

Visszatekintve megállapítja, hogy az amerikai fehér etnikumok egy része még Európából hozott magával kisebbségi autonómiai tapasztalatokat, szer-

vezeti formákat. A zsidók szervezetei például, annak ellenére, hogy létszámuk fogy, és azonosságtudatuk gyöngül, egészségesek maradtak. Az afrikai amerikaiak és a hispánok szervezeteiből pedig nem a vérségi azonosság, hanem a szervezeti életerő hiányzik.

Gross széles körűen idézi és ügyesen használja a szervezetek hatékonyságával foglalkozó (főleg amerikai) szociológiai munkákat. Mintha a vállalati munka hatékonyságát elemezné: kulcsszavai a forrás-mobilizáció, hatékonyság, input és output. Bemutatja, hogy az eredetileg önszegélyezésre alakult etnikai szervezetek az első bevándorló generáció kiöregedésével, és mivel a potenciális tagok immár beilleszkedtek, és nem volt többé szükségük segítyekre, maguktól feloszlottak. Azok a szervezetek tudtak tovább élni, így a zsidókéi, a németekéi és az írekéi, amelyek „célirányos“-an, új szervezeti változtatásokat tudtak létrehozni. Fennmaradásuk szinte meglepő, mert a potenciális tagság egyre csökken. Sok a vegyes házasság, alacsony a gyermekszám, sokan elvesztik az eredeti vallást és az anyanyelvet, etnicitásuk marginális etnikai jelképek használatában, pl. bizonyos élelmiszerek fogyasztásában, ünnepek, történelmi események megünneplésében valójában a nominális etnikai azonosulás szintjén manifesztálódik.

Továbbra is az etnikai szervezetek fejlődését vizsgálva David Truman „hulálélmélete” alapján (melyet ő még 1951-ben a kormányzati folyamat terén fedezett fel az érdekcsoportok versenyében) megállapítja, hogy a kifejezetten politikai szervezetekéhez hasonlóan az etnikai csoportosulások is elhalnak, ha eredetileg kitűzött céljuk megvalósul. Ugyanakkor az is megfigyelhető, hogyha sikerül eleven mozgósító célt kitűzniük maguk elé, akkor is növekedni és fejlődni tudnak, ha demográfiaiilag ezt semmi sem indokolná.

Az etnikai csoportok életét vizsgáló fenti szervezetszociológiai megközelítések azonban szerzőnk szerint a posztmodern kor bekövetkeztével már nem alkalmasak a csoportok manapság zajló életének tanulmányozására.

A korábban alkalmazott módszerekkel nem lehet megérteni sem a vegyes etnikumú családok, sem a nem hagyományos családok gyakran változó, alkalmi és mulékony etnikai azonosságvállalását.

A posztmodern vizsgálódás fő eszközével, a dekonstrukcióval apró részekre kell bontani az etnicitás jelenségeit, és finom elemzéssel meg kell vizsgálni, hogy az egyes etnikai csoportosulások hogyan válaszolnak a posztmodern kihívásokra. Cikkét a következő fejtegetéssel fejezi be:

„Az etnicitás újjászerveztett, azaz egységesített paradigmája a premodern, a modern és a posztmodern időszakot az etnikai közösség jól megkülönböztethető életciklusaiként ábrázolja. Ha az etnicitást ilyen evolúciós ter-

minusok útján értjük meg, ez jó alternatívát kínál mind a szimbolikus etnicitás, mind az egyenes vonalú asszimiláció elméletei helyett. Ezek az elméletek az organikus paradigmát használván úgy érvelnek, hogy az etnikai csoportok az idő múlásával szükségszerűen hanyatló ágba jutnak, ahogy a demográfiai és az azonosulási értékek csökkennek. Ekképpen az etnicitás legjobb esetben is csak jelképesen marad fenn, megfosztva minden politikai vagy szervezeti tartalomtól. E nézet szerint nominális etnikai azonosulás (szubjektív etnicitás) él tovább bárminő szervezeti vagy társadalmi infrastruktúra (objektív etnicitás) nélkül. Egészen más jelenség tűnik elénk azonban, ha az etnikai csoportot fejlődésében, evolúciójában vizsgáljuk. A csökkenő etnikai azonosulás ellenére is tovább élhet egy hatékony szervezeti infrastruktúra, mivel a szervezeti hatékonyság nem csupán az organikus mutatók egyik funkciója. A szervezeti hanyatlással természetesen együtt jár a szervezetek megszűnése és széttöredezése. Az etnikai közösségeket ezután a tagok fokozatos kiválása fogja jellemezni, hisz a szervezeti ösztönzők elvesztik értéküket, más szervezetekben, ahogy az organikus etnicitás saját magát megerősíti, erősödni fog a szegregáció, de végül is sok esetben alternatív kifejezési módokon, az etnikai azonosulás saját magát alakítja át. Az etnicitásnak minden, individuálisan megjelenő paradigmája alakítja és változtatja majd az etnicitást, miközben a demográfiai és szervezeti hanyatlással egyidejűleg az etnikai vitalitásnak majd ezután értelmezendő formái alakulnak ki.”

Tokai András

„Ugrás a bizonytalanba”

Grendel Lajos: *Helyzetkép a szlovákiai magyar irodalomról a század végén.* = *Irodalmi Szemle*, 40. évf. 1997. 5. sz. 32–47. p.; Dúba Gyula: *Irodalmunk a (történelmi) időben.* = *uo.* 48–54. p.; Gál Sándor: *A piramisok megmaradnak avagy A csend esztétikája.* = *uo.* 54–57. p.; Tózsér Árpád: *Ugrás a bizonytalanba.* = *uo.* 57–60. p.

Fónod Zoltán, az *Irodalmi Szemle* főszerkesztője vitaindítónak szánja Grendel Lajos 1995-ben született esszéjét, mely a szlovákiai magyar irodalom helyzetét vizsgálva keresi a választ arra, milyen volt a múlt, illetve mi maradt meg az irodalom korábbi értékrendjéből.

Grendel Lajos szerint az irodalom „nyelvi fenomén”, ezért számára a vajdasági, szlovákiai vagy erdélyi magyar irodalom fogalma problematikus. A szlovákiai stb. magyar irodalom terminust használó irodalomtörténészek, esztéták akarva-akaratlanul azt sugallják, mintha egy másik magyar irodalomról beszélnének, mintha több magyar irodalom léteznék. Grendel Lajos a szlovákiai magyar irodalom terminust az egyetemes magyar irodalom szlovákiai ágaként értelmezi, amely történelmi okokból keletkezett: a trianoni békediktátum egyik következményeként. A magyar irodalom kényszerűségből lett policentrikus. Az a tény, hogy a magyar irodalomnak ma több kisebb központja is van az ország határain kívül, „nem a régiók autonóm irodalmi fejlődésének a betetőzése, hanem egy történelmi tragédia következménye. Ezt a tényt sem lebecsülni, sem pedig túlbecsülni nem szabad. De a történelmi tények elemzése nélkül nem érthető az a lényeges különbség sem, amely az irodalom társadalmi funkciójának tekintetében mutatkozik meg Magyarországon és a Szlovákiában alkotó magyar írók között. „Mihelyt a második világháború után világossá vált, hogy a trianoni határok nem ideiglenesek többé, a magyar értelmiségnek szembe kellett néznie azzal a lehetőséggel is, hogy a Szlovákiába került magyar néptöredék hosszabb távon részleges vagy teljes asszimilációra van ítélve. Az írók egy része erre a veszélyre olyan felfokozott küldetéstudattal válaszolt, amelyről lehet, sőt talán kell is elmarasztalólag szólni, de nem szabad értetlenkedve elmenni mel-

lette.” A szlovákiai magyar irodalmat sokáig nagyon megterhelte az irodalom társadalmi funkciójának, közösségmegtartó erejének túlbecsülése. Másfelől azonban súlyos hiba volna nem észrevenni, hogy a kommunizmus éveit alatt ez az irodalom esztétikai szempontból joggal kifogásolható művekben reflektált a szlovákiai magyarság „nem éppen szívderítő sorsára”. És itt van a gyökere a szlovákiai magyar irodalmi élet és gyakorlat értékszavainak, amelyeknek a taglalása elől – néhány magányos harcostól – mint Tózsér Árpád, Zalabai Zsigmond, Hizsnyai Zoltán – eltekintve a kritikusok és irodalomtörténészek kitértek.

A szlovákiai magyar írókra a következő kérdések tisztázása vár. Öncél-e az irodalmi mű vagy eszköz. Művészet -e az irodalom, vagy fegyver a szlovákiai magyarság önvédelmi harcában. A Szlovákiában élő nonkonformista írók háromnegyed évszázda viaskodnak ezzel a dilemmával, holott ez áldilemma.

Grendel Lajos és jó néhány nemzedéktársa számára nyilvánvaló, hogy minden irodalmi mű öncélú művészet a javából. Ez persze nem zárja ki azt, hogy bizonyos alkalmakkor az irodalmi mű eszköz is lehet. Pl. amikor a hetvenes években egy ember elszavalta a pozsonyi Petőfi-szobor előtt Babits Mihály Petőfi koszorú c. versét, vagy amikor a pozsonyi magyar egyetemisták klubjában elhangzott az Egy mondat a zsarnokságról, akkor ez a két vers eszköz volt. A baj ott kezdődik, ha maga az eszköz alkalmatlan arra a célra, amire használni szeretnék.

Az 1989-es fordulat nagyobb távlatokat nyitott a szlovákiai magyar írók előtt, ám sajátos helyzetüket és lehetőségeiket alapvetően nem változtatta meg, bár a változások nem lebecsülendők. Így megszűnt a cenzúra és a titkosrendőrség beavatkozása az irodalmi életbe. A bársonyos forradalom előtt a magyarországinál jóval keményebb nyomás nehezedett az irodalmi életre, amelyet a mindenkorai főszerkesztők és kiadói igazgatók „gyakoroltak” a pártközpont utasításaihoz igazodva.

Ez a nyomás azonban az írók ellenállásán már a nyolcvanas években megtört. 1987 tavaszán az írószövetség magyar tagozatának közgyűlése kibuktatta a vezetésből a korábban a hatalom által odaültetett és erősen kompromittálódott tagjait. A jobb írók többsége pedig már korábban is hátat fordított a szocialista realizmus követelményeinek (pl.: Farnbauer Gábor, Talamon Alfonz).

A bársonyos forradalmat követően a szlovákiai magyar irodalom intézményes lehetőségei is bővültek. Könyvkiadók sora létesült, és belőlük talpon is maradt a Kalligram, a Lilium Aurum és a Nap Kiadó. A Kalligram c. folyó-

irat elindításával megszűnt az Irodalmi Szemle monopóliuma a folyóiratpiacon. A fentieknek köszönhetően felgyorsult és láthatóbbá vált az a differenciálódási folyamat, amely azonban már jóval korábban elkezdődött a szlovákiai magyar irodalomban. Gyökeres változásról mégsem lehet beszélni. A szlovákiai magyar irodalom ugyanis továbbra is peremhelyzetben van, az irodalmi kontextus sem változott, amelybe kisebbségi magyar irodalomként ágyazódik be. Elmondható viszont, hogy fejlődése jó ideje autonóm, és e fejlődés iránya nincs mindig szinkronban a magyar irodalom fejlődésének legjellemzőbb áramlataival. Ez azonban Grendel Lajos szerint inkább javára, semmint kárára válik a szlovákiai magyar irodalomnak.

A diktatúra ideje alatt szinte kultikus tisztelet övezte a szlovákiai magyar írókat. Mivel azonban Duray Miklós és Janics Kálmán kivételével egyetlen jelentős magyar közéleti személyiség sem vállalta a rendszerrel való totális szembenállás és a szamizdatban publikálás kockázatát, az alapvetően politikus hajlamú írók szépirodalmi művekbe és irodalmi publicisztikába mentették át sorselemző eszméiket. A hetvenes évek elején a több éves szilencium után publikálási tilalommal sújtott írók is szinte kivétel nélkül térhettek vissza az irodalomba. Más kérdés, hogy milyen áron, és hogy megérte-e.

A szlovákiai magyar írókat övező tisztelet még az 1968 előtti időkre nyúlik vissza. A págai tavasz előkészítésében a szlovákiai magyar írók is jelentős szerepet vállaltak. A szovjet megszállást követően azonban gyökeresen megváltoztak az alkotás feltételei. A reformpárti írók egy része (Bábi Tibor, Csanda Sándor, Rácz Olivér) a restaurált sztálinista hatalom kiszolgálójává válik, más része pedig olyan irodalmi virágnyelvet dolgoz ki, amely egyszerre hordoz látszólag ellenzéki tartalmakat, s el is ködösíti őket. (Dobos László, Duba Gyula, Gál Sándor). Töretlen csupán azoknak az íróknak a pályája maradt, akik az irodalmat nyelvből teremtett művészetnek tekintik, s nem valamely nemzeti vagy osztályideológia eszközének (Tózsér Árpád, Cselényi László, Zs. Nagy Lajos, Tóth László, Varga Imre, Kulcsár Ferenc, Zalabai Zsigmond).

A szlovákiai magyar író nagy társadalmi presztízse jórészt azon a téves illúzió alapult, hogy lehetséges irodalmi kommunikáció író és olvasó között a diktatúra kicselezésével. Ez a kommunikáció azonban csak látszólag működött. Minden volt kommunista ország irodalma átesett ezen a gyermekbetegségen, és bizony sok tehetséges író esett bele ebbe a csapdába, elfeledkezve arról, hogy csak a szabadságában nem korlátozott művész képes igazán jelentős művet alkotni, „s hogy az irodalmi kommunikáció mindig az egyének kommunikációja, nem pedig nemzeteké vagy osztályoké.” A kollektivis-

ta szemlélet, legyen bármilyen fogantatású, korlátozza az alkotás alapfeltételét, a művész szabadságát. A kollektivisták szemléletű szlovákiai magyar írók többsége tisztában volt helyzete és műveik felemásságával. Ezért lesz a regény a hetvenes években a szlovákiai magyar irodalom reprezentatív műfaja. Ez a kollektivisták szemlélet még az avantgarde felől érkező Tóth Lászlót is megérinti. Harmadik verseskötete, az *Ártelés* hasonló indíttatású, mint Duba Gyula és Dobos László nagyregényei. Igaztalan volna Dobos Lászlót, Duba Gyulát, Rácz Olivért vagy Gál Sándort azzal vádolni, hogy sematikus prózát írtak. Szemléletük korszerűtlensége abból adódott, hogy műveikben a dialektikus és történelmi materializmus tételeit visszhangozták, s ez a ideológia bizony alkalmatlannak bizonyult a huszadik századi ember létkérdéseinek megválaszolásához.

A hetvenes évek monumentalizmusra törő nagyepikája késleltette a szlovákiai magyar irodalom fölzárkózását az egyetemes magyar irodalom folyamataihoz. A nagy epikusok történelem- és időszemléletében nemhogy Joyce-i vagy Faulkner-i, de még a Flaubert-i kétségek sem fedezhetők fel. Ez a monumentalista hullám, amely olyan nagy írói tehetséggel és erudícióval megírt művekben kulminált, mint az *Ívnek a csukák*, az *Örvénylő idő* vagy az *Egyszál ingben*, hamar kifulladt.

A szlovákiai magyar irodalomban a lírikusok vetik le először a kollektivisták szemlélet nyűgét. Új költői nyelvet Tőzsér Árpád és Cselényi László, majd később Tóth László teremt. A többiek kritika nélkül átveszik a nyugatosok vagy a népiek eszköztárát, amely a hatvanas évekre erősen megkopott már, sőt Weöres Sándor, Pilinszky János, Nemes Nagy Ágnes költészete felől nézve anakronizmus volt. További két évtizednek kellett eltelnie, hogy az irodalom szabadságharca gyümölcseit is megteremje. Az irodalom kollektivisták szemléletét illetően a konzervatív ellenzék elvárásai alig különböztek a pártbürokratikától, csupán egy más gyökerű konzervativizmust próbáltak meg szembeállítani a hivatalossal. Ezért, amikor Balla Kálmán 1979-ben a korszak leghevesebb irodalmi vitáját kirobbantotta, az ún. ellenzéki konzervatív tábor az állami konzervativizmussal karöltve zúdítt össze a szerzőre.

A szlovákiai magyar irodalom harmadik modernizációs nekirugaszkodása az Iródiák mozgalom nevéhez fűződik. Eredményessége abban kereshető, hogy a hivatalos struktúrán kívül szerveződött, mindenféle közéleti, küldetéses szerepet elutasított, szorosabb és szerteágazóbb kapcsolata volt a magyarországi nemzedéktársakkal, mint elődeiknek, és megtalálta az utat az egyívású szlovák költőkhöz és írókhoz is. Mivel kirekesztették magukat a hivatalos intézményrendszer kereteiből, művészi kompromisszumokra nem kényszerültek.

Fábry Zoltán, aki az ötvenes és a hatvanas években hihetetlenül nagy tekintélynek örvendett, a szlovákiai magyar irodalom apafigurája lett. S bár fölázdozott elveiből egyet s mászt a kommunista irodalmpolitika oltárán, mégis ő tűnt az egyetlen olyan hiteles személyiségnek a második világháború után a Szlovákiában maradt írók között, aki nemegyszer ostorozta fiatalabb íróársait provincializmusuk és szervilizmusuk miatt. Hacsak tehetne, mindig az irodalom autonómiáját védte a politika kontárkodásaival szemben. „Publicisztikai és irodalomkritikai munkásságának alapelvei azonban nem voltak elég mélyen végiggondolva ahhoz, hogy belőlük korszerű irodalomszemlélet megalkotható legyen.”

A hetvenes és a nyolcvanas években a szlovákiai magyar irodalom fejlődését nagy mértékben meghatározta az akkor színre lépő nemzedék tájékozódása. Ekkor váltak hozzáférhetővé magyar nyelven a huszadik századi világirodalom legjelentősebb alkotásai. Olyan írók kerültek reflektorfénybe, mint Weöres Sándor, Pilinszky János, Szentkuty Miklós, Mészöly Miklós, később Esterházy Péter és Hamvas Béla. A magyar irodalom megújulása, a magyar könyvkiadás reneszánsza nem maradt hatás nélkül a szlovákiai magyar irodalomra sem. A szlovákiai magyar irodalom szemléleti, poétikai, ízlésbeli differenciálódása visszafordíthatatlan folyamattá vált. Az 1989-es forradalom egy tagolt, dinamikus átalakulásban lévő irodalmat talált, amelynek szabadságát semmilyen központi pártakarat nem korlátozta többé, és a szlovákiai irodalmi életbe visszatértek az elüldözött vagy elmenekült alkotók: Monoszló Dezső, Tóth László és Varga Imre.

A szlovákiai magyar írók mintha egyszerre akarnának mindent bepótolni, amitől eddig megfosztottak. Ma egyaránt van neoavantgarde (Cselényi László, Juhász R. József), karkai ihletésű próza (Talamon Alfonz, Vajkai Miklós), újrealizmus (Fülöp Antal), neokatolikus költészet (Kulcsár Ferenc), a beat-nemzedéket reveláló próza (Győry Attila, Czakó József), minimalizmus (Móroczy Mária). Ha az írói teljesítmény nem is mindig, de a tarkaság mindenesetre lenyűgöző. A szlovákiai magyar irodalom intézményes hálózata 1989 után tovább bővül, így az írók válogathatnak a kiadók, folyóiratok között.

Az összkép azonban mégsem ilyen idilli. Míg a központ irodalmának megújulását végigkísérte az irodalomkritikai gyakorlat megújulása, a szlovákiai peremvidékeken ellenkező előjelű folyamat játszódott le: az elméleti kutatások megtorpanása és az irodalomkritika szinte teljes elsorvadása. A szlovákiai magyar irodalom, főleg a próza megújulása mellől kiáltóan hiányzik a jelentősebb művek kritikai recepciója. Ezt a hiányt az esetenkénti magyarországi recepció nem pótolja, mert kevés kivételtől eltekintve (Domokos Má-

tyás, Elek Tibor, Görömbei András) hiányzik belőle a szlovákiai fejlődés behatóbb ismerete, és nem az integráció, hanem az asszimiláció szempontjai hatják át. „A magyar irodalomban ma még kevésbé van meg a konszenzus a tekintetben, hogy melyek azok az értékek és hagyományok, amelyek megalapozhatnák a jelen és a közeljövő értékrendjét...” A kisebbségi magyar irodalom több közelmúltbeli jelentős műve nem fér bele sem a posztmodern, sem a tradicionalista irodalomtörténeti szemlélet értékrendjébe sem. Ha tehát ma Magyarországon bárki megkísérli valamelyik kisebbségi magyar irodalom történetét megírni, szinte megoldhatatlan problémáknak néz elébe. Elsősorban azt kell eldöntenie, hogy tárgyát asszimiláló vagy integráló szemlélettel fogja-e vizsgálni. Ha ez utóbbival, akkor járatlan ösvényen indul el. „Nem lehetne egyszer valamiféle, az európai kontextust ismerő, de alapvetően alternatív, perifériális, kisebbségi, de kisebbségi érzések nélküli, sajátos értékrendet figyelő, magyar, de nem provinciális irodalomtörténetet (is) írni”? – idézi Grendel Szilasi László kérdésfelvetését.

Duba Gyula úgy véli, Grendel Lajos *Helyzetképe* ” a posztmodern világkép korszerűen divatos elméletének jegyében ítélezik”, amelynek értékrendje ugyancsak kidolgozatlan. Különösen a realista nagyregények szenvedélyes elutasítását nehezményezi, mivel szerinte ezek nem a kollektivistá ideológia szellemében íródtak, csupán annyiban hordozói és kifejezői a dialektikus és történelmi materializmusnak, amennyiben ez a filozófia a társadalom szövetében, az élet mindennapjaiban rejlett. A regényekben (*Egy szál ingben, Álom Tivadar történetei*), sem más további művekben nem valamiféle eszmeiség dominál, hanem a „történelmi sorsszerűség és a közös emberi szenvedés költészete.”

S bár Grendel esszéje irodalomról beszél, alig vet fel esztétikai kérdéseket. Az irodalom társadalmi helyzetét érintő kultúrpolitikai problémákat vizsgálja. Prekonceptiói is irodalmon kívüliek. Mitizálja az esztétikum fogalmát, s ez a valóságtól távol álló, téves ítéletekre vezet.

A „nyelvből építkező irodalom” meghatározás nem elegendő ahhoz, hogy értékelő kritikai szemléletmódot lehessen építeni rá. Megkérdőjelezhető, sőt szükségtelen a bűnös kiszolgálók vagy a tévedésekre alapozott életművek lista szerű felsorolása. A szocialista realizmus csapdájában vergődő és a hatalommal cinkos viszonyban leledző író képe, ahogy ő az igazság kimondhatósága felett spekulál, szintén elnagyolt általánosítás, felületes korséma és féligazság.

Gál Sándor nem titkolt szubjektivitással – erre utal a levélforma is – fejti ki, hogy Grendel Lajos fölvetései és minősítései anakronisztikusak. Hosszú

távon nincs semmi jelentőségük. „Én az emberiség – benne az irodalom – e földi megmaradásának szempontjából tudok csak közelíteni bármihez, ami az ezredvég horizontján előttünk fölmerül” – hangsúlyozta Grendellel szemben.

Tózsér Árpád szerint a magyar irodalom magyarországi és az ún. határon túli részeinek az együttműködése nagyon emlékeztet a nemzeti irodalmak és a világirodalom kapcsolatmechanizmusára. „Azaz első fokon a szlovákiai magyar irodalom 'másságának' a hiteles visszaigazolása is az lesz, ha ezt az irodalmat az egyetemes magyarság és magyar irodalom egyéb részei is az önmegértésük és létmegértésük részeivé teszik, s ha ez a viszony a kölcsönös recepció adok-veszek viszonyává alakul.” Vajon él-e még a szlovákiai irodalom másság-tudata az egyéb rész-magyar irodalmakban. Sem biztos ígert, sem biztos nemet erre a kérdésre válaszolni nem lehet. Azaz Balla Kálmán 1979-es dilemmájától (Van-e költészetünk?) egy tapodtat sem sikerült elmozdulni, a szlovákiai magyar irodalom autonóm létét illetően még ma is teljes körű a bizonytalanság.

Grendel *Helyzetképe* számtalan egyéb fontos problémát is felvet, amelyekkel általában egyet lehet érteni (pl. asszimiláló-integráló irodalomtörténetész-szemlélet). Ez részben egybevág Tózsér recepciók javaslatával.

Tózsér Árpád nagyon fontosnak tartja a Grendeléhez hasonló szintetizáló elemzések előtt az olyan elméleti alapvetéseket, amelyeknek hozzávetőlegesen a következő alapkérdésekre kellene válaszolniuk: „Hogyan lehetne meghatározni az ún. határon túli magyar irodalom-részeket is magába fogó egyetemes magyar irodalom fogalmát? Ha van ilyen irodalom, akkor mi teszi egyetemessé? Ha a nyelv, akkor ez a területenként más-más jelentéseket is magába szívó nyelv az integrálás mellett mennyire dezintegrálja az egyetemességet? Hogyan működik az egyes határon túli magyar irodalomrészekben az a korszerűbb kollektívumfelfogás, amelyről Kulcsár Szabó Ernő ír az irodalomtörténetében, s amelynek segítségével – Kulcsár Szabó szerint – ezek az irodalmak akár egész eddigi hagyományvilágunk újraértelmezésére is képesek lehetnének?”

Kovács Olga

Szerkesztői megjegyzés: Grendel itt ismertetett és vitatott tanulmánya korábban a *Prágai Tükör* 1995. évi 1–2. számában jelent meg. (Vö. *Kisebbség-kutatás*, 1995. évi 3. sz. 286–289. p.)

Megemlékezés Jámbor Pálról

Dér Zoltán: *Egy európai műveltségű költér. = Üzenet. 27. évf. 1997. 7–8. sz. 399–401.*
 Toncs Gusztáv: *Jámbor Pál. (Tanulmány) = uo. 420–429. p.*

Jámbor Pál (1821–1897) emlékét idézi az *Üzenet* július-augusztusi száma halálának 100. évfordulóján. Alkalom ez arra, hogy a szabadkai művelődéstörténet értékeit tudatosítsák, hiszen Jámbor Pál hosszú évekig élt Szabadkán, és a város legpatinásabb intézményének, a gimnáziumnak köztiszteletben álló igazgatója volt. Itt jelentek meg összegyűjtött művei, s őt választották az 1878-ban alakult Szabadkai Irodalmi Kör tiszteletbeli elnökévé. Jámbor Pál volt Szabadka első országos hírű poétája.

Nem a perújrafelvétel a tematikus szám célja. Nem kívánják a szerkesztők, hogy Jámbor Pál költészetét, drámáit és prózai munkáit az esztétikum magasabb rendű változatának minősítsék. Az azonban elképzelhető, hogy az újabban előkerült iratok fényében az irodalomtudomány némileg módosítsa a róla alkotott elmarasztaló véleményét, hiszen Petrisevich Horváth Lázár a *Honderű* nagyhatalmú irodalmi szerkesztője Jámbor Pál szerencsétlenségére éppen őt, költői álneven Hiadort mint „európai műveltségű költért” állította szembe Petőfi földhözragadt, parlagias népköltészetével. Hiador azonban nem volt kivételes tehetségű költő, mégkevésbé, ahogyan azt a *Honderű* kritikusi vélték, az ország első számú poétája, legföljebb az almanachlíra képviselői számára jelenthetett követendő példát.

Jámbor Pál költészete kezdettől fogva ellentétes megítélésben részesült, s míg korának egyik irodalmi iskolája benne látta a tökéletes költészet, a tisztult szellemi ízlés, a mintaszerű költői dikció mesterét, addig a másik csak a dagályos stílust, az élmények sekélyes voltát, a nyelvi szürkéséget látta.

Méltó helyét kellene hát a magyar irodalomtörténetben megtalálni. Ezt kívánja az *Üzenet* tematikus száma az utóbbi években előkerült dokumentumok, levéltári anyagok közlésével elősegíteni, hiszen eddig Milkó Izidor visszaemlékezésén kívül (*Gesztenyefám. Forum. Újvidék, 1966.*) csupán egy magyar nyelvű életrajz (Csonka Ferenc: *Hiador. Bp. 1944.*) és egy francia nyelvű dolgozat (Zoltan Takács: *Un écrivain hongrois francophile: Paul Jambor Hiador. Pécs. 1939.*) foglalkozott terjedelmesebben a költővel.

A visszaemlékezések, összefoglalók közül most helyhiány miatt Toncs Gusztáv tanulmányát emeljük csak ki, mely a Szabadkai Szabad Líceum Jámbor Pál-ünnepélyén hangzott el 1910-ben. Részletesen ismerteti a költő

biográfiáját, költői és emberi egyéniségét „bánatos, szomorú történetét.” Olyan embernek látja a költőt, akinek magasztos céljai voltak, „önmagáról és az életről ragyogó álmokat álmodott, csakhogy álmai elérhetetlen távolságban lebegtek, és ő a küzdelemben, melyet értük folytatott, elbukott, szinte tragikai sorsban részesült.”

Jámbor Pál 1848 elején papi pályára lépett a kalocsai egyházmegyében, Jankovácon (ma Jánoshalma). Tudományokkal, filozófiával, művészetekkel foglalkozott, s mivel a szabadságot becsülte legtöbbre, egyházával meghasonlott, a papi ruhát levetette. Önzetlen, ideális jellem lévén lassanként elvesztette minden anyagi javát, mivel nem tudott önző, a maga érdekeit ápoló, úgynevezett józan polgár lenni. Az életet szerette, de nem ismerte eléggé, s a művészetet tartotta a legmagasabb értékű emberi alkotásnak. A kor szellemében, romantikus hevülettel felsőbb hivatást tulajdonított a poétáknak, s a költői dicsőséget minden más dicsőségnél többre becsülte. Műveinek tekintélyes száma rendkívüli munkaképességről tanúskodik. Versen kívül drámát és különféle prózai munkákat is alkotott. A szabadságharc alatt tárcáival és tanulmányaival támogatta Kossuth politikáját. A szabadságharc előtt kiadta a *Hattyúdalog* c. verseskötetét, a *Szádvár* c. regéjét, az *Emléklapok egy főrangú hölgyhöz* c. kötetét. Világos után Párizsba emigrál, ahol magyar és francia nyelven egyaránt írt elbeszélő költeményeket és színműveket, regényt, fordított a nemzeti színház számára francia drámákat és franciára magyar verseket és novellákat (*Poésies hongroises*). Hazajövele után kiadta *Párizsi emlékeit* (1861) és gyűjteményes kötetét *Hiador költői művei* (1863), *Hiador újabb költeményei* (1871) címen. Ebben az évben 1871-ben elkészítette *Magyar irodalomtörténetét*, és több színművet is írt: Például a *Nagy Sándort*, és *A milliomos leányt*. Szerkesztette a *Pesti Futár* és a *Közvélemény* c. „röpvéket”, melyekben a maga munkáit és cikkeit közölte. Horatius, Vergilius, Cicero műveinek fordításához is hozzákezdett. 1880-tól 1883-ig huszonnyolc füzetben kiadta összes műveit, melyekből azonban hiányoztak a *Szabadságdalok* és az *Aesopi mesék* átdolgozásai.

Munkásságának helye és értéke a magyar irodalom történetében kezdettől fogva vitatott volt. Költészetében a forma mindig erősebb a tartalomnál. Az érzéseket mindig általánosságban ragadja meg, klasszikai elvontságban. Frazeológiájában finomkodó, lágy, a hangulatfestő szavak és kifejezések sokszor a gondolat épségének és tisztaságának rovására mennek.

Epikai költészetében kevesebb méltányolni valót talál Toncs Gusztáv, mivel itt is inkább a szereplők érzelmi állapotát, belső világát rajzolja a költő szinte minden esemény nélkül. Költői regényei: *Byron* és *Camoés* lírai kép-

sorozatok hőseik szomorú történetéről, figyelmet keltő, helyenként megragadó részletekkel.

Drámai műveit nagy becsvággal készítette, és szívós küzdelmet folytatott színpadi sikerük érdekében a Nemzeti Színházban Pesten, noha mindössze egy darabját, a *Törvénytelen vért* sikerült előadatnia. Nagyobb elismerést Nagy Sándorával aratott Budán, de különösen Szabadkán, ahol a 70-es évektől majdnem minden esztendőben előadták egy-egy darabját. Vázlatosan kidolgozott művei *Kisfaludy Károly*- és *Vörösmarty-féle* drámai eszménykép után készültek, és inkább moralizálásukkal, semmint drámai erejükkel kívántak hatni.

Élete utolsó éveiben csalódott politikában, költészetben egyaránt. A küzdelembe belefáradt ugyan, szomorú, magányos visszavonultságban töltötte utolsó éveit Szabadkán. A végső pillanatban mégis vallásos gondolatok „rajzoltak lelkében, s asztalán talált költeménye (*Húsvétra*), melyet a feltámadás misztériumáról írt, szellemének utolsó költői sóhaja, utolsó lobbanása volt. Egyházával és az emberekkel megbékélve halt meg 1897. április 14-én.”

Kovács Olga

Kétnyelvűség és nyelvhasználat

Mojzes Tímea: Nyelvi kölcsönhatások vizsgálata egy „vérbeli” alternatív iskolában. = Irodalmi Szemle, 40. évf. 1997. 5. sz. 61–76. p.

Tudvalévó, hogy az ún. alternatív oktatási módszer téves, bár a Szlovák Oktatásügyi Minisztérium arról próbálja a magyar szülőket meggyőzni, hogy ez volna a lehető legelőnyösebb gyermekeik számára, hiszen magas szintű szlovák nyelvtudáshoz vezet, ugyanakkor a magyar kultúra is továbbfejleszthető keretében.

A szerző a Komenský Egyetem magyar–szlovák szakos hallgatója az alternatív oktatás következményeit vizsgálja egy olyan városban, (Nagysurányban), ahol naponta érheti incidens a magyarul beszélőket.

Szlovákiában a magyar ajkú gyerek anyanyelvének ápolása szempontjából kétszeresen is nehéz helyzetben van. Nemcsak azért, mert a magyar nyelv, amit a szülőktől tanult, nem a magyar standard, hanem valamelyik nyelvjárás, hanem azért is, mert az alapiskolából kikerülve kevés az olyan szakközépiskola és szakmunkásképző, ahol teljes mértékben magyar nyelvű az oktatás. (A magyar gimnáziumok itt kivételt képeznek.)

A dolgozat célja, megismerkedni az „alternatív oktatás” módszereivel egy olyan iskolában, ahol 34 éve a magyar nyelven és irodalmon kívül az összes tantárgyat szlovákul tanítják. „Ha valóban kétnyelvűséget akarnak az iskolákban kifejleszteni, akkor az iskolának mint intézménynek annak a nyelvnek és kultúrának a fejlődését kell jobban támogatnia, amelynek a hatásai a tanulót az iskolán kívül kisebb mértékben érik... Ha azonban a nyelvek és kultúrák státusa eltérő, és a környezet az egyiket kívánatosabbnak tartja a másikinál, a szocioemocionális és kognitív fejlődés nemkívánatos irányt vesz.” (Göncz Lajos: Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat. 1995.) Mojzes Tímea vizsgálatai igazolják ezt az állítást.

Nagysurány magyar anyanyelvű lakóinak száma az 1910-es népszámlálás adatai szerint legalább 20%-nyi volt. Az 1980-as népszámlálás szerint viszont már csak 0,7%-nyi. Ehhez a drasztikus csökkenéshez feltehetően a vá-

rosban uralkodó magyarellenesség is hozzájárult, aminek történelmi okai vannak. Nagysurány ma a dél-szlovákiai nacionalisták központja.

A nagysurányi Kereskedelmi Akadémia elődje az 1946-ban alapított Érsekújvári Állami Kereskedelmi Akadémia volt, mely 1961-től Közgazdasági Szakközépiskolaként nyitotta meg kapuit Nagysurányban. Ekkor indult az első alternatív évfolyam, mivel a szaktantárgyakat mind szlovákul tanították. Jelenleg az iskola hivatalos neve Obchodná akadémia – Kereskedelmi Akadémia. Az iskolatábla azonban csak egynyelvű: szlovák keretében négy magyar osztály található. A tanári kar 51 tagú, magyar szakos pedagógus egy van, aki magyar nemzetiségű is. A tanári kar további nyolc tagja tud különböző szinteken magyarul, de magyar nyelvű oktatás csak a magyar nyelv és irodalom órán folyik.

A szaktantárgyak tanítása közben ha át is váltanak magyarra, azt pusztán csak a hangulat barátságosabbá tétele kedvéért teszik. Sohasem azért, hogy a szaknyelvet mindkét nyelven tanítsák. Mivel a magyar órák száma is csekély: az első két évfolyamban heti 2-2 óra. A harmadikban és a negyedikben ugyan 3-3 óra van, de csak azért, mert egy szaktantárgy megszűnt, és az igazgató helyette engedélyezte további 1 magyar óra tartását.

Így a tanulók a szakkifejezéseket magyarul egyáltalán nem ismerik. Ebben a szubtraktív kétnyelvűségi helyzetben, amelyet szabályszerűen félnyelvűség kísér, a kétnyelvűség negatív hatásai erősen érezhetők. „Nahát, eddig azt hittem, hogy két nyelven is tudok, most látom, hogy egyikén sem.” (Egy harmadikos diák véleménye a szakkifejezések kérdőíves vizsgálata után.)

A folyosókon valamennyi falíújság szlovák nyelvű, csak a magyar osztályokban vannak magyar nyelvűek is. Az iskolai könyvtárban 2 085 db magyar nyelvű szépirodalmi és ismeretterjesztő mű található, a tanári kézikönyvtárban 891 db, főleg lexikon és enciklopédia. A szlovák tanári és diákkönyvtár 6 391 db könyvvel rendelkezik.

Kérdőíves vizsgálatot négy osztályban 82 diákkal végzett a szerző. Egy tanuló kivételével valamennyien magyar alapiskolából jöttek Nagysurányba tanulni. Lakhelyüket 58-an magyarul, 14-en szlovákul, 10-en mindkét nyelven feltüntették. A szülők foglalkozását, amire a kérdőívben két alkalommal volt mód, 135-ször nevezték meg magyarul, 19-szer szlovákul. Egyszer két nyelven, 9 esetben pedig nem válaszoltak.

Legtöbbjük – 52 diák – magyarul sokkal jobban tud, mint szlovákul. Elég sokan úgy gondolják, hogy egyformán jól beszélnek mindkét nyelvet. Közülük 38 minden nyelvnél jobban szereti a magyart. Ez a megkérdezettek 46, 3%-a. Összevetve az ipolysági, gadóci és Lanstyák István által 512 szakmunkás kö-

rében végzett hasonló vizsgálattal, e tekintetben lényeges a különbség, ugyanis ott 91% viszonyult így az anyanyelvéhez.

Arra a kérdésre, hogy hogyan lehetne elérni, hogy az újabb nemzedék jobban tudjon szlovákul, 53,7% azt válaszolta, hogy más módszerekkel kellene tanítani a szlovák nyelvet.

Az alternatív oktatásról egyáltalán nem hallott 8 diák (9,6%), nem értett vele egyet 37 (45,3%), egyetértett 20 (24,3%). 25 diáknak (29,3%) nem volt véleménye a dologról. A leggyakoribb vélemény, (majdnem 25%) az volt, hogy mindenkinek elemi joga az anyanyelvén tanulni.

Azok a diákok, akik helyeselték az alternatív oktatást, csak egyetlen dolgot vettek figyelembe, nevezetesen a szlovák nyelvtudást. A nyelvhasználat és a nyelvi tudat nem mindig van összhangban. Ezt a már említett Lanstyák István és Szabómihály Gizella felmérése is alátámasztja. Kiderült ugyanis, hogy a beszélők – legalábbis elvben – inkább elfogadhatónak tartják a teljes mértékben szlovák nyelvű szakmai társalgást két magyar személy között, mint az olyat, amelyben a két nyelv keveredik. Ha ugyanebben a szituációban két szlovákiai magyar ugyan magyarul beszélget, de szükség esetén szlovákul is mond akár egész mondatokat, ez a többség szerint még elfogadható. Ha ebben a helyzetben a két beszélő szlovák szakkifejezéseket használ és magyar ragokkal és jelekkel látja el őket, ez nagyon vagy legalábbis elég helytelen.

A szép magyar beszéd náluk a nemzeti identitás része, egyfajta erkölcsi kérdés. Elméletileg. A gyakorlatban sokszor a kettős használat alakul ki.

A kérdőíves vizsgálat eredményei összehasonlítva a Lanstyák-féle vizsgálat eredményeivel, egyértelműen bizonyítják, hogy mire kikerülnek a gyerekek az iskolából, nem két-, hanem félnyelvűek. Az elsősök és a végzősük válaszeit összevetve világosan nyomon követhető, hogyan öli ki a szlovák környezet a diákokból a magyarságtudatot, az anyanyelvük iránti szeretetet. A nyelvcsere legelső jele, hogy a beszélő nem képes saját anyanyelvét alkotó módon használni, mivel kénytelen idegen szavakat iktatni beszédébe. Amikor egy népcsoport fokozatosan átáll egy másik nyelv használatára, ebben a folyamatban épp a kétnyelvűség szerepel átmeneti szakaszként.

Az alternatív iskolák olyan tanulókat nevelnek, akik immár nemcsak szakmájukról, hanem minden témáról csupán „kódváltogatva” képesek beszélni. Ezek az iskolák a másodnyelv fontosságát hangsúlyozzák, csökkentve ezzel az anyanyelv szerepét. Ezek az iskolák végső soron kiölik növendékeikből az identitástudatot.

Kovács Olga

Magyarországi nemzetiségi alkotók találkozója

Szondi György: Tizennegydedmagunkban. = Polisz 1997. 31. sz. szeptember 4–5. p.; Tirts Tamás: Közalapítványi keretek. = uo. 6–7. p.; Doncsev Toso: Egy körülhatárolt világ. = uo. 7–8. p.; Rostás-Farkas György: Indiától hazáig. = uo. 8–11. p.; D. Molnár István: Fájdalmas áthallások. = uo. 11–13. p.; Papuček Gregor: Kiszikkadó humusz. = uo. 14–15. p.; Drescher J. A.: Közös hazában = uo. 16–17 p.; Hergán Tibor: Anyanyelvi életjelek. = uo. 17–18.; Hartyányi Jaroslava: A Dnyeszteri sellőtől napjainkig. = uo. 19–20. p.; Gáta Zoltán: Kérdező nyugtalanság. = uo. 20–22. p.; Caruha Vangelinó: Csillagvarázs a diaszpórában. = uo. 22–24. p.

Hagyományteremtő szándékkal 1997. szeptember 27–28-án első ízben rendezték meg a Magyarországi Nemzetiségi Alkotók Találkozóját azzal a céllal, hogy egymás kulturális értékeinek megismerése gazdagítsa Magyarországot és az itt őshonosként vagy bevándorlóként élő nem magyar nemzetiségek kultúráját.

A *Polisz* szeptemberi számában közölt összeállítás nem hiteles jegyzőkönyve az irodalmi esttel és alkalmi tárlattal gazdagított előadásorozatnak. A megindult eszmecsere azonban segít abban, hogy: –Pomogáts Béla bevezető szavait idézve – „...lássunk tisztábban, tudatosítsuk, hogy ezen közösségi irodalmak, hagyományok, szellemiségek miként érvényesülnek, hogyan épülnek be mind Magyarország, mind anyaországaik kulturális életébe, s hogyan készíthetnek elő egy közép-európai szellemi integrációt, mert ez a régió csak akkor foglalhatja el helyét az európai térségben, s lehet újra tényezője a világ kultúrájának és a világpolitikának, ha elindul a belső kiengesztelődés és együttműködés irányában.”

A kisebbségi közösségek életének jogi, politikai keretét értékeivel és adottságaival – a Tirts Tamás által ismertetett – kisebbségi törvény biztosítja. A jogi alapok megléte feltétele a másik dimenzióknak, a kulturálisnak: az állam feladata a térség multikulturális jellegének gyakorlati, intézményi keretekben történő biztosítása és fejlesztése Magyarországon, ahol kisebbségi kultúrákhoz tartozó polgárok is élnek.

Töttössyné Andorfer Magdolna a kulturális öngazgatás alapegységének és leglényegesebbnek az iskolák önállóságát, az anyanyelvi szakképzés fontosságát tartotta.

Tirts Tamás számadataiban is gazdag előadásában legfontosabb kérdésként a pénzügyi támogatás biztosítása mellett a roma társadalom külön kezelését emelte ki, mivel a hazai cigányság problémái szétfeszíthetik a magyar társadalom sikerrel kecsegtető átalakulását.

Saltzer Géza egyebek mellett a hazai nemzetiségek zene- és énekkultúrájának két forrásáról beszélt figyelemreméltón.

Doncsev Toso a magyarországi bolgár alkotóművészek tevékenységéről szólva aggályainak adott hangot: jogosult-e magyarországi bolgár irodalomról, festészetről, zene- vagy filmművészetről beszélnünk. Rövid történeti áttekintés során az önálló magyarországi bolgár irodalom kezdeteit 1915-re teszi, amikor a *Magyar-Bolgár Szemlében* tanulmányok és műfordítások láttak napvilágot. Az ezt követő nyolc évtized alatt időszaki és egyedi kiadványok, illetve a *Bolgár költők antológiája* jelezte a magyarországi bolgár irodalom, irodalomtörténet és irodalomkritika létét. A szó szűkebb értelmében véve valódi szellemi, művészi műhelyről csak a *Haemus* c. kétnyelvű irodalmi folyóirat megjelenésétől, 1992 óta lehet szerinte beszélni. Ez a kiadvány fóruma az egyetemes bolgár kultúra szerzőinek, valamint a magyarországi bolgár és magyar alkotóknak.

Rostás-Farkas György *Indiától hazáig* c. előadásában a cigányság magyarországi sorsátörténetét vázolta fel a 14. századtól napjainkig, bízva abban, hogy a Föld cigányai végre megbecsült, elismert tagjai lesznek országuknak, ahol kisebbségben élnek és alkotnak.

D. Molnár István áttekinti, miként mutatták és mutatják be honfitársaikat és a magyar–lengyel viszonyt, beleértve az irodalmi kontaktusok tényeit is azok a lengyel írók, akik hosszabb ideig, évekig éltek Magyarországon. A szerző egyébként részletesen ír minderről *A magyarság a modern lengyel irodalomban, 1919–1989.* (Debrecen, 1995.) c. könyvében.

Papuček Gregor a valós körülmények ellenére csodaként kivirágzó magyarországi szlovák irodalomról szól az 1950-es évektől egészen napjainkig.

Drescher J. Attila a német nemzetiségi irodalom teljesítményét vizsgálva megállapítja: ha a német nemzetiségi irodalmat hozzájárulásnak tételezzük a hazai magyar kultúrához, az „létszámarányos” ugyan, de még korántsem mérítette ki a tartalékait.

Hergyán Tibor a romániai magyar irodalomról szólva, valójában a folklór-irodalomra gondol, mivel ennek van nagyobb szerepe a magyarországi ro-

mánság identitás-megőrzésében. Azonkívül a 18. században a Körösök vidékén letelepült románság mindig is kulturális és nyelvi elszigeteltségben élt, az ismert történelmi körülmények miatt „visszafojtott anyanyelvűségnek” nevezett szindrómában. A nyelvészek szerint a magyarországi románok jelenleg a nyelvcserre állapotában vannak. Felmerül tehát a kérdés: szülehetnek-e szépirodalmi alkotások irodalmi nyelv nélkül?

Hartyányi Jaroslava a Dnyeszteri sellőtől (1837) – az új galíciai ukrán irodalom első kiadványa – napjaink legfiatalabb tehetségeinek munkásságáig jutva tekinti át a magyarországi ukrán irodalmat.

Gátai Zoltán a beszédmód-váltás poétikai kérdésének szempontjából csak azokról szól az 1945 utáni magyarországi horvát, ill. szerb költők közül, akiknek fontos szerepet tulajdonít a vizsgált nézőpontból.

Caruha Vangelió a Magyarországon a 17. század óta jelen lévő görög diaszpóra jeles alkotóit mutatja be röviden, egészen napjainkig. Befejezésül hangsúlyozza, hogy az újjörög irodalom átültetésének és terjesztésének oroszlánrészét az itt élő görög irodalmárok végezték el.

Kovács Olga

A szlovák etnográfia forrásai

Leščák, Milan: Quellen zur Entwicklung der slowakischen Volkskultur in den Jahren zwischen den Weltkriegen. = Slovenský národopis, 45. roč. 1997. 2. no. 175–187. p.

A két háború közötti Szlovákia etnográfiai műhelyei az új csehszlovák szuverenitás teremtette elkötelezettséggel és lendülettel kezdtek átfogó tevékenységbe az addig kezdetleges lépéseknél megrekedt empirikus kutatás terén. A külső indítást néhány alapvető kézikönyv, illetve a szlovák etnográfiai atlasz előkészítése adta, de a szakterület nélkül is érzékelték a munka szükségességét. A megalapozási szándék a 30-as évek végére érett be igazán, s így a gyűjtőmunka eredményeit hasznosítani akaró kézikönyvprogramból a háború kitöréséig kevés vált valóra. De az anyag összegyűlt, és feldolgozásra készen állt. Esetenként áll a mai napig is, mivel az etnográfiai szakma a háború után nem kapta meg azt az ösztönzést és lehetőséget, amely kellett volna az első lendület töretlen folytatásához.

Egyébiránt a háború alatt és után az anyag némely része el is vészett, elkalódott. Megmaradt és teljességében még fel sem dolgozott része így is páratlan

kincs, és vétkes az a passzivitás, amely évtizedek óta halogatja közzétételét. Időközben születtek persze részfeldolgozások, a rendszerváltás óta tulajdonképpen már lendületesebben; ilyenek a tanulmányíró egyes munkái is, aki mostani német nyelvű tanulmányban az akadémiai Etnográfiai Intézet kezelésében lévő anyagról általánosságban igyekszik számot adni.

1. Az archív leletanyag értéke a gyűjtési módszer tükrében

A 30-as évek kezdeményezése nem követhette az egyedi élő adatfelvétel megszokottabb módszerét, hanem olyan hálós módszerhez kellett folyamodnia, amivel egyszerre, egyidejűen fedhette le a vizsgálandó terepet, vagyis lényegében az egész országot.

Már F. Wollmann 1928-ban elkezdett prózai folklórgyűjtései is közelítettek ehhez az egyetemi hallgatói csoportok folyamatos megbízása révén. A tágabb tematikájú későbbi vállalkozások azonban a kérdőíves formát választották: az íveket a falusi pedagógusokhoz juttatták el, akik a helyi adottságoknak megfelelően és önnön leleményük szerint térképezhették fel a környezetet. Eközben felhasználhatták saját műkedvelő gyűjtéseiket, közvetlen ismereteiket.

A válaszok egy részében így gyakran „irodalmasított”, anekdotikus keretű adatok jelentkeztek, esetleg hosszú éveken át gyűjtött sajtókivágatok kíséretében. Egyes vonatkozásokban ekképpen nem teljesen egzakt metodika (szubjektív válogatás, egyéni kommentárok stb.) végeredményben még gazdagabb, többretegű anyagot is produkált; az elemző könnyen elválaszthatja a tényszerű elemet a szubjektívtől, míg ez utóbbinak is megvan a maga dokumentumértéke. Legalább egy tekintetben azonban csakis a kérdőív alkalmas – átfogóbb formában – a többgenerációs dimenzióban történő adatfelvételre.

2. Egy centrális témakör – a házasodás – a gyűjtések tükrében

A népelmélet maradandóan középponti eseményköre a leánykéréstől a lakodalomig a házasodás.

A szlovák (alapvetően R. Bednárik műhelyében indított) gyűjtésekben is ez a leggazdagabb, és felettébb sokoldalú megvilágítást tesz lehetővé. E vonatkozásban őrződnek meg a legtovább az archaikus elemek is.

A gyűjtések közben feltett kérdések igyekeztek átfogni mind a teljes eseménykört, mind pedig dimenziói összességét (közösségi rítus és kommunikáció, tárgyi kellékek – egészen a lakodalmas fogásokig). Számos jól általá-

nosítható megfigyelés között karakterisztikusan mutatkozik meg a gyűjtött anyagban a kelet-szlovák régió épebb, időben szívósabban őrződő hagyományainak teljessége, mely nyugat felé haladva fokról-fokra szűkül. A J. Mjartan vezette felmérés a gyermekáldás témájában hasonlóan érdekes anyagot eredményezett.

3. Egy átfogó felmérés tanúsága

V. Prazák (prágai egyetem) terve három kategóriában – népviselet, lakóház, szokások – fogta össze a néprajzi jelenségek teljességét. Sajnos, éppen ez a gyűjtés károsodott elég jelentős arányban; jobbára csak a harmadik témában kapott válaszok maradtak fenn. A meglevő anyag azonban kimerítő alapos-sággal adatolja a szokásformák élő vagy akkorra már kiveszett, csak az emlékezetben őrzött elemeit, táji változatait stb. A Prazák-féle kérdőívek nagy erénye: tudatosan kérdeztek rá a már csak emlékezetben élő szokásokra.

4. Kitekintés

Az 1918 előtti kezdemények fontos állomása volt P. Dobsínský 1870-ben Bécsben kiadott, 1993-ban – sajnos – szakavatott kommentár nélkül újramotyomott gyűjteménye. Különösen értékes fejezete: a naptári évkör áttekintése a népszokásokban. Ez a mű önálló, egyéni gyűjtőmunka eredményeit tette akkor közzé (folklór, tárgyi–szellemi néprajz). Már Dobsínský megkülönböztet a gyűjtés időpontjában eleven és kihalt vagy kihalófélben levő szokásokat. Roppant tanulságos az 1870-es és az 1939–42 körüli kép egybevetése: kiderül, hogy a Dobsínskýnál még eleven szokások hetven év után is nagyjából tovább élnek. Java részük majd csak a 2. világháború után vész el a vidék és a falusi termelési mód erőszakos felforgatása, az állampolgári lét szisztematikusan bürokratizálása nyomán.

5. Néhány elvi, általános észrevétel

Adott felmérések önmagukban és még inkább az összehasonlítások tükrében tanúsítják az etnografikus elemek idő- és térkorrelációit: az egy helyütt látszólag eltűnt elem másutt eleven, az eltűnés ezért esetleg „az előfordulás gyakoriságának – pillanatnyi nulla értékében fogható fel. A népviselet és az építkezési mód elhagyása nehezen cáforlható. Más típusú folklórelemek, pl. éppen a különféle szokásformák, azonban rejtetten (akár városi környezetben

is) tovább élnek, az új életkörülményekbe is átmentődnek. (Még a viselet egy-egy részeleme is.) Vagyis alapvetően fontos kérdéskör a lappangó és az elhaló-kivesző elem között levő létezmód.

Az elemek eleven voltukban is változtak. (Csak egy példa: a lakodalmas szónoklatokba átkerült templomi esketési formulák, motívumok a templomi változtatások nyomán módosultak.) A lappangás az átalakulás fázisa is lehet. A lakodalmas színhely általános váltása – a lakókörnyezetből a vendéglőbe, kultúrházba – nem okvetlenül hagyja el a helytől független hagyományelemeket, vagy új elemek kialakulásának forrása lehet. Vagyis a néprajzot, a folklórt nem szabad olyan gyorsan, olyan visszavonhatatlanul temetni a mai időkben sem. Adott környezetekben részlegesen képes újraéledni is. Csak az idegenforgalmi szolgáltatásként kultivált műfolklorizmus nem segíti elő a túlélést.

Komáromi Sándor

Az északi lemákok művelődési törekvései

Serba, Galina: Rozvitok osviti v pivničnij Lemkivšini XVII–XX stolit'. = Duklā, 45. r. vid. 1997. 3. no. 33–36. p.

Az északi Lemákföld a Beszkidék északi lejtőin, a Szan és Poprád között terül el. Az ukránul beszélő lemákok a 7–8. századtól kezdve élnek itt. Kezdetben a Kievi Rusz fennhatósága alá tartoztak. 1309-ben a területet lengyelek vették birtokukba. 1772-ben, Lengyelország első felosztását követően osztrák uralom vette a kezdetét. 1918 óta ismét lengyelek uralják a régiót. A lemák lakosság lélekszáma 1939 és 1944 között kb. 200 ezer volt. Ma ez legfeljebb az iménti szám töredéke.

A 18. században, nem lévén még általános tankötelezettség, a lemákok túlnyomó része analfabéta volt. Ennek ellenére rendelkezett bizonyos művelődési igénnyel. Ezt az igényt az írástudók, többségükben diakónusok úgy elégítették ki, hogy – ma így mondanánk – kiscsoportos felolvasásokat tartottak saját otthonaikban. Az olvasmányok vallásos jellegűek voltak, és egyházi szláv nyelven írták őket. A diakónus e szolgáltatásáért „tiszteletdíjban” részesült.

Az Osztrák Birodalomhoz való tartozás előmozdította az iskolák fejlődését, ám korántsem parádés feltételekkel. Nagy volt a tantermek és felszerelése-

sek hiánya, nem is beszélve arról, hogy alig volt a régióban szakképzett pedagógus. A tanítási nyelv a német lett, s így a lemák gyerekek túlnyomó többsége továbbra is analfabétaként nőtt fel.

1817-ben engedélyezték, hogy az állami iskolákban lengyel legyen a tanítási nyelv. Az ezáltal „lengyelesített” iskolaügy egészen 1939-ig fennmaradt. A lemákok emiatt ismét csak analfabétaságra voltak nagyrészt ítélve. A görög katolikus püspökök iskolaügyi szorgoskodása nem tudott elégséges kapacitásokat teremteni az ukrán nyelvű oktatás számára.

Az első világháború után a lemák településekre kezdtek visszatérni azok a fiatalok, akik valami úton-módon pedagógiai képesítést szereztek, s nekiláttak, hogy szülőföldjükön megszervezzék az ukrán nyelvű tanítást, illetve az ukrán szellemiségű népművelést. Azon kívül, hogy tanították a gyerekeket, dalárdákat alapítottak, ifjúsági esteket rendeztek, könyvtárakat létesítettek. Arra is gondjuk volt (olykor saját jövedelmük terhére), hogy a tehetséges lemák gyerekeket gimnáziumokba és tanítóképezdékbe irányítsák. Törekvéseiket a lemergi népművelési egyesület, a Prosvita, valamint a USA-beli lemákok azonos nevű egyesülete intenzíven támogatta. A görög katolikus szerzetes- és apácarendek kolostoraikba fogadták a felsőbb iskolába került lemák fiatalokat.

A kibontakozott fejlődést akasztotta meg a lengyel állam elhatározása, hogy a lemákokat teljes mértékben asszimilálják. 1930-tól kezdve „oktatási érdekből” Lemákföldről az ország belsejébe helyezték át a lemák nemzetiségű pedagógusokat. 1932-ben „kitalálták”, hogy a lemák nyelv tulajdonképpen nem is ukrán, hanem lengyel nyelvjárás, s következésképpen maguk a lemákok sem ukránok, hanem lengyelek. Megtiltották a korábbi külső támogatások elfogadását, bezárták a lemák olvasótermeket. A diszkrimináció 1939-ig évről évre fokozódott.

A sors fintora: Lengyelország német megszállása, illetve a Lengyel Főkörmányszág létrejötte kedvező helyzetet teremtett a lemák nemzeti kulturális törekvések számára. Sorra-rendre alakultak újjá, illetve alakultak meg a falusi lemák iskolák (1939 végén már 26 volt belőlük), tanítóképző tanfolyamok szervezésére került sor, közép- és szakiskolák nyíltak. A főkörmányszág belsejéből visszatértek az áthelyezett lemák pedagógusok, s városokon is sok értelmiségi vált lelkes támogatójává a lemákság törekvéseinek. Fellenőtt az énekkari és színjátszó mozgalom, ukrán nyelvű könyvtárak gyarapítására adományok gyűltek össze.

A lemákok körében új azonosságtudat volt kialakulóban, s ez visszaszorította a korábban meglehetősen elterjedt russzofíliát. A szerző a szóban forgó

öt éves szakasról összefoglalóan a következőket állapítja meg: „A háború és a megszállás minden rémsége, illetve a vele járó rendkívüli tragédiák, továbbá a megélhetési feltételek nehézségei ellenére a lemákföldi ukránok az 1939-től 1944-ig tartó német megszállás alatt jobban álltak, mint bármikor is előtte és utána.”

A második világháború befejezése utáni lengyel restauráció – sajnos – megsemmisítette az időközben létrehozott lemák intézmények mindegyikét, megszüntette a korábbi vívmányokat. Sőt: a lengyel kommunisták szovjet támogatással elűzték szülőföldjükről az ukrán lemákok többségét, illetve szét-szórva a nyugati határszélre telepítették őket.

Most, ötven évvel a szégyenletes kitelepítés, az ún. Visztula-akció után, a lemákok egy része, visszatelepült szülőföldjére. Ám anélkül, hogy kisebbségvédelemben részesülne. Így aztán az ukránság e szórványa gyors asszimilációnak néz elébe.

Futala Tibor

A közép-európai kis nemzetek sorsa

Nič, Milan: Milan Hodža és Bibó István: két elképzelés a II. világháború utáni Közép-Európáról. = *Pro Minoritate*, 1997. különszám 65–72. p.

A FIDESZ által 1991-ben alapított Pro Minoritate Alapítvány független nonprofit intézményként kívánja elősegíteni a nemzeti és etnikai kisebbségek identitásának védelmét és fejlődését. Az idén ötödik alkalommal rendezték meg nyári szabadegyetemüket azzal a céllal, hogy az elakadt magyar–szlovák politikai párbeszédnek újabb lendületet adjanak. Az előadók és a résztvevők olyan politikai erők, akadémiai műhelyek neves képviselői, akik a témaválasztás alapjául szolgáló problémára, a posztkommunizmus nyomorúságára választ kívánnak adni.

Közép-Európa országaiban a piacgazdaság és demokrácia keretei között a posztkommunisták hatékonyan aknázzák ki a megszokott kapcsolatrendszer és működési mechanizmus adottságait. Ha erre a kérdésre nem ad adekvát választ a térség antikommunista, európai értelemben vett polgári elitje, féltő, hogy ezek az országok újabb kényszerpályára kerülnek. Ez a kényszerpály a nem az euro-atlanti térséghez való fölzárkózásunkat eredményezné, hanem végleges leszakadásunkkal a latin-amerikai típusú társadalmakhoz hasonulnánk. Ez pedig óhatatlanul Közép-Európa népeinek kapcsolatait is tartósan befagyasztaná. A *Pro Minoritate* különszáma ennek az első, de remélhetőleg nem az utolsó dél-szlovákiai nyári szabadegyetemnek az anyagát tartalmazza. Terjedelmi okokból azonban csak Milan Nič *Két elképzelés a II. világháború utáni Közép-Európáról* c. előadását szemléljük belőle.

Az 1938–39-es évek és Hitler fenyegetései felfedték a közép-európai versailles-i rendezés ingatagságát. A szlovák Milan Hodža és a magyar Bibó István ebben az időszakban formálta meg véleményét a Szovjetunió és Németország közötti háború befejezése utáni területrendezésről. Hodža 1942-ben londoni emigrációban publikálta *Föderáció Közép-Európában* c. munkáját. Bibó pedig idehaza írta 1943–45-ben *A kelet-európai kis nemzetek nyomorú-*

sága c. tanulmányát, de csak röviddel a háború után tudta közzétenni. Hodža politikus és csehszlovák miniszterelnök, rövid ideig külügyminiszter, aki a mai szlovák történészek szerint „kora legnagyobb közép-európai politikusainak egyike”, Bibó pedig külföldön és hazájában egyaránt kiérdemelte a „legeredetibb XX. századi magyar gondolkodók egyike” megtisztelő címet.

A kis nemzetek széles körű problémáit vizsgálva, mindketten Közép-Európa olyan elrendezését keresték, amely legjobban konszolidálta volna a térséget és nemzeteit, illetve megteremtette volna a stabil fejlődésükhöz szükséges feltételeket. Különböző, egymást kölcsönösen kiegészítő megoldásokat találtak.

Hodža számára a közép-európai egyezmény nem csupán a háború utáni helyzet következménye volt, hanem történelmileg kikerülhetetlen aktus. Közép-európai viszonylatban nagyszabású decentralizációt tartott szükségesnek, a kisebbségek számára területi, adminisztratív és kulturális autonómia kombinációjával kiegészítve.

Bibó a történelmet sakktáblaként képzelte el, amelyen bizonyos elvekhez kell igazodni. Ha valaki ezeket az elveket valahol megsérti, a következő lépésnél veszít. Hodžához hasonlóan ő is a 16–19. századi európai hatalmi egyensúly klasszikus rendszeréből vont le tanulságokat, bár más részletekre helyezte a hangsúlyt. A versailles-i békeszerzők kudarcot vallottak a közép-európai területi egyensúly kialakítása során, mivel nem tudtak eléggé elvszerűek lenni. A két világháború közötti Közép-Európa így a feszítő területi ellentétek labirintusában találta magát, melyek meghosszabbították a politikai deformációt és a harcot a túlélésért.

A kérdés, amelyben Bibó és Hodža véleménye lényegesen különbözött, az a versailles-i és a trianoni békeszerződés értékelése volt. A szlovák politikus pozitív fényben látta a békeszerződéseket mint a térség nem magyar és nem német nemzeti felszabadításának szimbólumát. Függetlenségükre és önmeghatározásukra való jogok elismerését Hodža a további konszolidáció legfőbb előfeltételeként emelte ki. Bibó egyetértett azzal, hogy Versailles nagy előrelépés volt, de rögtön hozzátette, hogy egyúttal zűrzavaros lépés is. Véleménye szerint az 1919. évi újabb rendezés döntő kérdése nem a kis nemzetek függetlenségének deklaratív elismerése, hanem az őket elválasztó állandó határok kijelölése volt. Bibó hitte, hogy a nyelvi határok alapján való területkijelölések elvileg lehetségesek olyan nyelvileg vegyes területeken is, mint Erdély vagy a Szudéták. A kérdésre vonatkozó nézeteinek ez volt az achillesi pontja.

Hodža elvetette Versailles felelősségét Münchent követően. Bibó ellentétes nézeteket vallott. Véleménye szerint Versailles a kisnemzeteket terület-

centrikus nézettel fertőzte meg. Az egész két világháború közötti Közép-Európában nem volt egyetlen ország sem, amely képes lett volna területi vitákon felülemelkedő külpolitikát folytatni.

Hodža a kisebbségi kérdést „tipikus közép-európai problémának” tartotta, amely a specifikus történelmi fejlődés miatt sohasem tűnik el a térségből. Számolt a demokrácia feltartóztathatatlan előretörésével az egész térségben, amely majd elfogadható intézményi megoldásokat fog kialakítani. Ez is oka volt annak, hogy Hodža nem gondolkodott a határok megváltoztathatóságáról. Bibó szintén úgy vélekedett, hogy a létező határok újabb száz évre stabilizálódnak, bár figyelmeztet, hogy jobb volna „jó és általánosan elfogadott határokat”. A kisebbségi probléma intézményi megoldásával szemben szkeptikus volt, kivéve, ha „a nemzetek többségénél győzedelmeskedik a világosan látó, merész és demokratikus közvélemény.” Ilyen esetben valamennyi kormánynak meg kellene valósítania valamennyi kisebbségi követelést, az elszakadás kockázatával együtt.

Az egyik oka annak, hogy a szlovák politikus és a magyar tudós a kisebbségi kérdéseket másképpen látta, a demokratikus tradíciókra és a régió perspektíváira vonatkozó eltérő nézeteikben rejlett. Hodža optimizmusának forrása a közép-európai nacionalizmusok tulajdonságainak felületes, idealizáló szemlélete volt. Bibó nézete a nacionalizmusról a fogékony tudós történelmi-pszichológiai analízisének legfőbb eredményét testesíti meg. Mindenekelőtt leleplezi a régióban élő kisnemzetek nyelvi nacionalizmusának „egzisztenciális félelmét a társadalomtól”.

A kisebbségek problémái között Bibó helyesen látta, hogy esetükben a nemzeti államtól való elidegenedésnél többről van szó. Szerinte a probléma lényege az utódállamok nemzeti államokként való önmeghatározása. A konfliktus az identitás szintjén kezdődik. A kisebbségi lét másodrendű, és ez az állapot nem tartható sokáig.

Hodža sem bízott a nemzeti államokban. Az általa javasolt erős központi szervekkel rendelkező közép-európai föderációnak végső következménye a kettős – szövetségi és nemzeti – identitás kialakulása lenne, ami elszakítaná a kisebbségeket az elidegenedéstől. Egyetlen hasonló föderáció sem járt sikerrel, még a demokratikusan létrehozott Csehszlovákia és Jugoszlávia is legitimitását veszítette a kommunizmus bukása után.

A határok etnikai alapon való megváltoztatásának további alternatívája a lakosságcsere volt. Bibó ezt mint „hitleri találmányt” elveti.

Hodža elmékedéseiben, „Bibóval szemben nem foglalkozik belső ellentétekkel, hanem az egész térség külső konszolidációjával. Lényegében Hodža

abszolutizálta a kism nemzetek együttműködésének kérdését mint a védelem kikerülhetetlen módját és érdekeiknek biztosítását a szomszédos Németországgal és Oroszországgal szemben. Hodža szemlélete a szétzúzott és így könnyen uralható Közép-Európáról az erőegyensúly koncepciójának szempontjából lehetővé tette a sztálini Szovjetunióból érkező hatalmi megfélemlítés érzékelését... Az inkább baloldali beállítottságú Bibó ezt a perspektívát figyelmen kívül hagyta.”

Bibó alaptézise a térség kism nemzetek biztonságát illetően nagyon peszsimista. Szerinte Közép-Európában a nemzetek csupán etnikailag homogén államokban képesek szilárdan kifejlődni, mivel az egyes nemzeti mozgalmaknak ez a tulajdonképpeni céljuk: kiépíteni egy államot, melynek alapja a nép együvé tartozása és a közös nyelvhasználat. Ésszerűbb és humánusabb a versailles-i és a trianoni határokat megszabni az etnikai térkép alapján, mint radikálisabb megoldásra alkalmat adni.

„Összességében Milan Hodža intellektuálisnak tűnik látásmódjával és a 19. század emberének hozzáállásával. Bibó modern szerző és politikus gondolkodó, aki egyértelműen a 20. század, valamint napjaink embere. Míg Hodža könyvét érdeklődéssel olvashatjuk, majd nyugodtan visszatehetjük könyvespolcunkra, addig Bibót inkább hagyjuk szem előtt az íróasztalunkon. Segítségükkel megérthetjük a jelenkor problémáit, a térségbeli nacionalizmus kifejlődésétől kezdve egészen a volt Jugoszláviában a közelmúltban lejátszódó eseményekig.”

Kovács Olga

Magyarország és Románia fej fej mellett Európába

Capelle-Pogacean, Antonela: Hongrie/Roumanie: rivalités et synergies dans la marche vers l'Europe. = Politique Étrangère, 1996-97. 4. no. 853-866. p.

1996. augusztus elején Bukarestben és Budapesten egyaránt nagy meglepetéssel nyugtázták, hogy a két ország közötti alapszerződés létrejött. A négy évig tartó tárgyalások rendszerint a romániai magyar kisebbség jogállása megállapításának kérdésében akadtak el. Az ország összlakosságának 7,2%-át kitevő 1,6 millió magyar nemzetiségű állampolgár ügyének tisztázása gyakorlatilag Trianon óta nem jutott nyugvópontra.

Az Európa Tanács 1995 óta érvényben lévő 1201-es ajánlását a román, illetve a magyar fél különbözőképpen értelmezte. Magyar részről a kisebbségek kollektív jogait látszott biztosítani az ajánlás, amely ezen túlmenően „az adott állam törvényeivel összhangban helyi autonómia, speciális (etnikai alapú) státus” megteremtésére is lehetőséget adott volna ott, ahol többségben magyarok laknak. A román partner ezt túlzó belemagyarzásnak tartotta.

A kétoldalú megegyezés távolinak tűnt, különösen a választási ciklusának végén járó Ilescu-kormány részéről minősült indokolatlannak a tárgyalások siettetése. Ennek ellenére a „jószomszédi együttműködési megállapodás”-t szeptember 16-án eléggé váratlanul már alá is írták Temesvárott.

Nem kétséges, hogy a váratlan megegyezés a két ország mielőbbi sikeres euro-atlanti integrációjának reményében jött létre. Ezt célozta az aláírást közvetlenül megelőzően a két ország védelmi miniszterei által Aradon meg erősített kölcsönös bizalmi megállapodás is. Noha több elbizonytalanító tényező – köztük a Nyugat gazdasági recessziója, Európa politikai identitásának kérdése – is árnyékot vet rá, a nyugati hatalmak végeredményben üdvözik a magyar–román alapszerződés létrejöttét, mert az általuk szívesen hangoztatott elvek: a határok sérthetlensége, az emberi jogok biztosítása és a nemzeti kisebbségek elismerése jut kifejezésre szövegében.

Minthogy sem az etnikai alapú autonómia, sem a kollektív jogok nem kerültek be az alapszerződésbe, magyar részről korántsem olyan egyöntetű a lelkesedés, mint pl. Bukarest részéről. A meglévő fenntartások nyilván a hosszadalmas további tárgyalások során is kifejeződnek majd. Mivel 1996 júliusában a Magyarok IV. (budapesti) Világtalálkozója nyíltan állást foglalt az autonómia és önrendelkezés követelésében, egyes diplomáciai körök úgy látják, a magyar kormány kényes helyzetbe kerülhet a magyar–román bilaterális tárgyalások során. Nevezetesen az ország európai integrációjának pártolását illetően kockáztatja a Nyugat jóindulatát.

Nyugat-Európa számára amúgy is időszerű – a centrifuga-elvet figyelembe véve – az olyan alapfogalmak újrafogalmazása, mint a „nemzetállam”, „állampolgárság” vagy a „kisebbség”. Az „autonómia” értelmezése is túlságosan bizonytalan, a különböző dokumentumok különböző módon alkalmazzzák. Bukarest szerint a nemzetközi normák csak olyan minimumot biztosítanak, amely nem kérdőjelezi meg az ország egységét.

A romániai magyarság vezetőinek korántsem csak „autonómiás” sérelmek vannak. Hiányolják az alapszerződés záradékából a kolozsvári magyar egyetem újraindítását, a magyar egyházaktól elvett egyházi javak visszaszolgáltatását, valamint az ítélethozatali és közigazgatási gyakorlatban az anya-

nyelv használatának biztosítását. Szerintük a tárgyalások befejező szakaszában a magyar fél nem képviselte ezeket a követeléseket.

Milyen előrelépést jelent tehát az alapszerződés? Az etnikai, kulturális, nyelvi, vallási identitás jogát mindenki elismeri, a gyülekezési jogot, az anyanyelvhasználatot, az anyanyelven való tanulást pedig garantálja.

Nyilvánvaló, hogy mindkét félnek lehettek engedményei a tárgyalások során. Az 1994 óta tárgyaló magyar szociál-liberális kormányzat jelszava a nemzeti kisebbségeket illetően a pragmatizmus volt, s ez a gyakorlatban a részletekben rejlő előrelépésben valósult meg. Az alapszerződés aláírása a túlfélen az ellenzék győzelmének, a nacionalisták visszavonulásának az előhírnöke volt.

A magyar külpolitika 1990-ben gyökeresen szembefordult a korábbi kommunista gyakorlattal. Antall József reflektorfénybe állította az „elfelejtett” nemzeti kisebbségeket. Az 1994. évi kormányváltást követően a külpolitika ugyan megőrizte az antalli alapelveket, de a hangsúlyt áthelyezte. Jelenleg az euroatlanti integráció kérdése élvez prioritást a szomszédos országokkal való megbékélés, illetve a magyar kisebbségek sorsát illetően, a liberálisok pedig megsztottak a „társnemzet”/„nemzetállam” kérdésében, így magyar részről az érdemi tárgyalásokon az a liberális vélemény kerül előtérbe, miszerint az adott ország törvényhozása határozza meg az ott élő kisebbségek lehetőségeit (Eörsi Máttyás). A konfrontáció ezzel lényegileg megszűnt, hiszen legfeljebb az adott állam, jelen esetben Románia deficitcs jogállami volta kérhető számon, s az is csak a nemzetközi jogi gyakorlat alapján, mely éppenséggel többértelmű.

Ezzel az ún. pragmatizmussal fordult szembe a „Budapesti Nyilatkozat”, melyet a milicentennáriumot ünneplő IV. Magyar Világtalálkozó fogalmazott meg 1996. július 4–5-én. A hosszas vita után elfogadott szöveg különös hangsúlyt helyez a határokon túli magyarság ügye iránti felelősségre. A szociál-liberális kormányzat emiatt némiképp visszakoyni kényszerült ebben a kérdéskomplexumban.

A kétoldalú alapszerződés megkötése a magyarországi ellenzéki pártok körében továbbra sem akceptálható. A kisgazdák Trianonnál is rosszabbnak tartják az etnikai autonómia és a kollektív jogok garantálása nélküli meg egyezést. Egy kereszténydemokrata képviselő pedig azt kérdezte, hogy az Európába vivő úton tényleg a Balkánnal kell-e megegyezni. A FIDESZ és az MDNP szerint is csak a különböző autonómiák segíthetik hozzá a magyarságot jövőjének biztosításához. Az Európához első körben csatlakozni kívánó Magyarország talán meggyőzheti a Nyugatot a követelések jogosságáról, – reméli az ellenzék.

Kérdés, hogy a romániai ellenzék értékelni fogja-e a Horn-kormány pragmatizmusát, vagy az új Európa határa a magyar–román határral lesz azonos?

Az 1996 elején beharangozottakkal ellentétben az alapszerződés létrejötte után a magyarellenes propaganda szinte teljesen hiányzott a romániai pártok választási kampányérveiből. Hozzájárult ehhez egyébként az a tény is, hogy a napi gyakorlatban a magyar-román együttélés konfliktusmentesen zajlik. Kiderült, hogy a konzervatív ihletettséggű Antall-kormány álláspontja a román nacionalistákat inkább csatasorba állította, mint a jelenlegi hivatalos magyar politika. 1995-ben az RMDSZ a Demokratikus Konvencióból is kilépett, amit a radikális magyar álláspont feladásaként vett tudomásul a politikai közvélemény.

A magyarkérdésben folyt tárgyalások az 1995. márciusi európai stabilitási konferenciát közvetlen megelőzően futottak zátonyra. Ekkor az ellenzék és a kormánypárt kevés kivételtől eltekintve egyöntetűen elvetette az 1201-es ajánlást, amely kollektív jogokat és etnikai alapú autonómiát emleget az akkori olvasat szerint. A vezető román körök a magyar kisebbség centrifuga-elven működő követeléseitől riadtak vissza, a magyar kisebbség viszont az asszimiláló nyomást gyakorló államon belül a túlélés egyetlen esélyét az etnikai alapú autonómia kimondásától várta.

A vezető román köröket az is nyugtalanította, hogy a szlovák féllel sikerült elfogadtatnia a magyarságnak az 1201-es ajánlását. Végül az Iliescu környezetében korántsem egységes Amerika- és Nyugatbarát nézet győzött. Vagyis az ország belső biztonságát minden áron stabilnak kellett feltüntetni az Európához való csatlakozás feltételeként, s ehhez a kisebbségek ügyének rendezése is hozzátartozott. Ennek érdekében több belpolitikai változást is kersztülvitt Iliescu, így pl. a Román Nemzeti Egységpárt kiszorítását a kormányzásból, de francia–német mintára történelmi kiegyezést is javasolt a magyarsággal amerikai útja előtt (1995 ősze).

Az alapszerződés létrejötte után pozitív változások várhatóak az etnikumok egymás közötti kapcsolatában, s a két ország vezető körei közötti párbeszéd, ami egyúttal az új román vezetés európai elkötelezettségét is megerősíti.

Előrelépés jeleként fogható fel, hogy a liberális Frunda György az egyéni és a kollektív jog harmonizációját sürgeti a kiépítendő jogállamon belül. A román társadalom demokratikus átalakulásának részeként a kisebbségek jogai is talán jobban előtérbe kerülnek. Ebben a pragmatizmusban az etnikai és területi alapú kulturális autonómia is szerepet kap. Az utóbbi a liberális koncepció szerint csakis a szubszidiaritás és a decentralizáció elvén valósulhat

meg. A román társadalom egyébként is örömmel üdvözli a decentralizációt a közigazgatásban, így az iskolaügyben is. Ez ugyancsak kedvezően befolyásolja a magyar–román párbeszédet.

A hivatalos román vezetés kétség kívül biztatásnak venné, ha a román–magyar közeledést a Nyugat pozitívan nyugtázná az ország euro-atlanti csatlakozásának mérlegelésekor.

Kakasy Judit

Mečiar Szlovákiája meg a magyar kisebbség

Mayer, Georg: „Mečiarismus” oder die Abkoppelung der Slowakei. = Europäische Rundschau, 25. Jg. 1997. 3. no. 67–85. p. – Riemer, Andrea K.: Die ungarische Minderheit in der Südslowakei – ein multidimensionales Krisenpotential. = Osteuropa, 47. Jg. 1997. 3. no. 251–268. p.

Az 1994. szeptemberi választás nyomán kormányra került koalíció pártjai: a baloldali populista HZDS Mečiarral az élén, az ortodox baloldali ZRS és a nacionalista, szélsőjobboldali SNS a parlamentben abszolút többséget élvezhetnek. Ezt villámsebessen érzékeltették is a parlament alakuló ülésén: a 22 órás tanácskozás felért a „hosszú kések éjszakájával”, hisz 38 kulcsbeosztásban lévő, az előző kormány által megbízott személyiséget cseréltek le egyik napról a másikra, a bosszúállás szándékát nem is leplezve. A politikai gyűlölködés másik – fő – célpontja a magyar kisebbség, mely az 1993 óta független állam népességének csaknem 11%-át éri el. Különösen az anyanyelv használatában és az iskoláztatás terén jelentkezik a korlátozási törekvés. Az 1996 elején életbe lépett államnyelvtörvény kizárólag a szlovák nyelv használatát engedélyezi minden állami intézmény, sőt közintézmény működésében. Egyedüli kivétel, ha az orvos paciense külföldi, vagy nem bírja a szlovák nyelvet. Ez abszurdum, hisz meg lehet-e tiltani, hogy magyarok lakta területen egy buszsofőr magyarul válaszoljon a kért jegy átnyújtásakor, nem beszélve arról, ha a magyar orvos magyar betegével folytat beszélgetést?! A nyelvtörvény több pontja kiáltó ellentétben áll az Európa Tanács keretegyezményének előírásaival. Idézet ez utóbbiból: „a szerződő fél kötelezi magát, hogy a nemzeti kisebbség minden tagja jogosult anyanyelvét magánkörben és nyilvánosan használni...” De a szlovák nyelvtörvény a magánszférát más módon is sérti, amikor az egyházak és vallási közösségek nyilvánosság számára készülő dokumentumait is kizárólag az állam egyetlen hivatalos nyelvén engedélyezi.

A másik fő korlátozási terület az oktatásügy, melyet miniszterként az egykori tudományos ateizmust oktató E. Slavkovská miniszter asszony felügyel

a túlzó nacionalizmus minden ismervét kimerítve. Eddig a magyar kisebbség az általános iskola kezdetétől az érettségi letételéig anyanyelvét használhatta tanulmányai során. A legújabb törvénytervezet nyomán megvalósulhat az a követelmény, hogy a magyar kisebbségi iskolákban a szlovák nyelvet csak szlovák nemzetiségű személy oktathatja. Az eddig kétnyelvű bizonyítványok helyett kizárólag szlovák adható ki az 1996–97-es tanév végétől.

Ez a sok tekintetben önvészélyes szlovák politika a történelmi gyökerek sajátos értelmezési változatát képviseli. Köztudott, hogy a Habsburg-monarchia magyar felében a kisebbségek helyzete – enyhén szólva – nem volt rózsás. Az első világháború utáni, mesterségesen megteremtett Csehszlovákia egyedül a cseh és a szlovák nemzet létét ismerte el, jóllehet a németek lakossági aránya elérte a 22%-ot, a magyaroké pedig az 5%-ot. Minthogy a szlovákok túlnyomó többsége addig a mezőgazdaságból élt, az államhatalmi pozíciók betöltését csaknem kizárólag a csehek sajátították ki a rendszerváltás után (ráadásul vagy 50 ezer magyar menekült át hazájába).

A kisebbségi kérdés megoldása általánosságban négy módszer szerint alakulhat: asszimiláció, kisebbségvédelem, népességcsere, határváltoztatás. Az 1920 utáni korszak mindegyik változatra adott példát. Például 1938-ig az első kettő valamiféle keveréke érvényesült. Ezután jött a határváltoztatás: magyar vonatkozásban mintegy 10 ezer km²-nyi területtel és 850 ezer lakossal (közülük volt 540 ezer magyar, 272 ezer szlovák és cseh, végül 38 ezer ruszin). A második világháború után a csehszlovák vezetés a magyarok esetében a népességcsere változatát érvényesítette a nagyhatalmi támogatást nélkülöző kétoldali egyezmény nyomán. Ténylegesen 90 ezer magyar (a magyar kisebbség mintegy 13,5%-a) hagyta el Csehszlovákiát, míg Magyarországot 70 ezer szlovák.

Az ötvenes évektől enyhe javulás állt be a csehszlovákiai magyarság életkörülményeiben, de valódi előrehaladás csupán 1968-ban valósult meg. Egyébként ekkortól terjesztették ki a kisebbségi lehetőségeket a minimális számban megmaradt németekre is. A Husák-korszak ismét nem kedvezett az emberi vagy nemzetiségi jogok érvényesülésének, csupán az ellenzéki körök (Charta 77 stb.) vitáiban nyert teret a nemzetiségi kisebbségek demokratikus viszonyok közt elvárható feltételrendszerének kérdése. Megállapítható, hogy a Csehszlovákia nevű állam mintegy 80 évében a kisebbségeknek egyáltalán nem volt könnyű helyzete, még a korábbi 60 évhez viszonyítva sem.

A „bársonyos forradalom” teremtette nyílt politizálás körülményei közt létrejöttek a magyar kisebbség politikai struktúrái is (pártok, mozgalmak) a korábbi Csemadok kiegészítéseként. A magyarok elleni első agresszív táma-

dások Mečiar első kormánya idején, 1992-ben kezdődtek el a kétnyelvű településjelző táblák eltávolításával. Ekkor az Európa Tanács is igyekezett közbeavatkozni, majd 1993-ban meghozta nevezetes 1201-es számú ajánlását, mely szándéka szerint az európai emberi jogi megállapodás kiegészítő jegyzőkönyve kívánt lenni, azonban ezt nem sikerült mindeddig elfogadtatni. A sajátos csehszlovákiai politikai mozgások következtében – bizonyára a lakosság többségének szándéka ellenére – 1993-ban kettévált a föderatív köztársaság, s a magyar kisebbség most már várhatóan hosszú távra a Szlovák Köztársaság határai közt fog élni. A magyarok a népszámlálás adatai szerint 1921-ben 651 ezer, míg hetven évvel később 567 ezer főt értek el, s az abszolút számokban is jelentős csökkenés még tekintélyesebb relatíve, tehát az összlakossághoz mérten (1921: 21,7% – 1991: 10,8%). Dél-Szlovákiában a magyarok mellett kereken 1,5 millió szlovák él, vagyis számszerű vonatkozásban két és félszer annyi.

Melyek a magyarság főbb követelései ilyen körülmények között :

- kulturális és oktatási téren biztosított autonómia,
- új névtörvény, mely a magyar elő- és utónévformát legalizálja,
- a magyar nyelv hivatalos nyelvként való elismerése a vegyesen lakott területen,
- az államigazgatás hatásköreinek jelentős decentralizálása.

Az fenti elvárások teljesítése helyett Mečiarék számos vádat fogalmaznak meg a magyarok ellen: Magyarország vitatja a fennálló államhatárokat, vagyis területi követelésekkel él; ezen belül kétségbe vonja az 1920-ban a Duna vonalán megállapított államhatárokat; a budapesti kormány beavatkozik a szlovák belügyekbe a kisebbségek ürügyén, és kétnyelvűséget követel; a magyarok a csehszlovák állam fenntartására optáltak; elutasítják az új szlovák közigazgatási körzeteket (melyek következtében a magyarok minden körzetben a 20%-os szint alatti arányra esnek vissza).

A dél-szlovákiai magyarság sem adja meg magát. A politikai mozgalmakon túl a települések önkormányzatai is hallatták szavukat, amikor Komáromban tartott gyűlésükön különleges jogállású régió létrehozását követelték.

Szlovákia és Magyarország miniszterelnökei a nyugati hatalmak egyértelmű elvárását követve az 1995 májusában Párizsban tartott európai biztonsági konferencia keretében aláírták a két ország alapszerződését. Mindketten felfogták ugyanis, hogy ez a lehetséges EU-, illetve NATO-belépő előfeltétele. Az alapszerződés kettős tartalma: a fennálló határok véglegesnek való

elismerése, illetőleg a Szlovákiában élő 600 ezer magyar jogainak szavatolása. A szlovák fél sajátos felfogását bizonyítja, hogy már fél évvel később az államnyelv kérdésében olyan törvényt szentesített, amelynek tartalma aligha felel meg az alaptörvényben vállaltaknak. Az Európai Unió parlamentje és az Európa Tanács is hiába fejezte ki tiltakozását. Sőt: 1996 tavaszán újabb törvény született, ezúttal az állam védelmének szolgálatában, képtelen tiltásokkal és előírásokkal. Például két évig terjedő börtönbüntetéssel sújtható az a személy – szlovák állampolgár vagy akár külföldi is –, aki Szlovákiáról külföldön valótlanul vagy az állam érdekeit sértő információkat terjeszt. (Kováč államelnök a törvényt nem volt hajlandó aláírni, így az nem léphetett hatályba.) A különös szlovák politikai helyzetből következik, hogy a miniszterelnök ezzel a törvénnyel „vásárolta meg” koalíciós partnereinek szavazatait a magyar-szlovák alapszerződés ratifikálása érdekében. A kormánykoalíció a nemzetközi közvélemény tiltakozását azon ígérettel igyekezett leszerelni, hogy készítik már a kisebbségi nyelvtörvényt. Ennek még kézzelfogható bizonyítéka nem tapasztalható. Szlovákia így minden valószínűség szerint jócskán veszít nemzetközi szavahihetőségéből.

A kisebbségi kérdésben megnyilvánuló szűkkeblűség és merev magatartás nem választható el az általános szlovák politikai és gazdasági helyzettől, bár nem közvetlenül belőle eredeztethető.

A privatizációban először, még a csehszlovák szakaszban az állampolgári részesedés (voucher vagy kupon) szándéka érvényesült. Azután az új Mečiar-kormány már a „vad” privatizációt valósította meg, főként saját klientúrájának kedveze. Ennek formája: „megfelelő vezetést” állítanak az állami tulajdonú gyár vagy egyéb vagyron élére, majd kedvezményesen neki „adják el” ezt a tulajdont. Konkrét példa: a Slovnaft nevű gigantikus olajfinomító részvényeinek 39%-át a gyárvezetés 19 tagjából alakult részvénytársaságnak „adta el” 6,4 milliárd korona névértéken, melyet az új tulajdonosoknak egyetlen garas erejéig sem kellett ellentételezniük (a mindenféle kedvezményes formulák után évi 100 ezer koronára zsugorított részletfizetési kötelezettségük van a részvények hozadékából.)

A politika terén a totalitarizmus félreérthetetlen jelei mutatkoznak. A demokratikus politikai intézmények (államelnök, alkotmánybíróság stb.) irányában a lejáratás változatos eszköztárát vetik be. Az ellenzék által sikerrel összegyűjtött fél millió szavazat nyomán kötelező volt kiírni a népszavazást az államelnök közvetlenül történő megválasztása kérdésében (az érvényes szabály: a parlament választja négyötödös többséggel), ám ezt mindenfajta adminisztratív akadályokkal sikerült eredménytelenné tenni. Közben mégis

lassan-lassan fogy a kormánykoalíció népszerűsége: az 1994-es választásokon csaknem 48%-nyi szavazatot gyűjtött trió népszerűsége 1996 tavaszára vagy 6%-nyit csökkent, miközben az ellenzéki pártok népszerűségben a korábbi közel 40%-ról 50% fölé emelkedtek. Egy évvel később pedig már ilyen az arány: 37 kontra 58%. Ezzel együtt a nagy taktikus miniszterelnök pártja még mindig a legnagyobb népszerűségének örvend. A taktika azonban egy dolog, az ország általános helyzete s nemzetközi értékelése azonban gyökeresen más: az utóbbi vonatkozásban Szlovákia a legnagyobb aggodalmakra adhat okot. Az európai integrációtól való leszakadás, belpolitikában a válságjegyek szaporodása, különös tekintettel a nemzetiségek helyzetére: ez együttesen a századvég Szlovákiáját nem a reményteljes társadalmak közé sorolja.

Sonnevend Péter

A romániai ellenzék győzelme és a magyarság

Beszélgetés Horváth Andorral,
Petre Roman kormányának volt titkárával

Robert, Elisabeth: La victoire de l'opposition en Roumanie et la minorité hongroise. Entretien avec Andor Horváth. = La Nouvelle Alternative, 1997. 45. no. 36-38. p.

A Constantinescu által vezetett román Demokratikus Konvenció 1996. novemberi győzelme a törvényhozási választásokon valódi szakítást jelent a korábbi politikával, és mint ilyen a demokrácia megvalósítására ad esélyt. A magyar etnikum is a Konvencióra szavazott, s honorálásként két miniszteri helyet kapott: a turisztikai tárcát és egy, a kisebbségek ügyeivel foglalkozó tárca nélküli posztot. Ezeken kívül más fontos tisztségek is várnak rájuk ott, ahol nincsenek többé nemzetiségi kritériumok. A Romániai Magyarok Demokratikus Szövetségének (RMDSZ) egy része azonban elégedetlen, mert a kormányban való részvételt az autonómia-tervek teljes feladásának tekinti.

Iliescu a választásokat azért veszítette el, mert választási kampánya teljes egészében Constantinescu ellen irányult. A „magyar veszély“ emlegetése teljesen csődöt mondott, akárcsak négy évvel ezelőtt.

Valójában az emberek meglehetősen rosszul informáltak a reformok ter-

mészetét illetően, inkább csak a változások eszméjéhez vonzódnak, semmint konkrét követelésekhez. Az áhított demokratikus eszme az ellenzék, azaz a mostani kormány programjában látszott testet öltetni. Az előző kormány túl sokáig volt korrupt, és büntetlenül tehetett ezt. A politikai változás remélhetőleg gazdasági változásban is megmutatkozik majd. Az azonban nem jósolható meg, milyen mértékű lesz a korrupció. A liberális politikusok közül sokan hajlandók részt venni a privatizációban, annak többé-kevésbé legális formáiban.

Hogy valójában meddig maradhat hatalmon a mostani kormány, az attól is függ, hogy azoknak a száma, akiknek életszínvonala növekszik majd, mennyire képes ellensúlyozni azokat, akik munkanélküliek lesznek (például a nehézipar rekonstrukciójakor). Jó esetben nyolc évig is kormányozhat. Bizonyára új pártok is alakulnak majd, melyek idővel valódi alternatívát jelenthetnek majd a Konvencióhoz képest. Az elmúlt fél évben a fiatalok és az idősök életszínvonala mindenesetre oly mértékben romlott, hogy feltehetőleg egy fiatal, liberális színezetű párt bontakozik ki alternatív programmal.

Az RMDSZ radikális szárnya kevesli a jelenlegi kormány programjában a magyarság követeléseinek részleges szerepeltetését. Az interjúban nyilatkozó Horváth Andor – aki egyébként nem kívánja a szövetségen belüli szakítást – szerint a magyarság kormánybeli részvétele garancia a költségvetésbe való beleszólásba, s e pozíciójában lehetősége nyílik a nemzetiségellenes intézkedések megfékezésére is. Egyenes út adódik az oktatási törvényt módosító javaslat benyújtására, valamint az egyházi javak visszaadásának megsürgetésére. Mindeddig ugyanis csak a romániai ortodox egyház ingóságainak tulajdonjogát rendezték.

A romániai etnikai kisebbségek ügye tulajdonképpen az I. világháborút lezáró versailles-i békeszerződések óta folyamatosan rendezetlen. Elég utalni a fasismus éveire, amikor a nemzetiségek jogállásának kérdését egyszerűen egybemosták az irredentizmussal. A jelenlegit megelőző kormányzatnak sem volt kisebbségi politikája, csupán a nemzetre általában vonatkozó ideológiája, bár az Európához csatlakozás igyekezetében Adrian Nastase kijelentette, hogy kész a kormányzat minden kisebbségeket érintő nemzetközi konvenciót elfogadni (1991). Az egy adott államon belül egyebütt szokásos bilaterális megállapodás lehetőségéről azonban szó sem esett. Horváth Andor például az egyetemek kétnyelvű státusának megteremtését a belga, kanadai, finn, görög, ciprusi példa alapján alapkritériumnak tartja. Hiába vannak tehát kétnyelvű feliratok Románia magyar lakta részein, ha a legutóbbi oktatási törvény miatt a magyarul tanulók száma megcsappant. A mostani intézményi

hátter nem teszi morálisan lehetővé a magyar szülő számára, hogy gyermekét magyar iskolába járassa.

A sokszor emlegetett oktatási kérdésen túlmenően azonban mindenképpen meg kell vizsgálni, milyen a magyar emberek részvétele a gazdasági szférában, hiszen itt piacgazdasági létkérdésről van szó. De a közigazgatásban is felülvizsgálatra szorul az arányos részvétel ügye. Ezeken a területeken a magyar etnikum marginális helyzetbe került. Hasonló egyébként a cigányok helyzete is, azzal a különbséggel, hogy ők nem tudják szervezett formában megfogalmazni követeléseiket. A román államvezetésnek semmiképpen sem volna szabad késlekednie a marginális helyzetbe került kisebbségeire vonatkozó alapvető stratégiával s a hozzá kapcsolódó segélyeszközök kialakításával.

Kakasy Judit

Konfliktusmegelőzés Koszovóban: miként kerülhető el az újabb balkáni háború?

Veremis, Thanos: Avoiding Another Balkan War: Strategy on Conflict Prevention in Kosovo. = Review of International Affairs, 48. vol. 1997. 1053–1054. no. 5–8. p.

A Hellén Külpolitikai Alapítvány – melynek a referált szerző az elnöke – 1996-ban kutatási projektet indított útjára a fenti téma-meghatározással a régió szakértőinek bevonása mellett. A kutatás befejeződött, a következtetésekre épülő javaslatokat az érdekelt és/vagy érintett szereplőknek – kormányoknak, politikai és tudományos szervezeteknek, a sajtónak – megküldték. A belgrádi külpolitikai folyóiratban publikált záró tanulmány főbb megállapításai az alábbiakban foglalhatók össze.

A projekt elvei: 1.) a konfliktus feloldásának az erőszaknál kevésbé költséges és főként hatékonyabb eszközeit meg lehet találni a kormányok és egyéb szereplők valós érdekeiből kiindulva; 2.) hosszú távú megoldást igazából csupán a közvetlenül érdekelt felek képesek kialakítani; 3.) egy „harmadik fél” kiegészítő eszközöket nyújthat pártatlansága révén.

Mi a voltaképpeni probléma Koszovóban? Bizonyára nem az, hogy ki vagy miért hibás a történetekben. Az igazi kérdés az, sikerül-e nem erőszakos megoldást találni a fő problémára. Vagyis hogy Szerbia Koszovót meg-

tarthassa Jugoszlávia részeként, s az lakható legyen a szerbek számára, amihez olyan politikát kell kialakítani, amivel a koszovói albánok egyetértenek.

A daytoni egyezmény bizonyos tanulsággal szolgálhat. Például azzal, hogy külső fél háborús viszonyoktól indítva a tárgyalóasztalhoz kényszerítheti a közvetlenül érintett feleket. Ezt elkerülendő, talán mégis jobb maguknak elgondolkozniuk valós érdekeiken, az emberi jogok koszovói biztosításán, a széles körű autonómia megteremtésén Jugoszlávia keretein belül.

A koszovói albánok számára három gondolat fogalmazódhat meg: 1.) meg kell érteniük, hogy a rendezés kulcsa nem másutt, hanem Belgrádban van; 2.) a fegyveres megoldásban gondolkodó radikálisoknak is rá kell jönniük, hogy igazán semmit sem várhatnak a nemzetközi közösségtől; 3.) elismerendő a koszovói albán vezető, Ibrahim Rugova passzív ellenállásra és erőszakmentes megoldásra épülő függetlenségi törekvése.

Milyen kiút látható ma a válságból? A radikális változat szerint Koszovó függetlenné válhat, vagy területét feloszthatják Albánia és Jugoszlávia közt. Ma egyik megoldás sem olyan, amelyet mindkét fél el tudna képzelni: az előbbit a szerbek nem, az utóbbit az albánok sem.

A közbülső változat szerint Koszovó (Kis) Jugoszlávia keretén belül valamilyen elfogadható jogállást kap. Ennek számos változata képzelhető el, mindenkor feltételezve a nemzetközileg elfogadható normák betartását. Lehet pl. széles körű autonómia Dél-Tirol mintájára. De lehet ez az autonómia az egész államszervezetet meghatározó elv is, miként Spanyolországban alakulnak a dolgok (ekkor a Vajdaság, Montenegro stb. is autonómia-státust élvezne). Lehet továbbá pozitív diszkrimináció az egységes társadalmon belül, amelynek folytán például a nem szerbek kiegészítő jogokhoz juthatnak (ilyen modell érvényesült 1960–1963 közt Cipruson, napjainkban pedig a Dél-Afrikai Köztársaságban él). Lehet aztán föderatív köztársaság, melyen belül Koszovó a három, négy vagy több államalkotó szervezeti egység egyike. Lehet aszimmetrikus föderatív rendszer (lásd Svájc), amikor az egyes számszerűleg kisebb elemek „még egyenlőbbek” (Orwell kifejezését alkalmazva). Lehet végül ugyanez államszervezeti szintre emelve, ahol is egy aszimmetrikus föderatív államban az egyik tényező kiterjedtebb jogokat kap (mint Quebec Kanadában vagy Tatársztán az Oroszországi Föderáció keretében). Mindegyik megoldás mögött annak tudomásulvétele állhat, hogy a mai Jugoszlávia lakosságának egy ötödét kitevő népességnek meg kell adni az államalkotó szerepet az érintett felek számára elfogadható formában. Egyben, miként példánk igazolja, ehhez nem valami soha sem volt új gyógymódot kellene felfedezni. A konkrét megtalálási folyamatban persze szerepet kap-

hatnak elismert nemzetközi szervezetek (ENSZ, EBESZ stb.), vagy egy nemzetközi ombudsman is elősegítheti a rendezést.

Végül elvben elképzelhető egy nemzetközi szinten kezdeményezett, nyitott kimenetelű megoldáskeresés. Ennek is bizalomerősítő lépésekkel kell kezdődnie, hogy a két érdekelt fél reprezentatív képviselőit sikerüljön közös tárgyalóasztalhoz ültetni. A modell szintjén az a kívánatos, hogy mindkét fél esetében a győztes képzete társulhasson a végeredményhez, mert a „mindkettő vesztes” vagy az „egyik nyer, a másik veszít” képlete nem garantál valós megoldást.

A következtetés rövid summája: Jugoszlávia területi egysége nem lehet kérdéses; a koszovói albán többségnek államalkotó szerephez kell jutnia; a nemzetközi közösség föderatív megoldást garantálhat.

Ennek egy kiterjedt autonómia formája felelhet meg. Bármily nehéz is a végső megoldást ma elképzelni, mielőbb kívánatos lenne bizalomerősítő intézkedéseket hozni; például felhagyni albán részről az elszakadási propagandával, szerb részről pedig hozzájárulni a Pristinai Egyetem újra megnyitásához, megteremteni a két fél által működtetett médiákat, felkérni egy nemzetközi ombudsmant.

Veremis professzor írását keretes főszerkesztői jegyzet kíséri. Ez megállapítja, hogy a nemzetközi közösség, beleértve a nagyhatalmakat is, nem vonja kétségbe, hogy a koszovói probléma Szerbia – Jugoszlávia – belügye. Ugyanakkor törvényes a nemzetközi szervezetek (ENSZ, EBESZ) élénk érdeklődése, hisz a mai nemzetközi jogi rendszerben az emberi és etnikai kérdések internacionalizálódnak. A koszovói probléma különösen azért igényel megoldást Szerbia (Jugoszlávia) érdekeiből kiindulva is, mert ma nem működik alkotmányos rend Koszovóban. Következésképp tényleg a közvetlenül érdekelt feleknek kell megoldást találniuk közös dialógus keretében (erre példát ad a Milošević és Rugova által aláírt oktatási megállapodás). E gondolat mentén fogalmazódtak meg Veremis professzor javaslatai is. Ugyanakkor a vitatott probléma, bármennyire is szisztematikus kifejtésben részesült, valójában megoldatlan maradt.

Sonnevend Péter

Fekete egyházak mozgósító ereje Amerikában

Calhoun-Brown, Allison: African American Churches and Political Mobilization: the Impact Psychological Impact of Organizational Resources. = The Journal of Politics, 58. vol. 1996. 4. no. 935–953. p.

Szerzőnk, az atlantai Georgia Állami Egyetem politológusa az 1984-es Országos Fekete Választási Tanulmány rendkívül részletes, nemcsak a feketék templomlátogatási szokásairól, hanem arról is érdeklődő adataiból dolgozik matematikai statisztikai modellekkel, hogy a kikérdezett afro-amerikaiak találkoztak-e a templomban választási propagandával.

Az 1984-es év azért kiemelkedően érdekes, mert azon felül, hogy az eddigi legrészletesebb felmérésnek bizonyult (1150 személy kikérdezésével operált a választás előtt, majd közülük 872-vel a választások után is), egyszerűs mind Jesse Jackson, az USA első fekete elnökjelöltje fellépésének éve is volt.

Szerzőnk bevezetőjében leszögezi, hogy a fekete egyházak mindig is a feketék közösségének politikai, társadalmi és vallási bázisai voltak. Azok az alapok, amelyeken a feketék egyéb intézményei is kinőttek. Ezek az egyházak a lelkek megmentésén kívül oktatási, gazdasági és társadalmi lehetőségek megteremtésén is fáradoztak. A fekete egyházak együttese természetesen nem monolitikus, de szerzőnk ide ért minden olyan afro-amerikai egyházat, amely szervezetileg elkülönül a fehér vagy vegyes egyházaktól. A fekete egyházak nyolcvan százaléka ilyen. Az egyházakban tehát legtovább él a sokféle megszűnőben lévő szegregáció.

A fekete egyházakat már a század eleje óta a politikai mozgósítás alapegységének tekintik a különböző társadalomtudósok. A politikai pártok is sokáig abban a hiszemben voltak, így a Jackson részvételével zajló 1984-es választás előtt is, hogy a fekete lelkészeket keresztül befolyásolni tudják a fekete választókat. Jackson egész jelöltsége nagyrészt azon alapult, hogy a fekete lelkészek, mint politikai vezetők majd automatikusan mozgósítják híveiket a közösségekben. Maga Jackson is végigjárta a templomokat, de másutt is összekapcsolta politikáját a vallási retorikával. Kiderült azonban, hogy a børszín nem jelent egyben politikai elkötelezettséget is. Szerzőnk talán legfontosabb mondata: Valójában annak, hogy valaki a bőrének pigment-tartalma szerint afro-amerikai, nincs politikai jelentősége.”

Szerzőnk azt is hosszabban elemzi, hogy milyen lényeges különbségek

vannak az ún. politizált és nem politizált fekete egyházak között. Különösen az utóbbi húsz évben – anélkül, hogy a fekete egyházak korábbi fontos szerepét tagadnánk – az egyházak politikai mobilizációs ereje lecsökkent, s ahogy szerzőnk 1. táblázatában kimutatja, *nincs releváns összefüggés* a templomba járás és a választási aktivitás között. Az 1984-es felmérésben résztvevőknek mindössze 35 százaléka hallott egyáltalán a választásról a gyülekezetben. Ebből sok egyéb következtetés mellett elsősorban az látható, hogy a fekete egyházak politizálás tekintetében egyáltalán nem monolitikusak. A fekete azonosságtudat csak egyes egyházakban intenzív. Például a másvilágról alkotott nézetek kevésbé kötődnek ahhoz, hogy valakinek milyen a bőrszíne, e tekintetben az a döntő, ki mennyire keresztény.

A politizált egyházak nemcsak szervezeti kereteit adják a választási előkészületeknek, de szerzőnk adatértelmezése szerint egyben erősítik a feketék körében egyébként korántsem automatikus csoport-azonosságtudatot. De még a nyilvánvaló azonosságtudat sem vezet automatikusan ahhoz, hogy valaki, aki fekete, föltétlenül a feketéktől elvárt módon szavazna. Különös módon még az is kiviláglott a részletes adatok majd tíz évvel az események után történt matematikai elemzéséből, hogy a rendszeres templomba járás egyenesen azokra a feketékre volt jellemző, akikben *nem erős* a csoport-azonosságtudat. A feketéknek egyébként 70 %-a baptista, nagyobb részük pedig (egy 1992-es felmérés szerint) fundamentalista orientációjú. Szerzőnk szerint így további vizsgáldást érdemelne, hogy ezek a beállítottságok mennyire dolgoznak a csoport-azonosságtudat manifesztálódása ellenében.

Tokai András

A dél-tiroli modell oldhatná meg a kisebbségi konfliktusokat?

Feiler, Michael: South Tyrol - Model for Resolution of Minority Conflicts? = Review of International Affairs, 48. vol. 1997. 1053-1054. no. 10-36.

A hatvanas évek első felében Dél-Tirol állandóan az újságok címlapjára került a bombatámadások, a tömeges letartóztatások, vagyis a terror és az ellenterror megnyilvánulásai következtében. Honnan támadt ez az ellentét, és miként válhatott a régió ismét nyugodt turista paradicsommá?

Az első világháborúhoz vezetnek vissza a szálak. Az 1915-ös titkos londoni szerződés az olaszoknak ígérte oda ezt a körzetet, ha az antant hatalmak mellett belépnek a háborúba. Ezt szentesítette a saint-germain-i békeszerződés 1919 októberében, elcsatolva a 97%-ban német ajkú lakosságot Ausztriától. A helyi politikusok már ekkor megfogalmazták igényüket a széles körű autonómia iránt (önálló igazgatás, saját gazdasági és pénzügyek, a német nyelv hivatalos nyelvként való használata stb.). E kívánságok határozott követelésekké formálódtak a fasiszta hatalomátvételkor 1922 októberében. Ennek pont az ellenkezője kezdődött el: a legagresszívabb olaszosítás, amikor nemhogy a régió nevét nem volt szabad használni, de minden település és földrajzi egység (hegy, folyó stb.) nevét is olaszra változtatták, sőt nekiláttak a német neveknek a sírkövekről való eltávolításához is. A közigazgatásból kitiltották a német ajkúakat, s erőteljes olasz betelepítés indult el, hogy az adóigyi kisebbséget számbeli fölénybe hozzák.

1927-re maga Mussolini is belátta, hogy ez az út nem járható, s enyhített a nyomáson, jöllehet az olasz betelepítés jelentős gazdasági előnyök kíséretében tovább folytatódott. Például Bolzanóban (Bozen) kisajátítottak három millió m²-nyi területet, egyben kiirtottak ötven ezer gyümölcsfát, hogy nagy ipartelepeket létesítsenek, melyek építési megbízásait olaszok nyerték el, majd a munkahelyekre is olaszokat hívtak be. Ilyen módszerekkel tudták elérni, hogy míg 1910-ben mindössze 1600, 1939-ben már 48 ezer olasz élt a

terület fővárosában a régióban (összességében 7 ezerről 81 ezerre nőtt az olaszok száma, vagyis 3-ról 24%-ra!). Ezzel együtt a fasiszta vezérnek is meg kellett értenie, hogy a 220 ezer német anyanyelvű és 20 ezer ladin nyelvet beszélőt nem egyhamar sikerül olaszrá átvarázsolni.

Hitler és Mussolini 1939 júliusában szerződés keretében állapodott meg arról, hogy a dél-tiroli német ajkúak választhatnak az olasz állampolgárság vagy a Németországba való emigráció közt, s az utóbbiak, az ún. optánsok (Optanten) magukkal vihetik ingóságaikat, ingatlan vagyonukért pedig az olasz állam által megállapított értékben kártérítést kapnak. A dél-tiroli németek 68%-a választotta volna ekkor az áttelepülést, de a háborús események következtében a megvalósításra már nem kerülhetett sor.

A világháború után közel 160 ezer dél-tiroli szavazott az Olaszországtól való elcsatolás mellett, ám a Szovjetunió elvileg ellenezte a határkérdéseknek népszavazás útján történő eldöntését, a nyugati hatalmak pedig nem kívánták túlzottan meggyengíteni az olaszokat Isztria elvesztését követően. Mindazonáltal az 1946-ban Párizsban aláírt szerződés számos német követelést teljesített az anyanyelvi oktatástól a németnek hivatalos nyelvként való elismerésén keresztül a törvényhozó és közigazgatási autonómiáig. E szerződés külön érdekessége, hogy nem az olasz állam és a kisebbség közt jött létre, hanem két szuverén állam, Olaszország és Ausztria kötötte meg. Más szóval, Ausztria a dél-tiroli kisebbség védnökének törvényes szerepét nyerte el, ami lényegi különbség bármely másutt észlelhető kisebbségi konfliktushoz viszonyítva.

Olaszország 1947 júniusában létrehozta a Trento – Aldo Adige autonóm tartományt, melynek egyik eleme Dél-Tirol, a másik pedig a jóval számosabb olasz lakosságú Trento lett, s úgy igyekezett a történeteket értelmezni, hogy ezzel eleget tett a párizsi szerződésnek (a szerződésben Dél-Tirolnak szánt széles körű autonómia-jogokat a magasabb szintű tartományra ruházva.) Ráadásul a további szabályozás abból indult ki, hogy bármely tartományi jogszabály csupán a központi kormány törvényeivel összhangban szület-
het meg. A dél-tiroli némettség tiltakozott, s felsorakozott pártja, a Dél-Tiroli Néppárt (SVP) mögött. Ez 63%-os többséget szerzett az 1948-as választáson, majd 35 ezer embert tömörítve nagygyűlést tartott Bolzanóban, ahol is kimondták a Trento tartománytól való elszakadást. Ettől kezdve a konfliktus egyre súlyosabb formákat öltött, erőszak és ellenérszak követte egymást, mígnem 1956-ban felrobbant az első bomba. 1960-ban az ENSZ Közgyűlése felszólította Olaszországot, hogy az 1946-ban szerződésben ígért autonómiát adja meg a területnek. Válaszul a nemzetközi nyomást követően újabb

bombamerényletekre az olaszok 15 ezernyi katonaságot vezényeltek Dél-Tirolba. Ausztria, az Európa Tanács, a Hágai Nemzetközi Bíróság s még számos szereplő közreműködése volt szükséges ahhoz, hogy a hatvanas évek végére kirajzolódjanak a kompromisszum vonalai.

1972-ben végre életbe lépett az új autonómia-szabályozás, melynek ki-munkálásában Felix Ermacora, a kisebbségi ügyek szakértője is tevékenyen részt vett. De éles vitákra még a nyolcvanas évek végén is sor került, mikor Róma elvitatta a helyi törvények jogállását, mondván, elsőbbséget kell élvezniük az országos törvényeknek. Az SVP ezt viszont élesen elutasította, mire a kormány meghátrált. Ekkor már érezni lehetett, hogy az olasz kormány szeretné mielőbb lezárni a területtel kapcsolatos vitákat.

A Dél-Tirollal kapcsolatos hosszú konfliktus megoldása nyomán a terület messzemenő autonómiát kapott saját ügyeinek önálló intézésére, saját törvényhozására. A konfliktuskezelés során fontos szerep jut a külső patrónusnak, Ausztriának is, a döntő mégis a közvetlenül érintett felek, a kormány és a dél-tiroli párt megállapodása volt. Mindennek eredményeként a dél-tiroli német ajkúakat nem fenyegeti az asszimiláció (a hadseregben még német nyelvű vezénylest biztosító egységet is létrehoztak). A teljes értékű autonómia kialakítása időigényes volt, kereken húsz évet vett igénybe, 1972-től 1992-ig.

Sonnevend Péter

Délvidéki magyarok politikai mozgalmai a két világháború között

Sajti Enikő, A.: A jugoszláviai magyarok politikai szervezkedésének lehetőségei és korlátai (1918–1941). = Regio, 8. évf. 1997. 2. sz. 31. p.

A szerb hadsereg már 1919 elejétől (tehát másfél évvel a trianoni békeszerződés aláírása előtt) megkezdte a Délvidék „nacionalizálását”, a magyar közigazgatás leépítését, a magyar tisztviselők tömeges elbocsátását és a szerb Nemzeti Igazgatóság felállítását. A békeszerződéssel pedig az itteni magyarságnak is szétfoslott a szerb uralom ideiglenességébe vetett minden reménye.

A kisebbségi sorsba került magyarság politikai fellépésének esélyeit nemcsak a többségi hatalom vehemenciája rontotta, de a régió viszonylagos elmaradottsága, a sajátos magyar lokális öntudat és hagyományok, valamint az erős parasztpolgár réteg hiánya is.

Hosszas tervezgetések után a szabadkai *Hírlap* c. újság 1921. január 17-én vetette fel először nyilvánosan egy magyar politikai párt megalakulásának gondolatát. A szervezés során kirajzolódtak az egymástól eltérő(?) vélemények. Az ún. „passzivisták (a Baranyából idemenekített oktobristák) szerint nem jött el még az önálló politikai párt szervezésének ideje, s a magyarságnak a kulturális és a gazdasági kérdésekre kell figyelmét összpontosítania.

Az „aktivisták” az önálló politikai párt szervezése mellett érveltek, olyaténképpen, hogy a leendő pártnak a kulturális és a gazdasági érdekvédelmet is vállalnia kell.

A délszláv hivatalos körök nem nézték jó szemmel a magyarok szervezkedését, és igyekeztek őket az „életképes” nagy szláv pártok felé terelni. (Eközben felvetődött még a bunyevácokkal és a németekkel közösen megalakítandó egységes kisebbségi párt létrehozásának gondolata is.) A kérdést végül is a magyar kormány álláspontja döntötte el: Budapest egyértelműen az „aktivistákat” támogatta.

A délszláv állammal fennálló feszült viszonyra tekintettel a magyar kormány a 20-as évek első felében titkos csatornákon tartotta a kapcsolatot a délvidéki magyarokkal, miközben a belgrádi követségnek kifejezetten megtiltotta az ottani magyarokkal való közvetlen kontaktust.

1921 májusától a Bethlen-kormány a délvidéki magyarság támogatását és érdekvédelmét a Társadalmi Egyesületek Szövetségének központján, s ezen belül is a Szent Gellért Társaságon (a Délvidék és a Romániához került bánáti területek szervezetén) keresztül látta el. A Szent Gellért Társaság a szorosán vett érdekvédelmi feladatokon kívül kollégiumot hozott létre a Délvidékről származó diákok részére, felügyelte a Délvidéki Egyetemi és Főiskolai Egyesületet, a Julián Egyesület szlavóniai és boszniai szórvány-magyarság számára fenntartott pécsi internátusát stb.

A Magyar Párt 1922 januárjától indult szervezését a jugoszláv hatóságok a legkülönbözőbb eszközökkel próbálták megakadályozni. Hosszas tortúra után, az utódállamok magyar pártalakításai közül utolsóként 1922. szeptember 17-én került sor Zentán a Magyar Párt országos alakuló gyűlésére, háromezzer küldött részvételével. Az elfogadott pártprogram szigorúan az alkotmányosság, sőt az állam iránti feltétlen lojalitás talaján állt. Az 1921. tavaszi és őszi királypuccs, a magyar kémkedésről, szervezkedésről terjesztett rémhírek hatására az anyaországból betiltottak mindenféle irredenta szervezkedést. De az alkotmányosság hangsúlyozása azért is támogatta a magyar kisebbség törekvéseit, mert általa lehetett hivatkozni a kisebbségvédelmi szerződésben rögzített jogok érvényesítésére (anyanyelvi oktatás, magyar egyesületek engedélyezése stb.).

Az 1925. február 8-i parlamenti választásokon indult először a Magyar Párt, ám ekkor még nem sikerült mandátumhoz jutnia. (A magyar választópolgárok kb. egyhatoda szavazott csak rá.) Az előző kudarcból okulva a Magyar Párt 1927-ben a szerb radikálisokkal kötött választási egyezményt. A választások nyomán először sikerült a magyaroknak bekerülniük az ország politikai vérkeringésébe a radikálisok segítségével: két tartományban 12 helyet szereztek meg. Ezen kívül több magyar tisztviselőt neveztek ki Zentán, Szabadkán és több bácskai községben is.

Az 1927. szeptember 11-i parlamenti választásokon – a radikálisok listáján – két magyar képviselő jutott mandátumhoz, a megígért harmadik helyet 1928 tavaszán kapta meg Nagy Ödön.

A tartományi és a parlamenti választásokon elért eredményeket mind a délvidéki magyarság, mind az anyaország sikerként könyvelte el annak ellenére, hogy a két ország közötti tárgyalásokon egyre gyakrabban merült föl

felekezeti áttérés és mikor, rákérdeznek az anyanyelvre és arra is, hogy ténylegesen milyen nyelvet használnak a családban, feltüntetik továbbá az iskolázottságot, foglalkozást, és azt, hogy milyen nyelven tudnak írni és olvasni, magyarul-e és/vagy románul.

Alaposak a gyerekekre vonatkozó adatok, ahol a fentiekén kívül a gyerekek esetleg fejlesztésre alkalmas különleges képességeit is megkérdezik.

A kérdőív következő része a család tulajdonviszonyairól, egészségi állapotáról, megbízhatóságáról és a hitéletben való részvételéről érdeklődik. A befejező kérdések a családok kulturális háttérét igyekeznek feltérképezni: milyen könyvek vannak, milyen újságokat olvasnak, milyen képek díszítik szobáikat.

Szerzőnk e rendkívül gazdag anyag feldolgozásának – legalábbis az *East European Quarterly*-ben közzétett cikkének írása idején – még csak az elején tartott, de így is számos nagyon érdekes következtetésre jutott.

A 4. és 5. táblázatban a családok életkor szerinti megoszlását és a gyermekszámot vehetjük szemügyre. A felmért családok több mint fele a 25 és 44 év közti négy életkori csoportba tartozik. A 15–19 év közti asszonyok száma ötször annyi, mint az ebben az életkorban már családos férfiaké. A családok több mint 25 százalékában még nincs gyerek, és érdekes, hogy családtípusok szerint nincs lényeges különbség az átlagos gyerekszámban: a színmagyar családokban 2,10 a egyes családokban is csak 2,24 az átlag. Háromnál több gyerek, amellett, hogy elvileg a nagycsaládos modell lenne a korszakban az eszményi, mindössze a családok kb. 20%-ában található.

A 6. táblázatban a sokszor, legalább a kérdőívek egyharmadában kitöltetlenül hagyott iskolázottsági adatokat veti össze a szerző. Az iskolázottság – talán a vizsgált, általában kis, saját iskolával nem rendelkező falvakra való tekintettel is – meglehetősen alacsony: mind a férfiak, mind a nők többsége 3-6 általános iskolai osztályt „járt ki”. Gimnáziumot vagy tanítóképzőt csak a férfiak kb. 7, az asszonyok kb. 4 százaléka végzett.

A 7. táblázatban a családapák iskolai végzettségét vizsgálja a szerző az anyanyelvvél összefüggésben, és megállapítja, hogy a magasabb végzettségűek többsége a magyar anyanyelvűek közé tartozik.

Bizonyos települések etnikai összetétele miatt fontos volt a magyar vagy a román nyelvű írásbeli készségekre is rákérdezni. Érdeemes megjegyezni, hogy míg a családok 89,5 %-a (az apák 82,2 százaléka és az anyák 79,8%-a) a magyart jelöli meg anyanyelveként, ugyanazon apák 44,9, illetve az anyák 33,8%-a tud írni és olvasni románul is 8. táblázat).

A családok hitéleti részvételét, illetve „megbízhatóságát” összegző 9. és 10. táblázattal kapcsolatban szerzőnk megjegyzi, hogy ez a minta valójában

nem fedi a tényleges észak-erdélyi felekezeti helyzetet. Érdekesnek tartja azt is megfigyelni, hogy a (nemzeti szempontból vizsgált) megbízhatóságot összevetve az apa és anya felekezetével, a római katolikus családok bizonyultak a legmegbízhatóbbaknak. (A nemzeti megbízhatóságot a kérdezőbiztos „megbízható”, „nem megbízható”, illetve „kétséges” kategóriákban vehette fel, saját megítélése szerint.)

A 11. táblában a családfők foglalkozását vizsgálja a szerző. (Részben az alacsony iskolázottság miatt is) általában hiányoznak a gazdasági ismereteket igénylő foglalkozások, a legtöbben mezőgazdasági munkások, és bár a vegyes családokban nincsenek iparosok, nagykereskedők vagy tisztviselők, a foglalkozások többsége szerint nincs különbség színmagyar, és vegyes családok között.

Szerzőnk ígéri a munka folytatását, és abban reménykedik, hogy esetleg meg lehet ismételni majd a több mint ötven évvel előtti felmérést, ami a Közép-Európa e keleti sarkában rendkívül kritikus történelmi időszakot átvésztelt népesség esetében fantasztikus eredményekkel járhatna.

Tokai András

A németek kiűzetése – ahogy német politikusok és történészek értelmezik

*Friedrich, Klaus-Peter: Wýgnanie: mıt niemieckej historii.
= Więź, 40. rok. 1997. 7. no. 153–166. p.*

Auschwitz felszabadításának, a második világháború végének fél évszázados fordulója egyes német politikusoknak és történészeknek alkalmat adott arra, hogy kijelentsék: nemcsak a zsidóság Hitler által megtervezett elpusztítása volt népiirtás, hanem a németek elűzése is szülőföldjükről.

A szóban forgó német személyiségek mindenekelőtt felnagyított adatokkal operálnak: így 12–19 millióra teszik az elűlözöttek számát, és 2–3 millióra az eközben meghaltakét, azaz a meggyilkoltakét, a sanyarúságok miatt elpusztultakét. Ezt még a mérvadó német historikusok is sokallják, mondván: az igaz ugyan, hogy az exodus közben több százezren pusztultak el, de 2 millió áldozatról valamirevaló szakember nem szolgálhat tanúságtétellel. Reálisan 600 ezerre tehető az áldozatok száma. Belőlük 400 ezer szárad a szovjetek által támogatott „prokommunista” lengyel szervek lelkén.

A náci a németországi zsidókon (számuk 562 ezer volt) kezdték el az etnikai tisztogatást (1938-ig kb. 220 ezer, 1941-ig még további kb. 100 ezer német zsidó emigrálhatott vagyona elvesztése árán), aztán az Endlösungnek nevezett népiirtás keretében ölték meg a maradék részt az általuk megszállt országok zsidóinak millióival együtt.

Az etnikai tisztogatás következő terrénuma a nyugat-lengyelországi terület, amelyet a németek szakítottak ki az ország lerohanása után. E területen 7,8 millió lengyel, 700 ezer zsidó és egymillió német élt. 1939 és 1941 között innen 860 ezer lengyelt telepítettek ki a Főkormányzóságba, több mint 600 ezer lengyel fiataalt pedig kényszermunkára vittek Németországba. Helyükbe 370 ezer birodalmi német és 350 ezer népi német került a szovjetek által megszállt balti országokból és lengyel területekről. Ezen felül 1,7 millió lengyelt tartottak alkalmasnak „regermanizálásra”.

A Himmler által 1942-ben jóváhagyott Generalplan Ost a főkormányzósági lengyelek kb. 85%-át ugyancsak áttelepítésre (pl. Szibériába) vagy másféle megtizedelésre szánta. A maradék lengyelséget a náci munkaerő-tartaléknak tekintették (a háború végéig 2 millió lengyel volt németországi kényszermunkán). Megkezdték a németesítésre kiszemelt gyerekek családokból való erőszakos kiszakítását is. Nem volt ritkaság, hogy a németek éppen úgy erőszakoskodtak a lengyelekkel, mint a zsidókkal, s napirenden volt fizikai megsemmisítésük is. Nem csodálható tehát, hogy a német–lengyel viszony történelmi mélypontra süllyedt.

A Wehrmacht visszavonulását mindenütt megelőzte a főkormányzósági németek, az összes német 1/3-ának fejvesztett menekülése nyugatra. Rajtuk kívül az Oderán és Neissén inneni területekről 1945 májusáig a németek jó 2/3-a hagyta el önként otthonát a lengyelek és a szovjetek bosszújától tartva. Természetesen ez a még háború közbeni menekülés is rengeteg halálesettel végződött: ezeket nem korrekt dolog a kiűzetés számlájára írni.

A régi Lengyelország területének mintegy 50%-át a háború végén a Szovjetunióhoz csatolták. Ehelyett jutott az ország nyugati német területekhez, amivel nagyjából a 11. századi (!) német–lengyel határvonal állt vissza (mondta is a propaganda: a Piastok ősi földje tért meg). Mindenesetre ide települtek egyebek mellett a Szovjetunióból kényszerűen „repatriált” lengyelek, kb. 1,8 milliónyian. 1946-ban és 1947-ben német források szerint 1,85 millió, a lengyelek szerint pedig 2,5 millió németnek kellett elhagynia korábbi otthonát Lengyelország területeiről. Ez a szám 1950-ig fokozatosan nőtt 3,5 millióra. (Néhány százezer, főként felső-sziléziai németnek így sem kellett áttelepülnie, mivel lengyel származásúaknak minősítették, illetve lengyelként tartották számon őket.)

A lengyel történettudomány részéről múlhatatlan kíváncsi vagyok, hogy nem szabad sem Lengyelországban, sem Németországban megengedni – magyarországi kifejezéssel élve – semmiféle „csúsztatást”, semmiféle másra hárítást és nacionalista felhangot e fájdalmas téma kutatásában és feldolgozásában. Napjaink perspektívájából úgy tűnik, hogy a „kitelepítettek egyéni drámái fittették ki azt az árat, amelyet a lengyel–német kapcsolatok normálissá válásának távlati esélyei megköveteltek. A harmincas évek német–lengyel nemzetiségi konfliktusainak tapasztalatai joggal kelthettek ui. aggodalmat a tekintetben, hogy amennyiben a német népesség megmarad Lengyelország új határai között, az még jóval nagyobb tragédiához vezetne”.

A fiatal lengyel történészek a „kiűzetések korának” kutatásában mindenesetre felhagytak a „mindenben a lengyeleknek volt igazuk” szemellenzőjének alkalmazásával, és a kiváló előd, Jan Jozef Lipski intelmét követik: „Az embereknek saját otthonaikból való kiűzését legjobban is csak kisebbség rossznak nevezhetjük, jótettnek soha.”

Futala Tibor

Németek Bukarestben a kezdetektől mindmáig

Manner, Hans-Christian: Deutsche Spuren in der Geschichte Bukarests. = Südostdeutsche Vierteljahresblätter, 46. Jg. 1997. 3. H. 245-255. p.

A 16–17. századi tudósítások, útleírások már megemlékeznek az egykorú városos településen feltűnő számban található „idegenekről”, közöttük a német ajkúakról is. Igaz, az első ismert említés (1574) mindössze a „luteránusok” templomáról beszél, ám ennél világosabban nem is jelölhetné a németeket. Legfeljebb, ha a katolikus németeket még hozzágondoljuk. Az itt letelepedett vagy hosszabb-rövidebb ideig állomásozó németek ez idő tájt bizvást ugyanolyan kalmárok, kézművesek, mint akikkel már évszázadokkal előbb is találkozhatunk a havasalföldi piaci gócpontokon. A legfőbb kibocsátó és kellő esetben visszafogadó hátország a szász Erdély. Kibocsátó szerepe csak erősödött a 17. század gyakori sanyargatásai során.

A 18. századtól kezdve azután a tágabb osztrák és német területekről is jelentős számban érkeznek jövevények, a kereskedők és iparosok mellett politikai, vallási üldözöttek, kalandorok. A fejedelmi székhelyé váló város ekkorra túljutott az orosz–török–osztrák hadi összeütközések különböző for-

dulatain. Az idegenek osztrák, angol, francia vagy orosz konzuli védelem alatt tevékenykedhettek, és még az adóztatás terén is megkülönböztetett előnyöket élvezhettek.

A tarka keleti forgatag vonzereje nőttön-nőtt: az osztrák-erdélyi hatóságok a század végén már korlátozni kezdték a kitelepülést. Az örmény, a zsidó, a bolgár, a görög és velük vállvetve a szász, illetve osztrák-német közösségek töltötték ki a román nemzeti társadalom legfelső és legalsó pereme között üresen tátongó szociális teret. Ami a németeket illeti, 1793-ban az orosz követ meglepetve szemlélhette a moszkvaihoz hasonló német kereskedőnegyedet, saját közparkkal, vígadóval. Ekkor már a foglalkozási kör is kiegészült. Tanítók, papok, orvosok állandósult szerepformákban látták el a köz szolgálatát. Emellett számosan közülük román arisztokrata családok házi szolgáltaiba is elszegődtek, miközben bőséges kereslet volt irántuk.

A mind elevebben virágzó telep levegőjében a 18. század vége felé nem ok nélkül keletkezett a városnév naiv etimológiája: „örömök városa”. A létszámban jelentékeny tömeg – 1835-ös forrás becslésében a 100 ezerre tehető lakosságon belül 5 ezrenyi – a 19. század folyamán még tovább szélesítette bázisát és hatósugarát. Kedvezett a fejlődésnek 1848 után a fejedelemség felett vállalt közös porosz–osztrák védnökség is, s még inkább, a század vége felé, a német Hohenzollern-Singmaringenek trónra ültetése. Már a negyvenes évektől önálló sajtóval rendelkezett a közösség. 1853-ban új lutheránus templomot, 1884-ben katolikus székesegyházat szenteltek, s mindkét felekezet saját püspökséget alapíthatott.

A németek hamarosan nélkülözhetetlen szerepet tölthettek be a városi foglalkozások teljes körében, sőt monopolhelyzetre tettek szert pl. a gyógyászatban (kórház, patika) és a legtöbb modern szolgáltatás elindításában (távírdá stb.). A német ajkú réteg általában a modern polgárosítás és iparosítás fő leteleményese volt, immár megkérdőjelezve a hagyományos francia befolyást.

A királyi korszak kezdetétől különösen hangsúlyos német jelenlét lassan ingerelni kezdte az ébredő román nacionalizmus érzékenységét. Később N. Iorga kellő vehemenciával ecseteli ilyen szempontból is a korszakot Bukarest történeti múltjáról írt művében. A századvég sokirányú differenciálódása és feszültségtermelése egyidejűleg a német közösségen belül is hatott: lapangó és időről időre nyílttá váló ellentét alakult ki a tradicionális szász-migrációs, illetve az újszülött porosz-német elem között.

A bukaresti németek ugyan kitermelték belső kultúrájukat, de alig éltek vele alkotó szinten; eredményeik főképp a gazdasági-civilizációs területekre estek. Világuk felívelésének az első világháború vetett véget, amikor is a

semlegességet az Antant javára feladó Romániában tömegesen internálták a bukaresti németeket. A háború után pedig – megcsappant számú közösségeikben minden területen visszaszorították őket.

Az etnikai tudat megőrzését ugyanakkor újszerű módon segítette a Romániához csatolt több német szigetregió honfitársi közössége, köztük az őskibocsátó erdélyi szászságé. E most már az országon belüli vidék németiségét a nagy-román főváros kezdte elszívni. 1930-ban a közel 650 ezres Bukarestnek mintegy 15 ezer német lakosa volt, ezzel együtt is – holdudvarában a német zsidókkal – azonban már kevésbé emelkedett ki tömege a multikulturális-kozmopolita környezetből.

Mesterségesen szított és átmeneti dinamizálódás vette kezdetét a román fasiszta és a kapcsolódó német nemzeti-szocialista hullám beköszöntével (sajátos bonyodalmakat teremtve „szász”-„porosz” erőviszonyokon belül is), mígnem az új fejlemények vonzatában lezajlott háborús események végleg megpecsételték a bukaresti németek sorsát. A háború során és után újra megcsappant létszámukban a csoportjellegteljesen elvesztették, egyéneikben, ha nem is asszimilálódtak, de akklimatizálódtak a román környezethez, mégpedig ennek szürkén uniformizált kényszerkollektivitása szintjén. Ennek az anonimitásnak köszönhetően maradhatott stabil a nem létező, de kedvező változások esetében reaktiválható közösség a rendszerváltást követően, illetve már az azt megelőző legális kitelepülési hullám során is: az 1992-es népszámlálás szűk 4 és fél ezer főt mutatott ki az 1997-ben volt 5,6 ezer némettel szemben. Az erdélyi és a bánáti exodus ezt a csökkenést messze felülmúlta. Ily módon Bukarest németisége még jó ideig őrizheti és kamatoztathatja jeles hagyományait.

Komáromi Sándor

Faint, illegible text covering the majority of the page, likely bleed-through from the reverse side.

KÓDEX

KÖNYVÁRUHÁZ ÉS TANKÖNYVCENTRUM

1054 Budapest, Honvéd u. 5 (Báthori u. sarok)
Telefon/Fax 332-7357, 132-7385, 131-6350

Nyitvartási idő

<i>Hétfőtől szerdáig</i>	<i>9–17 óráig</i>
<i>Csütörtökön</i>	<i>9–18 óráig</i>
<i>Pénteken</i>	<i>9–16 óráig</i>

A magyar kiadók, nyelvkönyvek, szótárak, a Nemzeti Tankönyvkiadó és az alternatív tankönyvkiadók szinte teljes választékával, CD, CD-ROM, VIDEO készlettel állunk az egyéni vásárlók és az intézmények rendelkezésére.

ENGEDMÉNYEINK

Könyvtárak, könyvtárosok, iskolák pedagógusok részére készpénzes vásárlás esetén magyar nyelvű könyveknél 20%, idegen nyelvű könyv, szótár, lexikon, hangzó anyagok, video vásárlásánál 10% engedményt adunk.

KISEBBSÉGGUTATÁS

KÖVETKEZŐ SZÁMUNK TARTALMÁBÓL

Tanulmányok az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc 150. évfordulójára (Nemzetiségi vonatkozások)

Tudományülés a 125 éve alapított kolozsvári magyar egyetemen (Faragó József, Incze Miklós és Katona Szabó István tanulmányai)

Kritika Anton Czettler: Pál Graf Teleki... c. monográfiájáról

A közös szerb-horvát nyelv megteremtése és megszüntetésének következményei (Greenberg, R. D.)

A Kelet-európai változások és kisebbségek (Sterbling, A.)

A második román forradalom (Interjú Emil Contantinescuvel a Politique International c. folyóiratban)

A kínai ujjur mohamedán kisebbségről (Gladney, D. C.)